DOI: 10.36240/etf-242

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

242

DEBRECZENI MÁRTON EMLÉKEZETE

BENKŐ SAMU
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
EGYED ÁKOS
GR. MIKÓ IMRE
T. SZABÓ LEVENTE
ÍRÁSAI
ÉS DEBRECZENI MÁRTON
KIADATLAN VERSEI

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 2003

A 2002. január 26-i emlékülésen elhangzott előadások bővített és szerkesztett változata

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával

Szerkesztette
Sipos Gábor

ISBN 973-8231-29-9

Felelős kiadó
Sipos Gábor

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

Benkő Samu

Debreczeni Márton és az EME

A cím láttán, illetőleg olvastán könnyen felmerülhet a gyanú, hogy vajon nem aggkori szellemi megbicsaklás helyezte egymás mellé a két nevet: az 1802-ben született és 1851-ben már meghalt tudós bányamérnökét és az 1859-ben alapított erdélyi tudós intézményét? Nincs-e valami tévedés az évszámok körül? Nem tagadva az élemedett kor naponta tapasztalható keserves kísérő jelenségeit, elmondhatom, hogy ez alkalommal nem történt emlékezetbeli botlás.

Mert igaz ugyan, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésére 1859. november 23–25-én került sor, mégis joggal nevezhetjük EME-embereknek azoknak az élők sorából korábban eltávozott erdélyi magyarokat, akik évekkel megelőzően felvetették, kezdeményezték, hogy ez a kis ország rakja le a maga magyar tudományos intézményeinek az alapjait, illetőleg akik olyan szellemi főembereknek bizonyultak, akikben élt a remény és az igény, hogy életművük írásos és tárgyi emlékei előbb-utóbb intézményes őrzési helyre leljenek itt bent a hazában.

Nézzünk csak szét egy kicsit az EME régi emberei között. Azok között, akiket az 1909–1942-es Emlékkönyv is így nevez meg: *Az EME régi emberei.* Első helyen említjük az 1855-ben meghalt történetíró Kemény Józsefet, aki unokaöccsével, Kemény Sámuellel közösen írt, és az 1842-es erdélyi országgyűléshez címzett levélben – „honfiúi és honpolgári érzelmük sugallatának engedve" – felajánlják 15 000 kötetet meghaladó könyvtárukat, több ezerre menő kézirat- és oklevélgyűjteményüket, valamint más muzeális értékeiket a felállítandó erdélyi múzeumnak.

Kemény Józseffel azonos évben, 1795-ben született az EME másik embere, Bölöni Farkas Sándor, aki többek között arról is nevezetes, hogy 1829-ben Lázár László kancellárhoz benyújtott nevezetes memorandumában – Kelemen Lajos fogalmazása szerint – „vázlatos, de céltudatos múzeumi programot" állított össze.

Maguk az alapítók is nagyon jól tudták tehát, hogy az EME története nem az 1859-es alapító közgyűléssel kezdődik, de még csak nem is a reformkori közhatalmi körben: országgyűlésen, vármegyei közgyűléseken elhangzott javaslatokkal, hanem azokkal a tudományos teljesítményekkel, melyeket létrehozóik intézményi erődrendszer oltalmába szerettek volna helyezni.

Ha csak rápillantunk az alapító Mikó Imre írásainak a könyvészeti jegyzékére, láthatjuk, hogy előszeretettel foglalkozott azoknak az erdélyi tudósoknak az életével és munkásságával, akik tehetségüket, szakterületük művelése mellett, az erdélyi magyar tudományosság összefogására is felhasználták. Így írt Mikó tanulmányt a tudós emberekből álló *magyar társaság* gondolatát felvető Bod Péterről, szentelt monográfiát az „erdélyi históriás szekrényt" kezdeményező Benkő Józsefnek és adta ki részletes életrajzzal bányamérnök barátjának, a korán elhunyt Debreczeni Mártonnak a magyar honfoglalásról írt hőskölteményét.

Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület története* című, 1909-ben megjelent tanulmányában Kelemen Lajos hangsúlyozza, hogy Mikó Imre Debreczeni Márton kéziratban heverő eposzának a kiadásával nemcsak a múlt dicsőségének a feltüntetésére vállalkozott, hanem nehéz időben, 1854-ben *A kióvi csata* előszavában ismételten han-

goztatja ez Erdélyi Múzeum-Egyesület szükségességét, tehát egy olyan intézményét, „hol a múlt minden emlékét összegyűjtve őrizni és fenntartani lehessen".

Tegyük ehhez hozzá még azt is, hogy ugyancsak nehéz időben, 1960-ban Debreczeni Mártonra emlékezve, a másik Mikó Imre, a mi kortársunk, a kiváló nemzetiségi jogász, Döbrentei Gábor folyóirata, az *Erdélyi Muzéum* köré tömörülő nagy reményű erdélyi fiatalok művelődéstörténeti szerepét hangsúlyozva emlékeztet rá, hogy e fiatalok között ott volt a kolozsvári Református Kollégium diákja, Debreczeni Márton is.

Az 1851-ben meghalt Debreczeni Márton és az 1859-ben végre megalakult EME között a szétbonthatatlan kapcsolat jelzését Mikó Imre azzal tetézte, hogy 1854-ben a saját költségén kiadott hősköltemény bevezetéseként megírta és közrebocsátotta „a közönséges származású, de nem közönséges életű férfi" életrajzát és méltatta szépirodalmi és tudományos munkásságát. Mikó Imre azzal is az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez kapcsolta Debreczeni Mártont, hogy halála után magához vette kézirati hagyatékát, és abból először az említett hőskölteményt rendezte sajtó alá és bocsátotta közzé, majd rendbe rakta az egész kézirati hagyatékot. Természetesen Mikót barátjának és egykori kincstári munkatársának nemcsak költői teljesítménye érdekelte, hanem egész életműve, így figyelme természetesen kiterjedt minden papírra vetett gondolatára. Nemsokára az ő gondoskodása juttatta ezeket az iratokat az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonába: a levéltárba és a kézirattárba. Sorsunk alakulásának furcsasága következtében a mai kutató a Debreczeni-kéziratokat két helyt keresheti: a Román Országos Levéltár kolozsvári Igazgatóságának gondozásában lévő múzeumi levéltárnak az állagában, mégpedig az egyesített Mikó–Rhédey családi levéltárban, és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattárában, ahol ugyancsak az eredetileg Egyesületünkre testált és beköttetett kéziratokat őrzik (és amelyek visszaszolgáltatását türelmetlenül várjuk).

Magam egyetemi hallgatóként a Farkas utcába költöztetett egyesületi levéltárban találkoztam először Debreczeni Márton kéziratával. A soproni bányatörténész, Faller Jenő akkoriban írta *Debreczeni Márton (1802–1851) bányamérnök élete és munkássága* című tanulmányát, amelyet aztán a Bányászati Lapok 1951. évfolyama 20. számában jelentetett meg. Az akkori idők nehéz (mondhatnám lehetetlen) kutatási feltételei között Faller Jenő Jakó Zsigmond professzortól, az EME levéltára akkori vezetőjétől kért felvilágosítást a Kolozsvárott őrzött Debreczeni-kéziratokról, illetve a tudós bányamérnökre vonatkozó irományokról. A levéltári forrásokkal ismerkedő diákként láthattam tehát a kutatószobában Jakó Zsigmond asztalán a Debreczeni-kéziratokat, melyekről aztán a soproni professzor levélbeli tájékoztatást kapott. Ennek az egyesületi levéltárban szerzett első élménynek lett szerves következménye, hogy néhány év múlva az *Erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről* írt (1956-ban megjelent) tanulmányomban számba vehettem az erdélyi bányász értelmiség kialakulásának a körülményeit és méltathattam Debreczeni különleges szerepét az erdélyi bányaipar technikai színvonalának emelésében. Évek teltével, éppen a Ceauşescu rendszer haldoklása idején ismét visszatértem Debreczeni Márton kézirataihoz. Azokat az irományait vettem szemügyre, melyeket az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának kézirattárában helyeztek el, és amelyek, mint jeleztem, ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattár őrizetében vannak. Itt a katalógusban 13 tétel jelöl Debreczeni-kéziratot, ezek-

ből 3 szótár-fogalmazvány, melyekről *Debreczeni Márton szótárszerkesztményei* címmel 1991-ben tanulmányt tettem közzé.

Itt emlékezem meg arról is, hogy a múzeumi levéltár egyik másik fondjában, a zilahi Református Kollégium levél- és kéziratgyűjteményében bukkant rá Dani János Debreczeni Márton két 19. század eleji román nyelvű nyomtatott versére, melyek 1818-ban jelentek meg. Dani János ismertetését ezekről a katonabúcsúztatókról 1960-ban olvastuk a Korunk hasábjain.

Mivelhogy mai ünnepi megemlékezésünkön előadóink részletesen szólnak a bányamérnökről, a feltalálóról és a költőről, számomra már csak az a feladat hárul, hogy néhány szóban Debreczeni érdemdús egyéniségét, illetőleg szellemi habitusának legjellemzőbb vonásait próbáljam magunk elé idézni.

Alkotómunkára termett sokoldalú egyéniség volt. Az alkotómunkához megkívántató szellemi fegyverzettel a kolozsvári Református Kollégiumban és a 1763-ban létesített selmecbányai Bányászati Akadémián szerelkezett fel. A kolozsvári kollégium diákjaként, az antikvitás görög és latin auktoraira támaszkodó literátori műveltség mellett, viszonylag korszerű matematikai, fizikai és vegytani ismeretekre is szert tehetett, melyeket aztán az európai hírű felső-magyarországi akadémián ásványtani, fémkohászati és bányaművelési ismeretekkel toldhatott meg. Hangsúlyozza, hogy a tudományok igazi mibenlétét Selmecbányán ismerte meg.

Tudatában volt annak, hogy némelyek szemében a költői és a mérnöki munka mélyén ellentétes módszerek húzódnak meg, de ő pontosan ezt az ellentételezettséget tudta mesterien föloldani. Felismerte, hogy ihletre és képzelőerőre mind a két területen nagy szüksége van az alkotó embernek.

Sokoldalúságához párosult kísérletező kedve is. Kísérletezett a szépirodalomban éppen úgy, mint a műszaki tudományokban, és kísérleti telepnek tekintette a Kárpátok ércben gazdag hegyvonulatait éppen úgy, mint Erdély iparosodásának első szálláshelyeit, az érckohókat. Vörösmarty Mihály irodalomtörténeti korszakot nyitó eposzának, a *Zalán futásá*nak megjelenése előtt hősköltemény t írt a magyar honfoglalásról, Zalatnán gőzgépet alkalmazott, és az 1848–49-es forradalom idején Kossuth Lajos mellett dolgozva minisztériumi főtisztviselőként ő biztosítja, hogy a honvédség fegyverzetét előállító hadiüzemek folyamatosan hozzájussanak a bányászati nyersanyaghoz, a fémércekhez.

Alkotótevékenysége nemcsak az erdélyi föld kincseit kiaknázó bányamérnöki tevékenységében tűnt ki, hanem szaktudománya művelésében is, és bizonyos tudományszervezési akciókban. Egyike azoknak, akik 1838-ban létrehozzák Zalatnán a bányászati kaszinót azzal a rendeltetéssel, hogy tagjai előadásokkal, vitákkal, a külföldi szakirodalom rendszeres figyelésével és saját eredményeik publikálásával „a bányászati szorgalomba bevágó tudományok és művészet előhaladását eszközöljék".

Tudományszervezési találékonysága abban is megmutatkozott, ahogy hozzálátott bányászati szakszótárak szerkesztéséhez. Egyesületünk kézirattárába három szótárszerkesztményének a fogalmazványa került be. Ezekből megismerhetjük munkamódszerét, azt, hogy a szótárszerkesztést közösségi feladatnak tekintette. Munkáját azzal kezdte, hogy összeállította az eltervezett német–magyar „bányászati műszótár", illetőleg a „sóbányászati német–magyar műszótár" német címszavainak a jegyzékét, és azt elküldte az Erdélyben dolgozó magyar bányamérnököknek azzal a kéréssel, hogy megfelelő magyar szót javasoljanak valamennyi német ter-

minus jelentésének anyanyelvünkön való visszaadására. A szótárszerkesztő előmunkálatok különböző fázisait rögzítő kéziratokból megállapíthatjuk, hogy Debreczeni Márton a bányatudományokban és a magyar nyelvben járatos tizenkét munkatársát sorakoztatta fel maga köré, hogy közös erőfeszítéssel megtalálják a német szakkifejezések ezreinek a magyar megfelelőit. A tudományos együttmunkálkodásnak értékes emlékei ezek a szótárszerkesztmények, és mai napig elható magatartásbeli iránymutatás olvasható ki belőlük.

A reformkori magyar akadémiai tudománypolitika dicséretére el kell mondanom, hogy a mérnök-költő szótárszerkesztési munkálkodása beilleszkedett abba az akadémiai kezdeményezésbe, amely feladatul tűzte ki szakszótárak szerkesztését. Teleki József akadémiai elnök még mielőtt Erdély főkormányzója, gubernátora lett volna, maga kezdte sürgetni a magyar „bányászati műnyelv" megteremtését és ennek érdekében szorgalmazta honos magyar kifejezések, szólásmódok összegyűjtését és rendszerezését.

Hangsúlyozom, hogy Debreczeni Mártonnak a hűség dolgában van mondandója a mai erdélyi magyar ember számára. Hűségét mindvégig megőrizte az anyanyelvű szellemi munkálkodáshoz.

Debreczeni Márton nyelvi tekintetben is talpig erdélyi ember volt. Amellett, hogy anyanyelvét költői szinten gyarapította, román nyelven írt versekkel és német nyelven szerkesztett bányászati szakszövegekkel bizonyította, hogy az Erdélyben együtt lakó népeket nyelvileg egyenrangúaknak tekintette. Nyelvi toleranciájának ékes bizonyítéka az a tervezete, melyet 1848. szeptember 6-án fogalmazott a Kossuth Lajos vezette magyar pénzügyminisztérium „bányászati osztályigazgató helyetteseként" a selmeci Bányászati Akadémia átszervezéséről. Az akadémia egykori diákjaként tudta, hogy az intézet közvetlenül a bécsi udvari bányakamarának volt alárendelve, és kizárólagos oktatási nyelve a német volt. A forradalmi változások rendjén Debreczeni azt javasolta, hogy az Akadémiát helyezzék a magyar pénzügyminisztérium felügyelete alá, és illő óvatossággal vezessék be a magyar előadási nyelvet úgy, hogy a magyar mellett a német is, mint tanítási nyelv huzamosabb időre megtartassék. Bölcsen kifundált javaslatát érvekkel támasztja alá: „különös figyelmet érdemel ugyanis azon körülmény, hogy a magyar nyelv bányászati irodalommal még nem bír, s éppen ezért értelmes bányásznak, ki nem akar megelégedni az Akadémián tanultakkal, hanem a tudománnyal lépést tartva haladni kíván, a német nyelvnek tudása, mely a bányászati tudományokra nézve a legbővebb forrásokkal bír, múlhatatlanul szükséges".

Toleranciával párosuló hűségét anyanyelvéhez csak dúsították azok az érzelmek, melyek szülőföldjéhez kötötték. Mikó Imre idézi Debreczeninek selmeci diákkorában, 1824-ben egy barátjához intézett levelét: ebben nélkülözések közepette vállalt szülőföldszeretetéről így vall: „Tanulásomat sehogy sem hagyom félbe, akármint húzzam is ki. Ha azon cosmopoliticum principiumom lenne, mi sok nemzeteknél oly nagy becsben van: ubi bene ibi patria, könnyű volna muszkaországi stipendiumot nyernem, s Szibériában idővel még nagy úr lehetnék; de a natale solum (szülőföld) lekötne engemet még akkor is, ha ott többé senkim sem lenne."

A natale solum magához kötötte egészen a Házsongárdi temetőig, ahol – mint az egyre pusztuló síremlékek jelzik – az EME többi nagyjainak, Bölöni Farkas Sándornak, Brassai Sámuelnek, Ujfalvi Sándornak, Mikó Imrének a nyugvóhelye közelében alussza örök álmát.

Gr. Mikó Imre

Debreczeni Márton élete[1]

Egy közönséges származású, de nem közönséges életű férfit ismertetnek e sorok. Neki a természet és önszorgalom sokat, szülők és szerencse, az életen kívül, semmit sem nem adtanak. Hatalmas tehetségei nehéz munkákra, fontos küldetés betöltésére hivatottságát tanúsítják; ő sejtette ezt és híven kereste az utat, mely célhoz vigye; kereste a helyet, honnan rendeltetését betölthesse. Fájdalom! oly házában született, melynek viszonyai között egyiket sem lelheté fel. Lelkének főképpen két gazdag kincs-ere volt, a bányászat és költészet aknáiból. Kedvező körülmények közt az első tetemes jóllétet, az utolsó dicsőséget árasztandott e hazára. Nem ő az oka, hogy életfeladatát sem egy, sem más téren, úgy amint az eszközöket hozzá bírta, meg nem oldhatá. Mint csaknem minden kiváló egyéniségei a hazának, az életcél – e nagyszerű gomolyag – egyes szálainak lefejtéseivel kelle, hogy ő is megelégedjék. Megkezdeni sok hasznost, nagyot és szépet, ezer nehézségekkel küzdve létesíteni némelyeket, bizonyságát adni a benne lakó erős szellemnek, s e között megtörve letűnni, elfelejtetni, sőt kellően nem is ösmertetni – ez volt életének sajnálatos végzete.

Én ismertem őt szegény külső viszonyai közt, igen, gazdag benső életében, a férfikor cselekvő szakában ifjúsága, barátai megismertettek fiatalságával; irományait – egy valódi lángész nagy becsű emlékeit – kezeimben őrzöm, míg egy részüket reményeim szerint a közönségnek átadhatnám; végnapjai is közel hozzám folytak le. Ismétlem: én ismertem őt, nekem sikerült benne bizalmat ébreszteni irányomban, sikerült megnyitni nemes szívét, feltárni szerény lelkének egész eszmegazdagságát; s nem átallom kimondani, hogy, ámbár hivatali rangom fölébe helyezett, szelleme felsőségét szíves örömest elismertem, barátságában büszkeségemet találám. És most, mikor ő már az élet fáradalmát sebeivel együtt piheni, és nekem azokat még hordoznom kell, s munkálkodnom illik; hajlamaimnak engedek, kötelességem vélem teljesíteni, midőn életéből – ezen, a nagyközönségre nézve mindvégig zárva maradt gazdag tartalmú könyvből – az irodalmi és ipartörténelem számára némieket feljegyzek.

Ha más viszonyok közt érendé a halál, talán nem érdekelt volna ennyire. Természetünk gyarlósága: boldog állapotban, kívánt életfolyás mellett a szeretet és kegyelet kötelességeinek érzésével, néha tettek nélkül is, megelégedni. De mivel pályája fényes délpontján, szakmájában oly kikészülten hona iránt annyi hűségérzettel, csaknem erőszakkal zúzatott szét a tettekre hivatott élet; mert égető ínségben roskadt össze az erős test, gyötrelmes kínok közt aludt ki az oly szűztisztán és hasznos fénnyel égett lélek – ím ezért kétszeres erkölcsi tartozásnak érzem szerény emlékének ez elégtételt megadni.

*

[1] Debreczeni Márton: *A kióvi csata.* Pest, 1854. c. kötetből (Emich Gusztáv tulajdona).

Debreczeni Márton született 1802. január 25-én Gyerőmonostoron Kolozs vármegyében. Atyja Debreczeni János, egy szegény fazekas, anyja Lőrincz Erzsébet volt. Első oktatását (1809–1813) a helybeli ref. iskolában nyeré. „Mesterségünkhöz nincs kedve, mindig könyveit búvja" panaszlá gyakran a tűnődő édesanya. Ez utolsó évben egy oda való ifjú, Ignác Márton, szülőit meglátogatván, a kis Debreczeni ennek deáki egyenruháját megpillantá, s azóta minduntalan kényszeríté szülőit „vinnék őt is oda, hol ilyen köntöst adnak". És az ifjúban erős gyámolítóra talált. Az aggodalmas szülők szegénységoket hozván fel, ez „az isteni gondviselésben, és jó emberekbeni bizalommal" nyugtatá meg. Sok szegény ifjú ment már – mondta – csaknem koldusbottal kezében, e kettős hitre támaszkodva, protestáns tanodáinkba, melyeknek később díszeivé s hazának és tudománynak „büszkeségeivé lettek". – És a szülői elhatározás meglőn. Nem volt azóta Mártonunk előtt oly ember a világon, mint az ő pártfogója. Gyermekségében azon komoly természetű mély érzelem, azon tisztelettel párosult vonzalom támadt iránta, mely a jobb alkotású emberben síriglan meg szokott maradni, s melyet belőle is csak a halál szakasztott ki. Nem volt ő ezután szülőié, nem magáé, egyedül vágyában s vágyának élt. – Kettőről akart csak hallani, tudni: könyveiről, s felsőbb tanodába menése idejéről.

Hamar eljött ez, hamarabb, mint hiheté. Már 1814 elején a kolozsvári ev. ref. főtanodában látjuk, hol 1818-ig nevezett barátja vezetése alatt az alsóbb osztályokat, 1823-ig a bölcseleti és törvénytani, összes, valamint a hittani első tanfolyamot is, az első hely állandó megtartásával végezte. Kortársai egy szép emléket őrizének meg felőle amaz időkből. „Jól emlékszem ma is"– hallám egyiktől – „ama bényomásra, mit egy kis köpcös, kék szemű, bátortalan, fehér condrájú kalotaszegi[2] gyerek tett mindnyájunkra, midőn őt tanulási időszak kezdetén a padok végső végén, három-négy hét múlva közepén, utoljára az első pad legelején pillantók meg."

Tanítója ezeket jegyzi fel az első időszakból. Anyja halála után – amely csakhamar történt – huzamos ideig gyakran találta a jeles gyermeket könyveire borultan sírva. Kézikönyvek helyett gyakran classicusokat tartott kezében, s kérdésére: miért nem tanulja a kiszabott leckét? felelte: „engedelmet kérek tanító úr, már tudom a magyarázatból". Különös hajlama mutatkozott költészet és hangművészet iránt. Ovid, Virgil és Horácz verseit oly értelmesen szavalta, mintha ő írta volna. Évszakok végével osztálya nevében tanítóitól ő búcsúzott el. Hegedűt és waldhornt természetes úton tanult, később kótta szerént, s mind kettőt jelesen, az utolsót szenvedéllyel játszta – magán élvezetért, a nemzeti színház orchaesterében, baráti vigalmak közt, sőt magasb hivatalnok korában is.

A második időszakból emlékeznek barátai, hogy egy közvizsgálatkor bizonyos gróf Rhédei alapítványt – 90 v. forintot – elnyervén, örömében tanulótársait megvendégelte, hegedült nékik, waldhornából ivott, s önelégülten mondá: „no már most én is gazdag vagyok!" Máskor értesülvén ugyan azon gróf, hogy Debreczeni vágyainak tetőpontja: egy köpenyeg bírhatása, azt neki megküldötte: ekkor elragadtatással szólt: „no barátim, már most boldog vagyok!" Emlékeznek továbbá, hogy növendékével egy évet falun töltvén, az illető osztályi tankönyveket megszerezte, s önszorgalom útján jobb vizsgálatot adott, mint társai; és hogy tanárától Anakreon verseit falura vivén; midőn bejött, annak válogatottabb helyeit könyv

[2] Így nevezték tájnéven Kolozs megye azon részét, melyben Gyerőmonostor van.

nélkül szavalta, sőt bámulatos könnyűséggel analysálta; mire az alosztályokban görög nyelv tanítójává neveztetett. Ez időszak alatt kötött és kötetlen beszédű irományokban próbálgatta erejét, Anakreon-dalokat írt, s iskolai társai elől a pályadíjakat nemegyszer nyeré el.

Iskolai utolsó évében egykor Désaknán innepelvén, a bányatisztek, jelesen Berényi kamaraispán köréből hozta az eszmét: bányásszá lenni. „Soha egy testületnél is oly barátságos, oly jóérzelmű emberekre nem találtam" – beszélé megérkeztekor barátjának. „Ezek az elsőtől utolsóig hivatali rang, születés, s más különböztetés nélkül, mint testvérek látszanak együtt élni. Volt köztök egy szájos víg ember, ki mindenképen igyekezett rábeszélni: hogy menjek Selmecre, legyek kamarai hivatalnok: ennél" – úgymond – „bizonyosabb kenyér nincs; szegény ember, ha esze van és szorgalmas, ott leghamarabb elémegy. Azt hittem, hogy legalább is második úr a háznál, később megtudám, hogy hivatali írnok. Ez egyformaság nagyon tetszett nékem."

A hallottak és még inkább a vonzó példa megragadák lelkét. Sorsa el lőn határozva. Összegyűjté kevés takarítmányát, és egyik pártfogója kétszáz ezüst forintra egészítvén ki, eltökélé, pályájául a bányászatot választja. 1823-ban kilépett a tanodából. Ebből a korból való *Hajó* című allegoriai költeménye, melyben az alig húsz éves ifjú a társadalmi szövetkezés alapja és célja, az államfő és tagok kötelezettségei, a közjólét és közszerencsétlenségek körül mély és tiszta felfogást, ép lélekerőt, alkotványos és nemzeties érzést tanúsítólag nyilatkozik. Nyolc évvel később *Aglája* című ifjúsági zsebkönyvben tudtán kívül a közönség elébe került.

A jó reményű szegény ifjakat szóval és tettel segítő Méhes ajánlatára Debreczeni, Selmecre vivő útját Bukovina felé vette, hol egy Fundu Moldovi nevű faluban, a Mancz-féle vas-rézbányáknál új ásványerek keresésében három hónapot töltött. Miután annyiak közt ő volt szerencsés, a kutatott hegyben ásványérre legelső találni, ezt azonnal nevére keresztelték, s tulajdonosa megígéré: hogy ha a réz elékerül és tartósságot ígér, száz arany lesz az ifjú Columbus jutalma; sőt azt is ajánlotta, hogy ha kötelezi magát akadémiai tanulmányai végeztével szolgálatába állani, költségeit hordozni fogja. Ez utolsót – csak honában s honának kívánván szolgálni – nem fogadta el.

1823. november 8-án érkezett Selmecre. Alig telt el egy pár hó, megdöbben a költséges életmód látására: számot vet erszényével, s úgy találja: hogy ámbár – tulajdon vallomása szerént – ha huszonnégy órában csak egyszer eszik, pénzével másfél évig, ha kiérheti. Csüggedni kezd; de a bukovinai ígérettel fél komolyan – fél tréfásan vigasztalja magát. „Ez ugyan csak puszta remény – írja Ignácz barátjának –, s e felett még a *ha* is mellette van; de mégis elég, hogy legalább némileg megnyugtasson. Azonban biz én másképpen sem csüggedek el. Az a gondviselés, mely eddig oly különösön vezérelte sorsomat, ezután sem hágy el; s ha el ... Acheronta movebo."

És az idő telt, kevés vagyonkája apadt, de ismeretekben naponta gazdag lőn. Tudományszomjas lelke a tudás bőv forrásához jutott. Húsz évvel később így emlékezik ez időkről: „én ugyan a mi intézeteinkben is tanulgattam; de meg kell vallanom, hogy míg a selmeci előadásokat nem hallottam, képzetem sem volt a valódi tudományról". 1824-ben írja barátjának: „Egy éven már túl vagyok szerencsésen, jó sikerrel; a hátralevő kétévi tanfolyamot egy év alatt el akarom végezni: nagy te-

her, de másként nem tehetek, erszényem parancsolja. Tanulásomat sehogy sem hagyom félbe, akármint húzzam is ki. Ha azon cosmopoliticum principiumom lenne, mi sok nemzeteknél oly nagy becsben van: ubi bene ibi patria, könnyű volna muszkaországi stipendiumot nyernem s Szibériában idővel még nagy úr lehetnék; de a natale solum lekötne engemet még akkor is, ha ott többé senkim sem lenne." 1825 kitűnő igyekezete jutalmául bányagyakornokká, később mivel rendszeres akadémiai segélypénz üresség̈ben nem volt, napidíjas radnai olvasztó-mesterré neveztetett, mely segély által végezheté 1826-ban az összes bányásztudományokat s még azon év april havában, Erdélyben Radnán hivatali állomását elfoglalta.

*

Ez év teszi életében az egyik főmomentumot, melyben őt, mint költőt tanuljuk ismerni, s mely – bízvást állítom – a hazai közönség teljes figyelmét érdemli. Regényes hajdonkorú, smaragdzöld hegyek közt, lelke és teste viruló korában, hivatali és nős élete kevés és édes gondú első évében, született agyában *A kióvi csata* megéneklésének szép gondolatja. Barátaihoz írt levelek, költeményének számos helyei sejtetik, hogy Radnának festői völgye volt a hely, hol a remek mű fogantatását, sőt első alakzatát nyerte. Ez időről, lelkének költői erejéről, e téren szerzett érdeméről nem szólok. Ott van felséges hőskölteménye, kevés híján bevégezve. Olvassátok, tanulmányozzátok, ítéljetek felette önlátástok után... Én csak bámulni tudom lángeszét, megjósolni merem nevének halhatatlanságát.

*

A föld fordult egyet súlypontja körül és költőnket kies Arkadiájából hidegebb tartományokba veté. 1827 elején a csertési kohótisztség mellett kémlőhelyettesé, 1829 végén a zalatnai kohóhivatalnál ellenőrré, 1833 ugyanott kohónaggyá és igazgatósági ülnökké, 1839 bánya-, kohó- és uradalmi igazgatóvá, 1840 az erdélyi kir. kincstárnál bányászügyi ideiglenes előadóvá, 1842 ugyanott tanácsossá neveztetett, e minőségben maradván 1848. augusztus 22-ig.

Huszonkét hosszú év éjnapi fáradalmas munkáival, sok sikerei – s kevés rózsáival teszi életében a második fő momentumot. A költészet tündérvilágából, mely lelkét és élete egypár évét oly széppé tette, de amelyet szépíteni remek alkotásával ő is segített, az exact tudományok, a reálék izzasztó, eredményben dús, dicsőségben fösvény munkamezejére lépett. Lelkének erői e téren is roppant vonásokban nyilatkoztak. A bányászati egyetemes állapotokat, amint a hivatali fokokon feljebb-feljebb haladt, azonnal felismerte, és kimutatván a jót és használhatót, a tudomány jelen állásával egyezőt, felfedezte, megszüntetni ajánlotta, kérte az ellenkezőt. Mélyen látó esze, a legjelesbb szakkönyvek, kormányi költségen tett egy pár műutazást, és szakadatlan búvárkodásai segélyével azonnal kijelelte a javítandókat, ki a javítás módját és eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit, s mutatta fel számainak igazságát, combinatióinak alaposságát, míg meghallgatatott, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek.

Ezen előnyök és a hazai kincstártanács és bécsi udvari kamara folytonos gyámolításánál fogva sikerült neki az erdélyi bányászat körében részint személyesen, részint mások által az ő vezetése alatt eszközlésbe venni azon számos javításokat, melyek nemzeti és statusgazdászatunk e nevezetes ágát a közelebb múlt évtizedek

alatt a tökély addig nem ismert fokára emelték, néki pedig az egyetlen erdélyi bányász nevet vívták vala ki. Nincs egy reform is, hol ő, vagy mint kezdeményező és folytató, vagy mint segítő és végrehajtó jelen nem volt. A fontosabb kamarai bizottmányokban neve mindig ott áll; jegyzőkönyvek és hivatalos jelentések többnyire az ő saját kezű írásai: elvek és szellem, lelkének szakasztott kisugárzásai. Kezeimnél vannak dolgozatai hivataloskodása kezdetétől végéig saját kézzel írva. Bizonyítják ezek miket eddig mondék, és amik, mint az ő hangyamunkásságának láthatóbb eredményei, itt következnek:

A kohóknál felhalmozott salakokat büdöskő gyártásra használni ő kísértette meg. A tűzanyagoknak a természetbúvárok által számítás alá vett hatását ő kezdette első gyakorlati kohászatra alkalmazni. Általa létesült a vasgálickészítés a zalatnai főkohónál, mellyel egy hazai új kereskedési cikket léptetett életbe. Az arany- és ezüstnek fekete rézből kifejtése körül ő tette a legelső szerencsés kísérletet, ő folytatta kedvező eredménnyel, s annak egy nagyszerű jövendőt is előkészített. Az már nem csak Erdélyben, de külföldi kohóknál is használatba vett csigafúvók, melyek amellett, hogy egyenlő fúvással az olvasztási kezelésre igen kedvező hatásúak, a másnemű fúvókhoz képest szinte csak félannyi erőt kívánnak, az ő találmánya[3], valamint a zalatnai kohóknál levő gőzmozdony is. Egy, a hazai viszonyoknak megfelelő beváltási rendszer, valamint az olvasztási költségeknek a bányászati érdekekkel egyező szabályozása is az ő terve szerint állapíttatott meg. A fiskális erdőkben használatlanul rothadozó ágbogok az ezüst-tisztálónál és gőzgépnél általa vétettek használatba, mi által sok fa és ólom kímélődik meg. A csertési és offenbányai kohók, melyek akkorig veszteséggel dolgoztak, javításai által nyereséges működésre emelkedtek.[4] A vajdahunyadi vasgyár körül az ő tervei nyomán oly reformok tétettek, melyek a vastermelést az eddiginél jóval biztosabb alapokra fektetvén, azt képessé tették oly szükségleteknek is eleget tenni, melyeket eddig külföldi gyárakból fedeztünk. Végre az ő fejében született a gondolat, ő dolgozta a tervet: mi módon és mi eredménnyel lehetne az erdélyi sóaknáknál használatlanul heverő, vagy folyókba hányatni szokott tisztátlan konyhasó-roncsalékot szíksógyártásra használni, mely gondolat életrevalóságát, valamint a készített terv alaposságát, ő útmutatásai szerént kicsiben és nagyban eszközlött többszöri kísérletek igazolák.

Íme mint ölelte fel alkotó talentuma az egyetemes bányaügyet; mint terjesztette ki munkásságát e nemzeti és státusgazdasági ipar minden ágaira; hogy észrevett minden hiányt, minden tökéletesíthetőt, s mennyire képes volt széles ismeretei s ügyes tapintata által, hol baj jelentkezett, azonnal orvoslás után látni! Képzelhetni

[3] Rischner bajor bányafőnök erre, az alsó-ausztriai iparegyesület 1841-i gyűlésében csigafúvóra figyelmeztetvén, annak mintáját megszerezte, s elkészíttette, és miután az eredményt nem csak kielégítőnek, de valóban meglepőnek találta, afelőli értekezésében így nyilatkozik: „a Debreczeni kir. bányásztanácsos által feltalált csigafúvó, egyszerűsége, csekély költségbe kerülő volta, sok erőképessége (Leistungsfähigkeit) és feltűnően csekély légveszteség tekintetében minden eddigi fúvókat maga után messze hátra hagy; miért is a derék feltalálót a leghálásabb elismerés méltán illeti". (Jahrbuch für den inner-österreichischen Berg- und Hüttenmann II. Jahrgang 1842. pag. 252.)

[4] Az erdélyi ezüst olvaszdák 1821–1831-ig: 22,245 p.f. 30. r. – 1831–1841-ig ámbár a zalatnai gőzgép és offenbányai olvaszdák ötvenezer p. ftba kerültek: 252,627 p.f. 16 ¾ p. kr. tiszta jövedelmet adtak.

mennyi s minő eredményei voltak egy ilyen tevékeny élet soha nem tágító fáradozásainak a kincstári jövedelmekre s általában a hazai bányászatra nézve. Szíve volt ő az erdélyi bányászok pangó testületének; életadó friss vért satnyult ereibe, rugékonyságot merev tagjaiba ő szivárogtatott, ő volt éltető lelke a szinte csak vegetáló organismusnak.

Összes törekvései közül, mint a Czibles és Retyezát társaik felett, úgy tűnik ki sziksógyártás és vajdahunyadi vasgyár körüli nagy jövendőjű műve. Az elsőről Meissner bécsi politechnicumi tanár így nyilatkozik: „Úgy találom, hogy Debreczeni tanácsos úrnak tisztátlan konyhasó aprólékból sziksógyártásra intézett tervében minden, mit a tudomány e tekintetben nyújthat, legnagyobb gonddal összeállítva, s oly célszerűleg méltatva van, miszerént ki kell mondanom, hogy a tervet merőben célszerűnek tartom, s meggyőződve vagyok, hogy a feladat megoldása a legjobb kezekben van." – Az utolsót illetőleg egy hozzá intézett legfelsőbb dicsérvény így szól: „Azon tapintat és alaposság, mellyel tanácsos úr a vajdahunyadi vastermelés ügyeit illető összes viszonyokat felismerte, kimerítően tárgyalta, s azokra éppen oly következetes, mint nyomós terveket alapított; valamint átalában a vasügy körüli mély ismeretei, melyek ide vonatkozó jegyzőkönyvében kifejvék, a legfelsőbb udvar teljes elismerését érdemlék ki. Mi is annyival inkább tudtára adatik, minthogy jövőre remény van az iránt, miszerént ön kettőzött igyekezettel leend azon, hogy a vajdahunyadi vastermelés, a vasgyártás mezejéni újabb tapasztalatok alapján az ön által lehetségesnek tartató magasságra emeltessék." – Hasonló felsőbb méltánylásban tízszernél többször, személyes érdemi pénzjutalomban két ízben részesült.

És a zöld asztalnál e helyen csendesen dolgozó lelke, erős logikája, érett ítélete csaknem páratlanul állott. Azt mondják: a genie nem tudja vinni a hivatal mindég egy vágásban döcögő szekerét. Ő kivétel volt. Nálánál munkásabb, kitartóbb hivatalnokot nem lehet képzelni. Kincstárnoki hivatalom átvételekor, addigi elnök Nádasdy gróftól a kamarai személyzet iránt felvilágosítást kérvén, felőle így nyilatkozott „ez, barátom egy pompás, minden tekintetben pompás ember".

Azonban e rendkívüli munkásság, s általa előidézett tömérdek siker nem maradhatott végkép az előadói termek, a kincstár néma falai között. Kihatolának azok idővel mindenfelé az országba, ajakról ajakra szállottak Debreczeni neve és érdemei, mígnem az országgyűlési termekig jutának. Abrudbánya városa tiszteletbeli polgárjává, Zaránd megye táblabíróvá választotta, az 1842-i erdélyi országgyűlés pedig közakarattal nemességre ajánlotta. Érdekesek az abrudbányai tanácshoz intézett köszönő iratának végsorai: „fogadják önök" – így ír – „új polgártársuk áldaidvezletét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért ver, s kinél, ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jó szándék és igyekezet buzgósága, úgy Erdély bányászata a föld kerekén minden tekintetben legmagasabb fokon állana."

*

A költő és szakférfi mellé kell állítanom még az embert, úgy amint ez időkben nyilvánkozott. Néhány vonás elég egyéniségének ez oldalróli körvonalozására.

Első helyen áll a vérségi hűség. Ferenc testvérében kitűnő tehetséget vevén észre, önköltségén – s ki maga is szegény volt – kiképeztette, álladalmi szolgálatba ju-

tásáig folyvást segítette. Jellemző, amit ide vonatkozólag Kolozsvárt élő régi barátjához egyik levelében ír: „Öcsém tanulásán" – úgymond – „örvendek, köntöséről lesz gondom; most küldök tíz ezüst forintot – kicsiből kicsit – öltöztesse őt kékbe,[5] tegye vele is szegénnyel, amit körülöttem tanúsított". Máskor ismét: „Ferenc tanítója megkeresett; megembereltem, mindent adtam, ami szegény házamtól kitelt. Pártfogójától eltávozását helyben kell hagynom, mert bizony csak jobb szabadon éhezni, – mint megfogva koplalni. Azonban nem árt neki olykor egy kis nyomorúságlátás is, csak egészen leverő ne legyen; mert a céléréskor legédesbb fűszere ez a kevésnek, s a legfoganatosbb közbenjáró a sorssal való kibékülésben."

Szülői és testvére sok kérés után egykor csertési állomásán meglátogatták. A szegény külsőjű édesapa, mostoha anya és deák testvér, mint máskor is minden, aki szülőföldjéről őt meglátogatta, az asztalnál legelöl ültek. Ebéd alatt megérkezett egy előkelő bányatanácsos Szebenből. Debreczeni övéit mindenekelőtt bémutatván kegyeibe ajánlja. A tanácsost bámulat fogta el, felismerte a jeles szakférfiúban a derék embert, s merre járt, nem győzte a csertési kémlőt dicséretekkel halmozni.

Második fényvonása a baráti érzés örökös következetessége. Tanácsos korában véletlenül találkozik egyik régi barátjával. Kalap levéve akarja ez idvezletét tenni, mire ő kezéből kivévén, mélyen fejébe húzza, s szól régi szíves hangján a barátságnak: „no most mondd el gratulatoriumodat, aztán kezdjünk okosabb dolgokhoz". – Egy másiknak „méltóságos úr" címzését utasította vissza: „nevezz engem Marcinak" – monda – „szólíts avval a nekem mindenha oly édes te szóval; hisz én mint consiliarius is csak a régi szegény ember vagyok".

Harmadik: egyéniségéből folyó példátlan közszeretetűsége. Tanácsosságra emeltetésekor bányásztestületek, szakférfiak, politikai állású egyénektől halmaz levelei vannak irományai közt, kineveztetésén örvendezők. Egyik e nyomos szókkal végződik: „ez úttal a zöld asztal tanácskozásai alatt az igazság istennőjének ki volt nyitva szeme; senki sem irigyli e kineveztetést, mert minden elismerni kénytelen ön talentumának felsőségét".

Azonban a kép ez oldalához a legjellemzőbb vonásokat a házi és magán élet nyújtja. Egyszerű ő itt is és eredeti, öltözkedése igénytelen. Asztaltartásában gazdaságos, mondhatni philosophus, két tál ételnél többnek ritkán lehete házánál helye, ebből jóízűn és sokat evett. Bornak csak a javát szerette, érett férfi korában azt is szűk mértékben. Családjához nagyon ragaszkodott, de hivatali elfoglaltsága miatt keveset lehete körében. Gyermekei nevelését jobbadán nejére kellett bíznia. Alárendeltjeihez szíves, szelíd és jóakaratteljes, velök társalgása oktató, hivatali szorgalomra serkentő. Ismeretlen és nagy körökben túlzásig hallgatag, sőt azokat úgyszólván kerülte. Mikor üres ideje volt, vagy szelleme a megfeszített munka alatt kifáradt, kivált szebeni tanácsos korában, azonnal ment ki a szabadba, a zöldbe: „ez az igazi életforrás" – mondá sokszor – „ez gyógyítja meg a vért, a tüdőt, és a kedélyt". Séta helye a cukorgyár környéke és a kis erdő volt, másfelé soha sem ment. Innen van, hogy Szebennek fekvését is alig ismerte. Történt egykor, hogy Herepei Károly vizaknai pappal sétálni indulván, útjokat az úgynevezett „kispiacon" át a luther. egyház felé vették. Debreczeni a levivő grádicsok alján megáll és visszanéz.

[5] Hogy népies öltözetét tanulása s kiérdemlés után testvére is honoratiorokéval váltsa fel, úgy látszik élénk óhajtása volt nemes szívének.

„Bizony a mai napig nem tudám" – monda – „hogy Szeben ily hegyen fekszik és alant annyi utca van". – „És pedig két éve már, hogy itt lakol" – jegyzé meg barátja. „Igen, bureaumban" tette utána sajátságos arckifejezéssel a tanácsos. „Gyakran midőn szép tavaszi vagy nyári napokon kertemben sétáltunk" – írja levelében említett barátja – „és az ajtóm előtti fenyő alatt, vagy kertem zöld bokrai között, zsibongó méhek szomszédságában kis gyermekeimet a virágtáblák között futkosni látta, gondolataiba mélyedett, és szokatlanul elkomorodva mondá: „ez az élet barátom! nem az enyim hideg falak, örökös munka és poros acták között" – ezek a szavak mélyen hagynak lelkébe pillantanunk.

Még egyet említenem kell ez időkből – humorát és velős kifejezéseit. Nézzünk levelei közé. Egyet így végez: „kurta karjaimmal e hosszú földtávolságról is ölellek;" másban mondja: „elváltam anélkül, hogy a szelek sebességét csak egy sóhajjal is neveltem volna" – ismét – „fogadd fáradságaidért köszönetem végtelen potentiáját", másban megint: „újra alkalmaztatásomat kérded? commissionalis, tudod: érdemeimhez mérendő jutalom néz rám, vagy nézek én rá, melynek széle, hossza, mélysége bizonytalan", végre a negyedikben: „küldök egy aranyat, takargassák bé vele, amennyire lehet, öcsém rongyait". – Nem eredeti-e minden kifejezés, nem sajátságos minden gondolata? Herepei így jellemzi őt hozzám írt levelében: „nem tartozott" – úgymond – „azok közé, kiket az iskolában, mint gyárban a kelméket, bizonyos forma szerént készítnek. O eredeti fő, valódi lángész volt, ki magából fejlődött ki, és kinek csak meg kellett mutatni az utat, hogy maga menjen rajta – tovább, mint az útmutató. Éles, könnyű felfogású ész, hív emlékezőtehetség oly mély bélátással és tiszta ítélőtehetséggel ritkának adatott; és aztán az a végtelen jósága a szívnek, az a szűzleányi erkölcsösség, mely még gondolni sem tud rosszat és mindenek felett az a természetes igénytelenség és szerénység, melybe ennyi erény mint egy Rubens-kép aranyrámába foglalva voltak, oly tulajdonok, melyek őt az óvilág classicus szellemei közé emelik."

*

Azon időszaknál vagyok, mely életében a harmadik fő momentumot teszi. A déli nap ragyogását fellegek borítják el... 1848–1851. nagy élmények kora volt Debreczenire nézve is.

Erdély Magyarországgali egyesülése részleteinek kidolgozására 1848. június 10-én kirendelt országos bizottmányba a törvényhozótest és kir. kincstár által a bányászügyekre nézve egyik küldöttül választatván július 18-án Pestre érkezett, itt augustus 22-én a pénzügyminiszterium bányászati osztályához az igazgató oldala mellé tanácsosul neveztetett; honnan az erdélyi összes bányaügyek rendezésére Kolozsvárra leküldetvén, a forradalom után, míg magát kitisztítja, hivatalkívüli állásba tétetett.

S ott élt ő 1851 elejéig, nejével, hat gyermekével, egy szűk hajlékba meghúzódva, másoknak csak óvatosan nyújthatott, alamizsnájából. Idejét tudományos foglalkozásokkal, természet- és vegytani kísérletekkel tölté. Borult kedélye némi szórakozást egy-két jóembere látogatásában talált, kikhez ritkán ő is kivitetett, mit úgy látszott sóvár örömmel és egy nemével a rég nem érzett megelégedésnek tett.

Ez időre esnek gépész Rajkával kirándulásai a vidékre geognosticai kutatások és főként a tűzálló anyag (feuerfester Thon) kifurkészése végett. Az öszveszedett és

mintegy hetven vegyítékű agyagnemekből olvasztó csuprocskákat (Schmelztiegel) készített, s rendre egy ahhoz készült katlankában erős és hosszas tűznek tevén ki: nagyobb részük ¼ óra s némelyek egypár perc alatt csak 1–3" vízoszlopnak megfelelő légnyomás által gerjesztett tűzben összeolvadtak; két agyagnem s annak vegyítése 6–8" vízoszlopnak megfelelő tűzben több órákig volt anélkül, hogy az olvadás jeleit legkevésbé mutatta volna. Ezekben olvasztott öntött vasat és aczélat. A tűzgerjesztésre centrifugál fúvót használt, mely neki alkalmat nyújtott a természet titkainak egy más ága körüli vizsgálódásra.

Készített t.i. egy kis centrifugál fúvót, melynek dobja 16" átmérőjű, 4" széles, a tengelyén négyfelé ágazó lapátok egyenlő távolságra; a kiöntő cső vége 16□" volt; a lapátokat forgásba hozta egy több egybekapású kerekekből álló gépezet, és így tetszés szerinti sebességet lehetet neki adni. Ezen fúvóval tett hosszas kísérletek adataiból Debreczeni egy számítást állított össze, amelyből meg lehetett tudni, hogy akármely adva levő átmérőjű fúvó lapátjai mily sebes forgásba kell hozni, hogy egy bizonyos vízoszlopnak megfeleljen. Az említett fúvóval 14" magas vízoszlopnak megfelelő szelet is hozott elő.

Uralkodó eszméjét, fő gondolkozását azonban – a szívén rágó férgen kívül – a fűtés elméletének boncolgatása s egy lehető legkisebb költségű, legegészségesebb fűtésmódnak kitalálása tette. Búvár eszének sikerült is annak oly titkához jutni, és hozzá a szükséges kemence mintát meg is alkotni, mely november elején kovácsszénnel és fával megtöltetvén, egész martius végéig, vagy minden egy hónapban aránylag töltetvén, ennek elteléséig, melegítsen és egy 2½ öl hosszú, 2 öl széles és 2 öl magas szoba fűtésére 1 font és 22 lat készített szénnél 12¼ font fánál, vagy a szenet is fasúlyra vivén 21 font fánál több ne kelljen. Mely elmélete irományai közt egy hónapi legrészletesebb és minden parányiságra matematikai pontossággal kiterjedő kísérletekkel, számokban bebizonyítva és kellő rajzmintákkal ellátva van.

Félben levő szakmunkáin is dolgozott, némelyeket egészen bevégezvén, másoknak előrajzát tevé pappírra.

Német–magyar bányász-szótára, Soda-fábrication, Metallurgische pneumatik – művek – A kohótan alapvonásai, Allgemenine Pyronomik kevés híján bevégezve. Bányászati tudományok rövid rendszere – egy megkezdett töredék, mely elméleti és gyakorlati részekre oszolván, az első magában foglalandotta: a) a bányászati vegytant (chemia), b) ásványtant (mineralogia), c) hegyismét (geognosia); az utolsó 1) a bányatant (Bergbaukunde), 2) kohótant (Huttenkunde). Végre némely töredéke Geognostische Bemerkungen über die siebenbürgischen Gebirge; a bányászatról általában; a szobafűtés körüli favesztegetésről, előkészületek gyanánt tekinthetők ezen tárgyak feletti tudományos értekezése.

Említenem kell még megmérhetlen becsű technikai jegyzeteit, számításait, combinatioit, melyeket végnapjaiban végtelenül gyarapított és saját kísérleteivel igazolt vagy megigazított. Mit ha képzetünkben mind össze fogunk, csak úgy alakíthatunk helyes fogalmat Debreczeni egyéniségéről, szakmájának egész körét felölelő munkaterveiről. Kár, örök kár a tudományra és főként honi bányászatunkra nézve, hogy anyagi szegénysége, családfői gondok alatt megtört lelke gátolák tudományos munkái bevégzésében, ezer tapasztalással öregbült észtehetségének teljes evolutiojában.

Egy 1850. jun. 28. levelének kivonata némi világot vet ez időkori állapotára. Mint mindenütt, itt is saját irományát használom. Az ő egyszerűen tartalmas írómodora leghívebben tükrözi saját bélyegű nemes egyéniségét. „Tisztítkozási ügyem" – úgymond – „végre csakugyan annyira haladt, hogy az illető tárgyalások határozás végett, a kormányhoz felterjesztettek. Üssön ki e határozás bárhogyan, teljes nyugalommal nézek elébe. Lelkiismeretem bizonyságot tesz, hogy kötelességimet úgy is, mint ember, úgy is mint állampolgár tökéletesen betöltöttem. Egy éve már, hogy semmi fizetést nem kaptam; de isten csodásan gondoskodott és tényekben nyilvánulólag bizonyítá bé: hogy a forradalomnak, bármi romboló volt, mégsem sikerült a társadalomból minden nemesb részvétérzést kiírtani."

1851 Debreczeni házára új gyászt hozott. Szűkölködése mellé egyik gyermekének megbetegedése járult. Ő maga is folyvást szenvedő lélekállapotban vala. Február 13-án hívják az orvost, de nem a beteg gyermekhez, ki meggyógyult, de az apához, ki hirtelen ágynak esék. A betegség orvosolhatlansága azonnal kitűnt. Fájt a test, inkább fájt a lélek – mindkettő harmóniája felbomlottnak látszott. Gyermekeinek jövője szörnyen kínozta. Egyik fiával gyakran beszélgetett, mit olykor egy egy elfojtott könny szakasztott meg. „Jer fiam!" – mond egykor – „jer simogasd szakállamat, fogjad fejemet. Ott fáj nekem. Oly jól esik közületek legalább egyet körülöttem látnom... Én magammal számoltam: de érettetek gyötrődik szívem. Mint igyekszem titeket boldoggá tenni, s íme mily boldogtalanságban hagylak el! Életemnek vége van, s nektek még mindennapi kenyeretek sincs. Tanuljatok mesterséget. – Az Isten gondotokat viseli. Ő az árvák édesapja."

Azon barátja, ki őt 1802 bölcsőjében rengette, évek teltével feltanodába vitetni tanácsolta, majd a hivatali fokokon feljebb-feljebb emelkedni s végre is visszabukni látta, felkereste őt halálágyán 1851. február 16-án. Kínos volt e találkozás, keserűek beszélgetés tárgyai. „Meghalok barátom" – mond nehéz szívvel –, „családom sorsa öl meg. Talán jobb sorsra lettem volna érdemes." – Búcsúztával kérdezi őt barátja: nem izen-e valamit Szebenbe? „Engem ott nem esmer senki" – mondá, s jobbját nyújtván könnyek közt áldá meg őt és övéit, s amidőn elfogódva ágyába befordulna: „csakugyan" – szóla tört hangon – „ha Éderrel és Nemessel találkozik, vigye meg nekik köszöntésemet".

1851. február 18. meghalt. Háziorvosa és barátja, Pataki orvostudor így ír halála felől: „Hivataloskodása elején mindjárt mind kémlő szünetlen higannyal és ólommal bajlódván, belső lélegzete már itt megtámattatott. Több éven át" – mint beszélgetéseink közt mondá – „folyvást négy kemencével olvasztott, s az iszonyú füst, mely nemcsak lakszobáit, de kertét is át meg áthatotta, valamint a vegytani kémléseiből kibontakozott gőzök tüdőjére oly ártalmasan hatottak, hogy eleven piros színét sárgásbarna váltá fel és görcsökről és nehéz lélegzésről nemegyszer panaszolt. Zalatnára tétetvén át higany és zöldlővel járó bányászvegytani kísérleteit még nagyobban kezdette meg. Ha egyszer laboratóriumában volt, étel végett hagyá el csak, és ilyenkor sápadtan elbágyadva, és csak kísérleteinek sikerétől elevenült szemmel álla előtted, nem sejtve, hogy minden kísérlettel egy adagnyi méreg lopódzik vérrendszerébe, mely időnap előtt megölendi. Majd tanácsos korában az örökös elmefeszültséggel járó munka, hivatalszobájának hallgató csendje, sűrű dohányfüstgőze, elzárkózottság és sok éjszakázás kóranyagok befogadására különben is nagyon fogékonnyá vált testében a gyengülés számos elemeit rakták le. Az

1848–49-beli időszak lázas hatásai, országos küldöttségi, osztálytanácsosi feszített munkálkodások, családjának az erdélyi véres események miatti féltése, oly erős visszahatást gyakorolt lelkére, hogy amint Pestről Erdélybe jött, az úton guttaütés érte, miből hosszas fekvés után alig gyógyulhatott ki. A békövetkezett Catastroph és következményei: anyagi szegénység, munkatér-hiány, a múltak emlékével, családi kínokkal és világi megaláztatással párosulva, egyenesen az életgyökerekre vették magukat, testben és lélekben a már régóta lappangott koranyagokat kifejtették, melyek vérvegyi hosszas sorvadás után rothasztó tüdővésszé válván, életének véget vetettek."

Temetése csendes, egyszerű, kevesektől sejtett helyjelentékű volt, mint élete. Ez évek sajnálatos halottakban dúsak valának – sajnáltabb mint ő alig lehetett. Kíséretében nem voltak rokonok: ő azok nélkül állott e világon önteremtett névvel és leszármazással. Tiszttársak, hivatalosztályok sem voltak: ő, ki dísze vala egykor szakmájának, alkalmazáson kívül hala meg; mert kitisztíttatási oklevele halála után érkezett a boldogtalan család kezébe. Sok ismereteit, tettdús életét és hasznos szolgálatait, csillogó szerencséjűnek tartott pályáját és tragikus végsorsát ismerő egy kis baráti sereg, minden osztály értelmesebbjei, és az iskolák ifjúsága, lesújtott családjával egyesülve kíséré őt végnyugalomra. De éppen amilyen parányi volt e kíséret eleinte, úgy növekedett a gyászmenet alatt. Kit temetnek? kérdék az elmenők, s amint a nevet hallák, önkéntelenül csatlakozának... hallgató volt minden. Az esemény környületei foglalkoztaták az érzelmeket. Valami titokszerű, mindenkivel közös nehézség ült a szíveken. Sokak szemében láthattál könnyeket, mindenkiében igen egy mély megindulásnak, egy erős fájdalomnak, egy leküzdhetlen belső viharnak kinyomatát.

Ott nyugszik ő a kolozsvári temető délnyugati szögletében, egyszerű felírástalan kő jegyzi sírját.

*

A folyam végén vagyunk. Ehhez hasonlik az élet, melyet rajzolék. Parányi forrás volt eredete, zaj nélkül folyt sok gyöngyöt hányt fel, több maradt elrejtve fenekén; majd csendes nagy folyammá lett rengő hullámzással messze-messze haladt – tengerhez mégsem érhetett. Vagy mondjuk hajónak. Sok tartomány kincseiből megrakodva, nyugodtan úszott az óceánon, akadályokkal küzdve, kevés derült sok felleges napot, és még több borús éjszakát látott; siete-siete aranygazdag keblével part felé, és – közelébe nem gyanított szirteken széttörék. Meteornak is lehetne nevezni, mely ismeretlen tájak szürkületéből tűnnék fel, pályát tört magának égi utakon, szerény fénnyel tündöklött egy ideig, s utoljára – véletlen szétpattanva kialuvék.

Ilyen volt ő. Csekély sorban született, s az ország főbb hivatalai egyikébe saját erény által küzdötte fel magát. A szerencsétől mit sem nyert, s mégis az ismeretek akkora összegét szerzé meg, érdemei által oly kitűnővé lett, hogy a haza legjobbjai közé számíttatnék. Szerény külsője soká nem hagyá gyanítania gazdag lélekerőt, mely később a trónig fel elösmerték. Ő maga, a tudomány, az élet, hárman tevék, együtt képezék egyéniségét oly remekké. Már első fellépte a nyilván életben, a lángésznek, némely balvélemények ellenébeni fényes diadalma volt. „Kenyértudomány az első és azután a hajlam szerinti exact tudományok és költészet heterogen dolgok, összeférhetetlen fogalmak!" így hangzottak ezek. Ő éppen ez ellentétek

genieje lett, tettleg cáfolta meg e fennhájazó üres szókat. Lelkében égett a múzsák szent tüze; a költészet nyájas istennőjének érzé ihletét s engedelmeskedett. Első-második hivatali évében megteremti hőskölteményét s önérzetében költői nevét megalapítva tudván, lantját jobb időkig – mik ránézt fájdalom soha be nem következtek – nyugodni teszi. Most másik térre lépik, a technika és mechanika terére, mely kenyerét adja s melyről azt szokták némelyek mondani: hogy azon a magyarnak nincs ereje! És ő megmutatta, hogy van. Mit tett és mennyit tehetett volna szabad mozoghatási körrel mutatják alárendeltségbe, ezer nyüzsgő formák béklyói közt végbe vitt művei. Ha munkásságában nem gátoltatik, egytized alatt világhírűvé válandott. S így...? élete felakadt mint a folyó, széttört mint a hajó, kialudt mint egy meteor. Egy Chaptal, egy Biot sorsa helyett az jutott osztályrészéül, mint egy Keppler-, Paine- és Camoensnek. Sokat tanult, sokat tett, sokat szenvedett. Fáradsága gyümölcsét mégsem szedheté, műveinek örömét nem érheté. Goethe azt mondja Schiller korai haláláról: „Boldog ő, hogy az emberi élet legmagasabb pontjáról, mint tökéletes férfi szállott le. Neki azon előnye van, hogy mint jeles egész fog feltűnni: mert az ember azon alakban vándorol az árnyak között, melyben a földet elhagyja." Oh így az én barátom halála sokszorosan szívható, sajnálatos, sötét...!

Azonban vonjunk fátyolt rá... Ő többé nem miénk, ő a históriájáé. S úgy hisszük, úgy valljuk: a világtörténet a végítélet!

Debreczeni-Droppán Béla

Debreczeni Márton élete és működése (1802–1851)

200 éve született Debreczeni Márton bányamérnök és feltaláló, a reformkori erdélyi bányászat legnagyobb hatású egyénisége. Debreczeni az akkori bányászati módszerek megjavításán, megreformálásán dolgozó szakember volt, aki kreativitásával a gyakorlati bányászatban és a kohászatban éppúgy nagyot alkotott, mint a kincstári adminisztrációban. Zseniális szakember, aki nemcsak értette szakmáját, hanem szerette is. Nem a munkaidő puszta letöltése és nem is csupán felettesei konkrét elvárásai vezették, inkább a saját maga által kitűzött cél: az erdélyi bányászat felvirágoztatása. E cél elérésére áldozta nappalait és sokszor éjszakáit, egészségét, egész életét. Debreczeni is azon nagy alkotóink közé tartozik, akik munkásságukkal irányt adtak, akik munkásságukkal nevet adtak egy korszaknak, a reformkornak. Ö saját területén valóban igazi újító, igazi reformer volt.

A család

Debreczeni Márton 1802. január 25-én született a Kolozs megyei Magyargyerőmonostoron (Mănăstireni), Debreczeni János fazekasmester és magyarvalkói Lőrincz Erzsébet hatodik gyermekeként.[1] Születésekor már csak Erzsébet és Kata nevű nővérei éltek, később még öt testvére született.[2]

A Debreczeni-ház, melyben a falu híres szülötte napvilágot látott, olyan lehetett, mint ahogy a régi kalotaszegi házat Jankó János a 19. század végén leírta: szalmás, púpos tetejű, melynek ajtaja fasarkon fordult, fakapcsa fakulccsal zárult.[3] Paulai Viktor helybeli lelkész közléséből pedig konkrétan azt is tudjuk, hogy Debreczeni szülőháza egy szobából és egy kamrából állt, és még lebontása előtt is kéménytelen volt.[4] Versényi György 1899-ben a házról azt írja, hogy „ma is megvan a papilak alatt s nem is rozoga állapotban. De mai tulajdonosa, Imre Jankó András le akarja

[1] Debreczeni Márton saját kezű szakmai önéletrajzában ezt az időpontot jelöli meg születése időpontjául (l. KvEgyKvt Kézirattár Ms 2803 Adalékok Debreczeni Márton életrajzához. Pro memoria 1.). Ezt az időpontot közli gr. Mikó Imre is (l. Gróf Mikó Imre: *Debreczeni Márton élete.* = Debreczeni Márton: A kiövi csata. Pest 1854. 10.), ugyanakkor a magyargyerőmonostori ref. egyház anyakönyvében január 26-a szerepel (l. KmOL, Anyakönyvek, *A Gyerö Monostori Reform. E(klé)siában Megkereszteltetett Gyermekeknek és Megholtaknak Nevek.* 25. A továbbiakban Anyaköny I.).

[2] Az Anyakönyv I. szerint: 1. János szül. 1792. jan. 8., megh. ? (14.); 2. Erzsébet szül. 1793. jan. 21. (15. p.); 3. Kata szül. 1795. márc. 2., megh. 1797. máj. 18. (17., 110.); 4. Anna szül. 1797. szept. 27., megh. 1800. jún. 24. (20., 112.); 5. Kata szül. 1799. dec. 7. (21.); 7. János szül. 1804. okt. 17. (28.); 8. Pál szül. 1807. jan. 19. (31.); 9. Anna szül. 1809. nov. 18. (35.); 10. Ferenc szül. 1812. nov. 1. (40.); 11. Debreczeni János 2. feleségétől, Antal Katától: András szül. 1819. febr. 2. (55.).

[3] Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe.* Kolozsvár 1892. 67.

[4] Széchy Károly: *Debreczeni Márton.* = Debreczeni Márton költői művei. 1. köt. Bp 1903. 11.

bontani, ha már az őszön le nem bontatta."[5] A régi házat a helyére épített és ma is álló „új" ház homlokzatán található évszám szerint valójában már 1897-ben lebontották.

A régi Debreczeni-porta a Kemény-udvar – a későbbi papkert – tövében, két patak találkozásánál, egy nagy sziklához lapulva, az ún. Sikátor utcában feküdt.[6]

A család származása, ill. eredete már nem határozható meg ilyen pontosan. Debreczeni Márton édesapját, mint már említettük, Jánosnak hívták, és ezt a nevet viselte nagyapja is[7], aki 1790. december 6-án halt meg Magyargyerőmonostoron 67 éves korában.[8] Az ő neve két helyen is olvasható a falu ősi templomában: a papné székén, mint egyházfi (1758) és a régi karzat alján található íráson kurátorként. Az írás a következő: „Ez az kar készült, Debretzeni János Kurátorságában, Kolosvári Lőrintz János Által." Ez a régi vagy nagykar az egyház számadáskönyve szerint 1780-ban készült. A számadáskönyvből az is kiderül, hogy Debreczeni Márton nagyapja 1777 és 1780 között volt a református egyház kurátora.[9] Annyi az ismert adatokból is bizonyosnak látszik, hogy az édesapa 1773-ban már Magyargyerőmonostoron látta meg a napvilágot, de az 1723-ban született nagyapáról ugyanezt már nem állíthatjuk.

A 19. század végén élő családtagok eredetükről úgy emlékeztek, hogy „őseik idegenből szakadtak oda", Monostorra.[10] Mi magunk jelenleg azt feltételezzük, hogy id. Debreczeni János, vagy annak édesapja (Márton dédapja) vándorolt be a faluba, mégpedig a közeli Kispetriből. Ebben a kis kalotaszegi faluban már a 17. század végén ott lehettek a Debreczeniek, mert a család két felnőtt tagja, Debreczeni István és Márton innen állt be 1704 őszén az erdélyi kuruc hadseregbe (gr. Csáky László ezredébe).[11] Az 1713-as Kolozs vármegyei összeírásban talán az előbb említett István mellett, a falu lakosaként szerepel Debreczeni János és Tamás. Az összeírók ugyanekkor Monostoron nem találtak Debreczenit[12], úgyhogy azok a faluban csak valamikor 1713 után – és mindenképpen 1758 előtt – jelenhettek meg. (A 18. század elején csupán Kispetriben honos család a következő században már több közeli faluban, Nagypetriben, Bábonyban és Farnoson is megtalálható.) Debreczeni ősei tehát valószínűleg Kispetriből származtak át Magyargyerőmonostorra, de a család neve jelzi régebbi származási helyét.

A paraszti sorban élő Debreczeniek, úgy tűnik, valamikor – talán Erdélybe való bejövetelük előtt – a nemességhez tartoztak, és később süllyedtek le a jobbágyok közé. Egy, a nemesi származást alátámasztani látszó eredeti nemeslevél már volt Debreczeni Márton kezében. A nemességet eszerint Rudolf magyar király adomá-

[5] Versényi György: Debreczeni Márton emlékezete. = Erdélyi Múzeum. 16. évf. 1899. 1. füz. 28. (A továbbiakban: Versényi 1899.)

[6] Széchy: *i. m.* 10.; Hory Farkas: *Debreczeni Márton.* = Vasárnapi Ujság 1854. 12. sz. 96., Gyarmathy Zsigáné: *A játszótársamnak.* = Kalotaszegi bokréta. Bp 1907. 32.

[7] Debreczeni István: *Családunk genealógiája.* Magyargyerőmonostor 1889. (Kézirat) 1.

[8] Anyakönyv I. 108.

[9] Kelemen Lajos: *A magyargyerőmonostori református templom.* (Kézirat) é. n. 4., 20.

[10] Versényi 1899. 28.

[11] *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege.* Közzéteszi Magyari András. Bukarest 1994. 250–251.

[12] MOL F 49 4. cs. 3–4.

nyozta 1578. február 21-én Debreczeni István ónodi harmincadosnak szolgálatai jutalmául.[13] A családi elbeszélés szerint a nemeslevelet valamelyik ős beitta vagy szegénysége miatt eladta, és Debreczeni Márton volt az, aki aztán visszaváltotta 100 forintért Déván, egy özvegyasszonytól.[14] Sok nemesi család süllyedt idővel jobbágysorba, mert nem tudták nemességüket igazolni, ill. elvesztették mindenüket. Elképzelhető, hogy a magyargyerőmonostori Debreczeni-családnál is így történt, noha leszármazás híján ez nem bizonyítható kétségtelenül. Mindenesetre Debreczeni Márton az 1578-ban adományozott, a fehér liliomot karmaiban tartó, hármashalmon ágaskodó oroszlánt ábrázoló nemesi címerrel saját pecsétnyomót készíttetett, és ezzel pecsételte le 1849-ben hivatalos, miniszteri biztosi leveleit.[15]

Kétségtelen viszont, hogy Debreczeni szegény fazekascsaládból származott. Már nagyapja fazekasmester volt és az lett apja és István nevű nagybátyja is (később Pál öccse és Máté nevű unokatestvére stb.).[16] Legidősebb fiúgyermekként a családi mesterség folytatása várt rá, de egy baleset megakadályozta ebben. Az történt, hogy a kis Marci jobb hüvelykujját harangozás közben a harang elszakította, összeroncsolta.[17] De ez a baleset egyúttal megnyitotta számára az iskolai tanulmányok folytatásának lehetőségét.

Tanulóévek

Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte 1809 és 1813 között,[18] majd 1813 őszén szülei beadták a kolozsvári Református Kollégiumba.[19] Egy évtizedet töltött a híres alma materben. Az alsóbb osztályok után elvégezte a bölcselet és törvénytan összes, valamint a teológia első évfolyamát.[20] Felsőévesként – tanulmányai mellett – az alosztályokban a görög irodalom korrepetitora volt.[21] Emellett még magántanítóskodott is. Tanárai közül Debreczenire főként Méhes Sámuel és Szilágyi Ferenc volt nagy hatással.[22] Kolozsvári diákéveiben kezdett el verselgetni, melyről kétkötetnyi költemény tanúskodik.[23] Ő írta meg 1818-ban, az első nyomtatásban megjelent román katonaéneket.[24] Versei a diákság körében ismertek és közkedveltek voltak. A felsőbb osztályokban együtt tanult, pl. Herepei Károly később

[13] Széchy: *i. m.* 13.

[14] Széchy: *i. m.* 14.; Debreczeni István: *i. m.* 2.

[15] MOL F 250 Debreczeni Márton miniszeri biztos (1849) iratai. 8. cs. 14 db elküldetlen levélen.

[16] Kelemen Lajos: *i. m.* 20.; Debreczeni István: *i. m.* 1., 2.

[17] Hory: *i. m.* 96.; KvEgyKvt Kézirattár Ms 2803 Adalékok. Éltető Péter 1853-ban gr. Mikó Imrének írt, Debreczeni Mártonról megemlékező levele. 1. Éltető a jobb mutatóujj sérüléséről ír. Éltető levelének teljes szövegét l. az Okmánytárban.

[18] Mikó: *i. m.* 10.

[19] Széchy: *i. m.* 27., Hory: *i. m.* 96.

[20] Mikó: *i. m.* 11.

[21] *A kiövi csata szerzőjének bizonyítványa.* = Ellenzék 19. évf. 1898. 171. sz. 2.

[22] Széchy: *i. m.* 29.

[23] A két kéziratos kötet a KvEgyKvt Kézirattárában Ms 1894 Debreczeni Márton *Költeményei.* 1817.; Ms 967 Debreczeni Márton: *Bor és Szerelem Dalok. Három könyvekben.* 1819.

[24] Dani János: *Debreczeni román katonabúcsúztatói.* = Korunk 19. évf. 1960. 8. sz. 955.

híres ref. lelkésszel, és Pataki Dániellel, kora leghíresebb erdélyi orvosával. Mindkettővel élete végéig jó barátságban volt. Debreczeni – figyelembe véve kollégiumi felsőbb tanulmányait – a lelkészi vagy tanári, esetleg az ügyvédi pályára készült. Pályaválasztására végül egy élmény gyakorolt döntő hatást. Utolsó iskolai évében Désaknára került, ahol Berényi Imre sóbányanagy és a bányatisztek körében ünnepelve döntötte el, hogy bányász lesz. „Soha egy testületnél is oly barátságos, oly jóérzelmű emberekre nem találtam" – mesélte utóbb barátjának. „Ezek az elsőtől utolsóig hivatali rang, születés, s más megkülönböztetés nélkül, mint testvérek látszanak együtt élni. Volt köztök egy szájos víg ember, ki mindenképen igyekezett rábeszélni: hogy menjek Selmecre, legyek kamarai hivatalnok: ennél bizonyosabb kenyér nincs; szegény ember, ha esze van és szorgalmas, ott leghamarább elémegy. Azt hittem, hogy legalábbis második úr a háznál, később megtudám, hogy hivatali írnok. Ez egyformaság nagyon tetszett nékem."[25] (Márton jó állásról, gyors hivatali előmenetelről álmodozhatott, de azt álmodni se merte volna, hogy mondjuk az erdélyi kir. kincstár tanácsosa lesz, hogy méltóságos consiliarius úrnak fogják szólítani, és hogy pl. egy arisztokrata, gr. Bethlen Mária „alázatos szolgálója"-ként fogja aláírni hozzá intézett levelét.[26]) Debreczeni döntését meghozva félbeszakította teológiai tanulmányait és 1823. május 9-én kivette végbizonyítványát, melyben többek között a következők olvashatók: „Minden egyes tantárgyban első volt a kitűnők között. A zenében és a műfestésben is dicséretes előhaladást tett. (...) Kiváló észtehetsége, szorgalma, erkölcsi tisztasága, elöljáróival szemben tanusított engedelmessége dicséretes ajánló tulajdonai; és hisszük, hogy ezen ifjú a jövőben a hazának hű és munkás polgára leend."[27] Az elvárásoknak Debreczeni elkövetkezendő életpályáján hatványozottan megfelelt.

A 21 éves fiatalember a híres selmeci bányászakadémiára jelentkezett és a beiratkozásra szóló engedélyt 1823. augusztus 9-én meg is kapta.[28] Az előadások azonban csak november elején kezdődtek, úgyhogy a még közbe eső három hónapot az ifjú Debreczeni Márton leendő hivatása megismerésére fordította. Ezért Bukovina felé vette az útját, ahol a Jakobina közelében fekvő Fundu Moldovi nevezetű faluban, a Mancz-féle réz- és vasbányáknál a rendelkezésre álló időt új ásványerek keresésével töltötte. A bányászköszönés: Jó szerencsét! neki valóban szerencsét hozott, mert egyedül ő talált új ásványérre, amit aztán a nevére kereszteltek. A bányatulajdonos, látva az ifjú tehetségét felajánlotta, hogy állja tanulmányai költségét, ha ő kötelezi magát arra, hogy az akadémia végeztével szolgálatába lép. Debreczeni a kecsegtető ajánlatot – mivel csak „honában s honának" kívánt szolgálni – nem fogadta el.[29]

[25] Mikó: *i. m.* 13–14.

[26] KmOL, Mikó–Rhédei cs. lvt. 117. d. III./5. Debreczeni Márton kincstári tanácsos iratai. 89–90. fol. Özv. gr. Lázár Benedekné szül. gr. Bethlen Mária 1840. július 18-án írt levele Debreczeni Márton kincstári tanácsosnak és zalatnai adminisztrátornak.

[27] Ellenzék *i. h.*

[28] Széchy: *i. m.* 66.

[29] Mikó: *i. m.* 14–15.

Selmeci bányászati tanulmányait 1823 novemberében kezdte meg.[30] Olyan neves professzorok tanították, mint Schittko József és a korábban a bécsi egyetemen oktató Wehrle Alajos.[31] Az akadémiát két és fél év alatt végezte el kitűnő eredménnyel, mégpedig úgy, hogy szegénysége miatt az utolsó két év tanulmányait egy tanév alatt teljesítette. Tette ezt olyan kiváló eredménnyel, hogy az Udvari Kamara az erdélyi kincstár javaslatára 1825. július 23-án elrendelte a selmeci kamaragrófságnak, hogy erdélyi önkéntes bányagyakornokul eskettesse föl.[32] Nem sokkal később, mivel nem állt rendelkezésre rendszeres akadémiai segélypénz, még akadémiai tanulóként kinevezték napidíjas radnai olvasztómesterré.[33] Selmeci tanulmányait 1826 februárjában fejezte be.[34] Bár végzettsége alapján Debreczeni Márton bányamérnök lett, valójában polihisztor volt. A reál tudományok mellett a humán tudományokban is nagy tudással rendelkezett, nemcsak jó költő, hanem jó szónok is volt. Emellett még nagyszerű zenei tehetséggel bírt, hegedűn, zongorán és hegyi kürtön (waldhornon) tudott játszani. Utóbbin, diákként a kolozsvári Nemzeti Színház zenekarában, később baráti összejöveteleken még hivatalnok korában is játszott.[35] Mindezeken kívül kiváló nyelvérzéke is volt. Hét nyelven beszélt: latinul, görögül, románul, németül, olaszul és franciául, valamint szlovákul, amit selmeci diákévei alatt sajátított el.[36]

Az egyetlen erdélyi bányász

Debreczeni radnai hivatali állását 1826 áprilisában foglalta el.[37] Itt szövődött házassága a selmeci főerdész lányával, Láhner Terézzel,[38] akitől nyolc gyermeke született.[39] Radnán kezdte el írni *A kióvi csata* c. eposzát.[40] Első állomáshelyén nem maradt sokáig, 1827 februárjától már a Hunyad megyei Csertésen dogozott helyettes kohóellenőrként.[41] Kezdetben elég kevés fizetést kapott. Erről 1828-ban, László József barátjának igy panaszkodott: „Két esztendeje mult, hogy fizetségem még

[30] Pro memoria 1.

[31] *A Selmeczi m. kir. Bányász- és Erdészakadémia fennállásának évszázados emlékkönyve.* Selmecbánya 1871. 42.

[32] Széchy: *i. m.* 71.

[33] Mikó: *i. m.* 16.

[34] Pro memoria 1.

[35] Mikó: *i. m.* 12.; Versényi 1899. 31. Versényi György Debreczeni Márton szónoki képességeiről ezeket írta: „Egy-egy nagy úr fogadtatásánál őt szokták szónokul előtolni s nem nagyon erős, de kellemes csengésű hangját szívesen hallgatták. Különben nem igen szeretett beszélni, bár kitűnő rögtönző volt."

[36] Széchy: *i. m.* 28, 75.

[37] Mikó: *i. m.* 16.

[38] Hory: *i. m.* 96.; Éltető 3.; Széchy 1826 őszére teszi az esküvőt. Az esküvés Balázs fia elbeszélése szerint Zalatnán történt. Láhner Teréz Anna nevű testvérét Frendl Ferenc vette feleségül (Széchy: *i. m.* 77–78.).

[39] Versényi 1899. 31.

[40] Mikó: *i. m.* 17.; Az eposz nagy része már 1829-ben, Csertésen biztosan készen volt (Éltető 5.).

[41] Pro memoria 1.

semmit se nagyobbult. A Csertési Kohok füstjei közt állok, és mint substitutus érczeket probálok. Az igérték hogy majd nagy jutalom vár ha a substitutio egyszer végére jár. Ládd így biztatnak, mint katona szolgáját, csak emelje nehéz bornyutarisnyáját."[42] Debreczeni bármennyire is csalódott volt, tettre készségét ez nem csökkentette, sőt újításaival csakhamar nyereségessé tette az addig veszteséggel működő csertési kohót. E tevékenységét háromszori ünnepélyes kamarai dicsérettel és egyszeri 400 Rft-os pénzbeli jutalommal ismerték el. A tehetségét felismerő kincstári vezetés 1829. december 28-án az erdélyi bányászat központjába, Zalatnára helyezte.[43]

Az erdélyi ipar, benne a bányászat Debreczeni Márton fellépéséig – ma úgy mondanánk – stagnált. Ezen fontos iparágban rejlő lehetőségek kiaknázatlanok maradtak. Debreczeni zseniális gyakorlati és szervező tehetsége az 1830-as, 1840-es években újítások és találmányok sorával aknázta ki ezeket a lehetőségeket. Szerteágazó munkásságával az erdélyi bányászatot és kohászatot addig nem látott színvonalra emelte. Természetesen mindezt az újra fogékony, a tehetséget is felismerő kincstári vezetés nélkül, nagyszerű munka- és pályatársak nélkül nem érhette volna el, de hogy az erdélyi bányászat felvirágoztatásában a döntő, meghatározó szerepet már saját korában neki tulajdonították, azt már magában az is jól mutatja, hogy Debreczenit kortársai az egyetlen erdélyi bányász névvel illették. Első életrajzírója, gr. Mikó Imre erről így írt: „A bányászati egyetemes állapotokat, a mint a hivatali fokokon feljebb feljebb haladt, azonnal felismerte, és kimutatván a jót és használhatót, a tudomány jelen állásával egyezőt, felfedezte, megszüntetni ajánlotta, kérte az ellenkezőt. Mélyen látó esze, a legjelesebb szakkönyvek, kormányi költségen tett egy pár műutazást, és szakadatlan búvárkodásai segélyével azonnal kijelelte a javítandókat, ki a javítás módját és eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit, s mutatta fel számainak igazságát, combinatióinak alaposságát, míg meghallgatatott, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek."[44]

Debreczeni Márton zalatnai éveit kohóellenőrként kezdte, és mint ilyen a sokágazatú olvasztási kezelést irányította. Egy 1841 körül készített jegyzetében saját zalatnai működésével kapcsolatosan a következőt emelte ki: „Mint Zalatnai Ellenör a vegytani elveknek a gyakorlat mezején átvivés által az egész Kohászatban egy ujabb irányt adott."[45] Nagy haszonnal járó munkáját az Udvari Kamara azzal honorálta, hogy fizetését 1832. május 27-én kibocsátott rendeletével, 150 forinttal kiegészítette.[46] 1832-ben kinevezték a körmöcbányai kohókészletek tartalmának megvizsgálására udvari végzés által kiküldött biztosság tagjává. Ekkor bejárta az alsó- és felső-magyarországi kohóműveket, sőt a Bécs melletti Nussdorf kénsavgyárát is megtekintette.[47] Debreczeni munkájával messzemenőleg elégedettek voltak, amit jól mutatott az, hogy 1833. május 11-én kohónaggyá és igazgatósági ül-

[42] OSZK Kézirattár Analekta 11 056. Debreczeni Márton 1828-ban írt rímes levele László Józsefnek (másolat). E levél teljes szövegét az Okmánytárban közöljük.

[43] Pro memoria 2.

[44] Mikó: *i. m.* 18.

[45] Adalékok. Debreczeni Márton s. k. jegyzetei munkásságáról.

[46] Pro memoria 3.

[47] Adalékok. Gr. Mikó Imre s. k. Debreczeni Mártonról írt életrajza.

nökké léptették elő.[48] Ezt követően megbízták az offenbányai olvasztó megjavításával. Tevékenysége eredményeként az olvasztó megújult és nyereségessé vált (1833, 1834).[49] Debreczeni Márton zalatnai működése alatt nemcsak megjavította a meglévő olvasztókat, hanem két új magasolvasztót is épített, és ezeknél alkalmazta először gyakorlatban az általa feltalált csigafúvókat.[50] E kohók kiszolgálására és a bányászat megkönnyítésére 14 lóerős „gőzmozgonyt" tervezett, melyet 1837-ben Máriazellben készíttetett el.[51] Erdély első gőzgépét 1838-ban helyezték üzembe.[52]

Debreczeni találmányok és újítások sorával állt elő. Ő használta fel elsőként a kohóknál felhalmozott kéntartalmú salakot kéngyártásra, és ő használta ki először tudományos alapon a tüzelőanyagok égési melegét a kohászatban. A zalatnai kohóknál ő kezdte meg a vasgálic gyártását, amivel egy új ipari és kereskedelmi cikket teremtett hazánkban. Ezenkívül a hazai viszonyoknak megfelelően javította a beváltási rendszert és a bányászat érdekeit figyelembe véve, szabályozta az olvasztási költségeket. Debreczeni az ezüsttisztítónál végzett javításai által, valamint azáltal, hogy a kincstári erdőkben használatlanul fekvő ágakat és gallyakat az ezüsttisztítónál értékesítette, rengeteg fát és ólmot takarított meg.[53]

Legnagyobb találmánya az olvasztás folyamatát megkönnyítő csigafúvója volt, mely Európa-szerte ismertté tette a nevét.[54] Csigafúvója a korábbiakhoz képest csak feleannyi hajtóerőt kívánt. Évekig foglalkozott vele: számításokat végzett, kísérletezett, sőt az ellenőrzés és összehasonlítás kedvéért barátaival (pl. a már említett László Józseffel) is kísérleteket végeztetett.[55] Végül is a tökéletesített csigafúvót csaknem az összes erdélyi nagyüzemi kohónál bevezették, sőt az 1840-es évek elejétől kitűnő teljesítménye miatt már a külföldi legnagyobb kohóműveknél is alkalmazták, pl. a bajorországi Hammerau kohójánál (1842).[56] Mi több, a Fülöp-szigetek egyik rézolvasztójában is Debreczeni-féle csigafúvó működött.[57] A feltaláló találmányáért évente 200 p. ft tiszteletdíjat kapott. A csigafúvó jelentőségét Kőváry László *Erdélyország statisztikája* c. művében ekképpen fogalmazta meg: „E talál-

[48] Pro memoria 3.

[49] Uo.; Adalékok. Debreczeni Márton s. k. jegyzetei munkásságáról.

[50] Lukács László: *Az erdélyi arany bányászat.* = Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. 20. k. Magyarország 7. köt. 542.

[51] Versényi György: *Emlékezés Debreczeni Mártonra.* = Magyar Polgár 25. évf. 1902. 20. sz. 2. Versényi közli Debreczeni Kabós Miklósnak 1837. március 3-án kelt levelét, melyben a készülő gőzgépről ír.

[52] Imreh István: *Az erdélyi manufaktúra-ipar munkásairól a 19. század második felében.* Csetri Elek–Imreh István–Benkő Samu: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről.* Bukarest 1956. 53.

[53] Adalékok. Debreczeni Márton s. k. jegyzetei munkásságáról.

[54] A csigafúvó legrészletesebb leírását l. Angyal Miksa: *Debreczeni Márton és az általa feltalált csigafúvó.* = Bányászati és Kohászati Lapok 43. évf. 1910. 6. sz. 337–350.

[55] Széchy: *i. m.* 103.

[56] Faller Jenő: *Debreczeni Márton (1802–1851) élete és munkássága.* = Kohászati Lapok 7. évf. 1952. 2. sz. 33.

[57] Terény János: *Debreczeni csigafúvója.* = Bányászati és Kohászati Lapok 65. évf. 1932. 394.

mányféle ... igazán becsületünkre válik, minthogy eddig a derék Rómával abban leheténk vetélytársak, hogy mi is, mint ők, mi újat se találtunk fel."[58]

A sok-sok találmány, reform jelentős mértékben fellendítette Erdély bányászatát és főként kohászatát. Debreczeni Márton működése nyomán csak az erdélyi ezüstolvasztók több mint tizenkétszeres haszonra tettek szert: míg 1821 és 1830 között 22 245 p. ft-ot, addig 1831 és 1840 között már 252 627 p. ft-ot jövedelmeztek, mégpedig úgy, hogy a zalatnai gőzgép és az offenbányai olvasztók 50 000 p. ft-ba kerültek.[59] Teljesítményének újabb elismeréseként 1839-ben – Fillenbaum Ferenc zalatnai adminisztrátor erdélyi kincstári tanácsossá való kinevezését követően –, 37 évesen ő lett a zalatnai összes művelési ágak feje, bányatanácsosi címmel bánya-, kohó- és uradalmi igazgató.[60] E minőségében alája tartoztak: a zalatnai pénztár és aranybeváltó, az abrudbányai, topánfalvi, csertési, aljárai, oláhpiáni és körösbányai aranybeváltók, a zalatnai, offenbányai, csertési és radnai kohóhivatalok, a zalatnai, csertési, offenbányai és abrudbányai kémlőhivatalok, a zalatnai, abrudfalvi, topánfalvi, offenbányai és csertési erdőhivatalok, valamint a zalatnai udvarbíróság, uradalmi pénztár és a zalatnai, abrudbányai, topánfalvi és offenbányai ispánságok.[61]

Adminisztrátori kinevezése után néhány hónappal, 1839. augusztus 26-án – zalatnai állását fenntartva – kamarai biztosként megbízták a vajdahunyadi vasmű szabályozásának irányításával.[62] A vajdahunyadi vasgyártás újjászervezése valójában már 1837-ben kezdetét vette, melynek szükségességét közvetlenül az váltotta ki, hogy a gyár legnagyobb nagyolvasztója, a toplicai, 1837. január 15-én teljesen leégett. A kincstár az ügyben azonnal összehívta az adminisztráció összes vasgyári főnökét. Az általuk alkotott bizottság elnöke és előadója Debreczeni Márton lett, akinek javaslatára a bizottság a toplicai nagyolvasztó újraépítése helyett, a govasdiai nagyolvasztó modernizálása és bővítése mellett döntött.[63] A govasdiai vasgyár modernizálásával – mely az újjászervezés első ütemét jelentette – 1838. szeptember végére készültek el. Az új, ill. megújított nagyolvasztókat Debreczeni csigafúvóival szerelték fel.[64] 1839-ben elkezdődött a szabályozás második nagy időszaka, a további govasdiai beruházásokon kívül a vajdahunyadi kerület többi bányáinak felújítására is sor került. Debreczeni 1840. július végén fejezte be vajdahunyadi munkáját.[65] Itteni működése során deklaráltan az a cél vezette, hogy az erdélyi ipart oly irányba fejlessze, hogy az „oly követeléseknek is megfelelhessen, melyekért eddig külföldre szorultunk". Végül a rendezés során a gyárnak nemcsak mennyiségi, de minőségi termelését is megjavította, melynek köszönhetően sikerült – fenti célját elérve – a hazai piacokat elözönlő külföldi vasgyártmányok

[58] Kőváry László: *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár 1847. 89.

[59] Pro memoria 4.

[60] Erdélyi Híradó 12. évf. 1839. 43. sz. 169.; Széchy: *i. m.* 102.

[61] Széchy: uo.

[62] Pro memoria 5.

[63] Faller: *i. m.* 33.

[64] Latinák Gyula: *A Vajdahunyadi magy. kir. vasgyár és tartozékai*. Bp 1906. 54.

[65] Debreczeni az elvégzett rendezésről szóló jelentése július 17-én kelt (l. KmOL, Mikó–Rhédei cs. lvt. 117. d. III/5. 155–165. fol.); a vajdahunyadi Protocollum Debreczeni s. k. aláírásával július 27-én záratott le (uo. 318. b. fol.).

nagy részét kiszorítani és bizonyos gyártmányok tekintetében az ellátást kizárólagosan magyar termékekkel biztosítani. Debreczeni e tárgyban *Über das Vajdahunyader Eisenwesen und die Mittel den ertragfahigen Bestand desselben dauerhaft festzustellen* címmel 315 oldalas elaborátumot írt.[66] Vajdahunyad és környéke bányászatának és kohászatának fejlesztése az 1840-es években tovább folytatódott, de ezt Debreczeni már az erdélyi kincstár központjából, Nagyszebenből irányította.

1840 januárjában ugyanis hg. Lobkowitz Ágost, az Udvari Kamara elnöke, miután br. Gerliczi Fülöp nyugdíjazásával a kincstár egyik előadó tanácsosi állása megürült, – gr. Rhédey Ádám, kincstári elnök javaslatára – kinevezte őt kincstári ideiglenes előadóvá, és elrendelte, hogy e minőségben az összes kohászati, következésképp a vaskezelési ügyeket is vegye át, azaz az összes bányászati ügyek közte és Fillenbaum Ferenc kincstári tanácsos között legyenek megosztva.[67] Gr. Nádasdy Ferenc kincstári alelnök a kincstári tanács január 28-i ülését követően arra kérte Rhédeyt, hogy még Debreczeni Szebenbe érkezése előtt úgy intézkedjék, hogy Fillenbaum kezében a bányászati, pénzverési és pénzváltási ügyek maradjanak, Debreczeninek pedig a kohászati, vajdahunyadi vaskezelési és bányászerdészeti ügyek jussanak, melléje adván Sófalvi Elek titkárt, Conrád György fogalmazót és Antos József bányagyakornokot.[68] Debreczeni Márton új hivatalát, elhúzódó vajdahunyadi munkája miatt csak 1840. augusztus 5-én tudta elfoglalni.[69] A következő nyolc esztendőben főként szervezői tevékenysége által gyakorolt nagy hatást Erdély gazdaságára. Kitűnő hivatalnoki és szervezőképességéről, munkaszeretetéről egykori kollégiumi társa és barátja, Herepei Károly vizakanai lelkész így ír: „A Pegasus nem valo járomba s azt tartják a Genie nem tudja vonni a hivatal mindég egy vágásban döczögő szekerét. Ha ez igaz, – Debreczeni kivétel volt. Nálánál munkásabb, kitartóbb s hivatalának inkább élő egyén soha sem volt, mert nem lehet. (...) Soha sem látogathattam meg ugy, hogy asztala mellett actákkal elborítva ne találjam. Rendszerint nem otthon, de hivatali szobájában dolgozott, hol jó reggeltől késő estig – az egyszerű ebéd egy óráját kivéve – mindég elvolt foglalva."[70] Debreczeni sokszor vacsoráját is hivatalába kérte, sőt többször ott is aludt. Nagyszebeni éveiben a Disznódi utca 143. sz. alatt[71] egy emeletes házat bérelt. Népes családjával az emeleten lakott. A földszintet üresen hagyta és szegény napidíjasoknak és írnokoknak adta ki ingyen.[72]

[66] KmOL., Mikó–Rhédei cs. lvt. 117. d. 215–276. b. fol., 116. d. 1–97. fol. Az elaborátum 1840. július 10-én Vajdahunyadon készült el.

[67] Széchy: *i. m.* 106. Gr. Rhédey Ádám erdélyi kincstári elnök Debreczeni Márton legmeghatározóbb pártfogója volt. Debreczeni Rhédeynek írt, erről tanúskodó levelét l. az Okmánytárban.

[68] Széchy: *i. m.* 107.

[69] Pro memoria 5.

[70] KvEgyKvt Adalékok. Herepei Károly 1853. december 30-án gr. Mikó Imrének írt, Debreczeni Mártonról megemlékező levele. 5. E levelet l. az Okmánytárban.

[71] *Erdélyi Bányász-Almanach 1846-ra.* Szerk. és kiad. Szentkirályi Zsigmond. Nagyszeben 1846. 197.

[72] Versényi 1899. 31. A házról még azt is tudjuk, hogy sárga színű volt (Gyarmathy Zsigáné: *Debreczeni Márton.* = Ellenzék 20. évf. 1899. 95. sz. 1.).

Debreczeni Mártont az uralkodó 1842 februárjában március elsejei hatállyal valóságos erdélyi kir. kincstári tanácsossá nevezte ki.[73] (Ezzel ideiglenes előadói státusa megszűnt, de hatásköre nem változott.) Szakmai munkásságát az előléptetéseken és kamarai dicséreteken kívül elismerték: Zaránd vármegye, mely táblabírájává[74] és Abrudbánya, mely tiszteletbeli polgárává választotta. Abrudbánya tanácsának és bányászesküdt közösségének ezen elismerést 1842. március 13-án írt levelében a következőképpen köszönte meg: „Fogadják uj polgártársok áldaidvezletét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért ver, s kinél ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jó szándék és az igyekezet buzgósága, ugy a föld kerekségin a honi bányászat mind anyagi, mind szellemi tekintetbe a legmagossabb fokon állana."[75] Debreczeni Márton bokros hivatali teendői mellett alkalomadtán a társadalmi életben is szerepet vállalt: az 1845-ben megalakult szebeni magyar kaszinó elnökeként[76], valamint az erdélyi református egyház szebeni főgondnokaként és az Egyházfőtanács ülnökeként.[77]

Debreczeni az 1840-es években az egész erdélyi bányászatnak lendületet adott. Nincs olyan reform, hol ő vagy mint kezdeményező és folytató, vagy mint segítő és végrehajtó ne lett volna jelen. Kivételes szervező egyéniség volt, akinek figyelme Erdély valamennyi bányájának vezetésére kiterjedt. Az igazgatók naponkénti feljegyzéseit legalább negyedévenként bekérte, hogy működésük menetébe, bányáik belső életébe tüzetesen bepillanthasson. Időnként a helyszínre kiszállva irányította és ellenőrizte a munkafolyamatokat. Beosztottjait és kartársait alapos és kreatív munkára sarkallta és a legnagyobb örömmel segítette őket, ha valami újítással vagy életrevaló gondolattal álltak elő. A túlzott bürokráciával szemben az ügyeket gyorsan és ténylegesen előrevivő ügyintézésért dolgozott, pl. a különböző űrlapok egyszerűsítésével vagy utasítások készítésével.[78]

A hivatali papírmunka mellett kísérletező tudós tevékenységre alig jutott ideje. A kísérleteket ezért általában nem saját maga végezte, hanem útmutatásai szerint egy arra alkalmas személy. 1845–46-ban pl. a zalatnai kohónál folytak kísérletek a nyersréz ezüsttelenítésére Reinbold Antal kohómester vezetésével.[79] Kincstári tanácsosként dolgozta ki egyik legjelentősebb újítását, azt, hogy hogyan lehet az erdélyi sóbányáknál a hányóra hordott, szennyezett, tisztátalan sótörmelékeket szódagyártásra felhasználni. Idevonatkozó eljárásáról Paul Meissner, a bécsi politechni-

[73] Pro memoria 5.; Erdélyi Híradó 15. évf. 1842. 18. sz. 105. Debreczeni bányatanácsosi, zalatnai adminisztrátori címét kincstári tanácsosi kinevezéséig megtartotta (l. Erdélyi Híradó 15. évf. 1842. 56. sz. 335.).

[74] Mikó: *i. m.* 23.

[75] Adalékok. Debreczeni Márton 1842. március 13-án „Az Abrudbányai Tanácsnak és bányászesküdt közönségének" írt levele fogalmazványa. Debreczenit Abrudbánya 1840. január 14-én választotta díszpolgárává.

[76] KvEgyKvt Kézirattár Ms 2872, Debreczeni Márton bányászati, bányatörténeti és egyéb jegyzetei. Benne: Herszényi Samu 1855. november 20-án kelt elismervénye.

[77] *Erdélyi Nagyfejedelemség tiszti névtára 1848. évre.* 249, 244.

[78] Széchy: *i. m.* 116.

[79] Mohr Károly Nándor: *Néhai Debreczeni Márton módszere a nyersréz ezüsttelenítésére.* = Bányászati és Kohászati Lapok 1. évf. 1868. 16. sz. 123.

kum tanára elismerően így nyilatkozott: „Úgy találom, hogy Debreczeni tanácsos úrnak tisztátlan konyhasó aprolékból szíksógyártásra intézett tervében minden, mit a tudomány e tekintetben nyújthat, legnagyobb gonddal összeállítva, s oly célszerűleg méltatva van, miszerént ki kell mondanom, hogy a tervet merőben célszerűnek tartom, s meggyőződve vagyok, hogy a feladat megoldása a legjobb kezekben van."[80] A nagy érdeklődés és elismerés ellenére, Debreczeni ezen eljárása nem jutott el a megvalósításig.[81]

Debreczeni Márton szebeni évei alatt sokat tett a bányászati szaknyelv megmagyarosításáért is. A Magyar Tudós Társaság elnöke, gr. Teleki József 1841. július 2-án írt levelében fölkérte gr. Nádasdy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati műnyelv megmagyarosításában támogassa a Társaságot.[82] Nádasdy ezt követően az Erdélyben használatos szakszavak és -kifejezések összegyűjtését kérve levelet intézett az e tárgyban jártas bányatisztekhez. Debreczeni is munkához látott: szakszavakat gyűjtött és alkotott. Nádasdy végül a kincstárhoz beérkező szógyűjtemények megvizsgálásával és összeszerkesztésével őt bízta meg.[83] 1842–43 folyamán három szótárszerkesztményt is készített: a *Bányászati műszótár* címet viselő német–magyar szakszótár, töredékes mű (A–T); teljes, de nem véglegezett szótárszerkesztménye, *Sóbányászati német–magyar műszótára*; az ún. Debreczeni-féle bányászati szótár a *Német–magyar bányászati műszótár* című, késznek tekinthető munka.[84]

Eme sokoldalú munkásságot gr. Mikó Imre, aki kincstári elnökként 1847-től Debreczeni felettese volt, a következőképpen méltatta: „Íme mint ölelte fel alkotó talentuma az egyetemes bányaügyet; mint terjesztette ki munkásságát e nemzeti és státusgazdasági ipar minden ágaira; hogy észrevett minden hiányt, minden tökéletesíthetőt, s mennyire képes volt széles ismeretei s ügyes tapintata által, hol baj jelentkezett, azonnal orvoslás után látni! Képzelhetni mennyi s minő eredményei voltak egy ilyen tevékeny élet soha nem tágító fáradozásainak a kincstári jövedelmekre s általában a hazai bányászatra nézve. Szíve volt ő az erdélyi bányászok pangó testületének; életadó fris vért satnyult ereibe, rugékonyságot merev tagjaiba ő szivárogtatott, ő volt éltető lelke a szinte csak vegetáló organismusnak."[85]

A szabadságharc hivatalnoka

Az erdélyi bányászat felvirágoztatásában és modernizálásában ily döntő szerepet játszó Debreczenit az 1848–49-es szabadságharc sem nélkülözhette. Az uniót kimondó május 30-i országgyűlés a Magyarország és Erdély egyesítésének gyakorlati kimunkálására létrehozott Unió-bizottság tagjává választotta, ami annál is kitüntetőbb volt, mivel ő volt a bizottság egyetlen olyan tagja, aki sem az országgyű-

[80] Mikó: *i. m.* 22.; Faller: *i. m.* 34.

[81] Angyal Miksa: *i. m.* 340.

[82] Jakab Elek: *Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond levelező tag fölött.* = Értekezések a társadalmi tudományok köréből. 4. köt. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp 1878. 16.

[83] Kolozsvári Aladár: *Debreczeni Márton levele.* = Élet és Irodalom 1. évf. 1884. 14. sz. 129.

[84] Benkő Samu: *Debreczeni Márton szótárszerkesztményei.* = Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hajdu Mihály és Kiss Jenő. Bp 1991. 78–91.

[85] Mikó: *i. m.* 21.

lési követekhez, sem pedig valamely méltósághoz nem tartozott. E bizottságban Erdély legkiválóbb és legnagyobb formátumú személyiségeivel kerülhetett munkakapcsolatba, olyanokkal, mint br. Wesselényi Miklós, gr. Teleki József erdélyi kormányzó, br. Kemény Dénes, br. Jósika Miklós, Zeyk József, Berde Mózes vagy gr. Teleki László.[86] Az Unió-bizottság első ülését 1848. július 16-án tartotta meg.[87] Debreczeni két nappal később, július 18-án este érkezett Pestre. Már a megérkezése utáni másnap megpróbált Kossuth Lajos pénzügyminiszterrel beszélni, de annak elfoglaltsága miatt első találkozásukra csak július 25-én este kerülhetett sor. A Kossuthtal való megbeszélés előtt néhány órával Debreczeni egy fontos tanácskozáson vett részt, melyről a következőképpen számolt be felettesének, gr. Mikó Imrének: „Egy tanácskormányban, mely Kossuth meghagyásából Julius 25-én, tehát még mielőtt vele beszélhettem volna, helyettes álladalmi Titkár Duschek Ferencz, Bányászati osztályfönök Trangous, uradalmi osztálytanácsos Ilkey s az én jelenlétembe Budán tartatott, a fő nézetek abba központosultak, hogy az Erdélyi Kincstár által eddig kezelt ügyek négy fő szakokra :u:m: 1. Harmincadi, 2. Só, 3. Uradalmi, és 4. Bányászati felügyelőségekre osztassanak. A Harmincadi dolgokat felelet tereh alatt vezetö felügyelö, a Magyarországra nézve már létező szabály szerént, a kereskedelmi, a más három hasonlóképpen felelös felügyelö pedig a pénzügy ministeriumtól fognak közvetlen függni."[88] Debreczeni e tanácskozás döntéseit alapul véve dolgozta ki Erdély új pénzügyigazgatását, azaz az erdélyi kincstár felügyelete alatt álló tárgyak és hivatalok rendezését, melyet az Unió-bizottság 1848. augusztus 15-i ülésén vita és módosítás nélkül fogadott el.[89] Másnap, az erdélyi alapítványokról tett jelentésével tulajdonképpen befejezte tevőleges bizottsági munkáját.[90]

Kossuth Lajos igyekezett továbbra is maga mellett tartani az erdélyi bányaügyek legavatottabb szakértőjét, ezért augusztus 22-én István nádorral kineveztette pénzügyminiszteri tanácsossá a bányászati osztályigazgató mellé, évi 3000 Ft fizetéssel.[91] (Debreczeni a családi hagyomány szerint Kossuthtal együtt nemzetőri szolgálatot is teljesített.[92]) Debreczeni Márton a bányászati osztály segédigazgatója lett. Kinevezése után rögtön megbízta Kossuth a távollévő Trangous Lajos osztályigazgató helyettesítésével. 1848. augusztus végén és szeptember elején így ő vezette az osztályt.[93] Ezen időszakban folyt le a selmeci bányászakadémia felügyeletét és oktatási nyelvét illető vita. Br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter

[86] MOL F 135 Gubernium Transylvanicum. Cista Diplomatica Diaetalia. Az erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve. 1848. május 29. – július 18. 136–137. Debreczeni Márton neve bekerült az erdélyi országgyűlés által elfogadott 1848. évi I. törvénycikkbe.

[87] Márki Sándor: *Az erdélyi unio-bizottság.* = Budapesti Szemle 95. évf. 1898. 323.

[88] MOL Mikrofilmtár. 787. d. Gr. Mikó Imre levelezése 1848–1853. 89. sz. (1848. augusztus 4.). A levél teljes szövegét l. e munka Okmánytárában.

[89] Márki: *i. m.* 344–345.

[90] Uo. 347.

[91] Közlöny 108. sz. 1848. szeptember 26. 555.

[92] Széchy: *i. m.* 138. Debreczeni Márton fiának, Balázsnak közlése szerint.

[93] MOL Mikrofilmtár. 787. d. 95. sz. Debreczeni Márton 1848. augusztus 25-én Mikónak írt levele. MOL H 27 Bányászati Osztály 1. d.: Debreczeni augusztus 26. és szeptember 8. között bizonyosan vezette az osztályt. Trangous szeptember 11-én már Budán volt.

1848. augusztus 24-én rendeletet adott ki, amely kimondta, hogy az akadémia a jövőben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartozik, és hogy a tanítás és az ügyvitel nyelve ezentúl a magyar lesz. Debreczeni Eötvös e rendeletére haladéktalanul elkészítette, és Kossuth elé terjesztette válasziratát. Ebben azt javasolta, hogy a Ludovikához hasonlóan az akadémiát is különleges szakintézetként kezeljék, hogy összes kiadását a magyar állam viselje, és hogy a pénzügyminisztérium igazgatása alatt álljon, mert a szakszerűség így biztosítható. Határozottan állást foglalt a német nyelvű tanulás lehetőségének fenntartása mellett, az idegen nemzetekkel való kapcsolatok, Selmecbánya város jövedelme fenntartása érdekében és magyar bányászati szaknyelv és szakirodalom hiányában, a bányászat folytatásához nélkülözhetetlen előiratok miatt. Összességében az előadások magyar és német nyelven való tartását javasolta. Eötvös ezután a Kossuth által jóváhagyott Debreczeni-féle javaslatnak megfelelő magyarázó rendelet kiadására kényszerült.[94]

Debreczenit ez idő tájt rendelték fel szolgálatra Bécsbe, az Udvari Kamarához, amit ő azzal az indoklással utasított el, hogy előbb magyar, csak aztán hivatalnok és inkább hazájának szolgál.[95] Viszont elindult Erdélybe „családi viszonyai rendbeszedése végett", amire Duschek államtitkártól (október 17-én) négy hetet kapott.[96] Már Erdélyben lehetett, amikor 1848. október 23-án a románok felgyújtották és kifosztották Zalatnát, tönkretéve a mintabányászatot[97], melyért Debreczeni Márton annyit tett. Megsemmisült az összes üzemi berendezés, épületek, gépek, Debreczeni minden alkotása. Ennél is szomorúbb hír lehetett számára, hogy a számos legyilkolt bányatiszt között – barátain és egykori munkatársain kívül – ott volt öccse, Ferenc és sógora, Frendl Ferenc is.[98] Debreczeni november közepén, végén térhetett vissza Erdélyből, mindenesetre december 3-án már Pesten volt és Rombauer Tivadar igazgató távollétében ő irányította a pesti állami fegyvergyárat.[99] 1849. január 1-én, a kormánnyal együtt ő is Debrecenbe menekült. Minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a pénzügyminisztérium és a fegyvergyár gyors és sikeres átmenekítésében.

Az izgalom, a bánat és a fáradtság következtében január 7-én agyvérzést kapott és csak négyheti ágyban fekvés és ápolás után gyógyult meg.[100] Betegségéről Debreczeni, amint tudott, levelet küldött Nagyszebenben maradt családjának. Láhner Teréz férje feltört levelét csak hetekkel később, februárban kapta kézhez. Értesülve férje bajáról, azonnal utána akart menni. Ezért rokonához, br. Puchner

[94] Székely János: *Debreczeni Márton előterjesztése Kossuth Lajoshoz a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia oktatási nyelve ügyében.* = BKL. Bányászat 1968. 11. sz. 731–732. Debreczeni elfogadott választervezetének teljes szövegét l. *Kossuth Lajos összes munkái.* 12/2. Sajtó alá rend. Sinkovics István. Bp 1957. 893–896.

[95] Széchy: *i. m.* 138. Balázs fia elbeszélése szerint.

[96] MOL., H 27 1. d. 188/BOI.

[97] Kőváry László: *Erdély földe ritkaságai.* Kolozsvár 1853. 179.

[98] Széchy: *i. m.* 141.

[99] MOL., H 27 2. d. 224/BOI.

[100] Adalékok. Orvosi szakvélemény Debreczeni Mártonról. Debrecenben egy Ranczenberger nevű polgárnál lakott. (*A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május.* Szerk. Szabó István. Debrecen 1948. 274.)

Antal altábornagyhoz, Erdély katonai főparncsnokához fordult segítségért, azt kérve tőle, hogy adjon mellé katonákat, akik a román lázadók által veszélyeztetett vidékeken átkísérhetik. Puchner (Debreczeni Márton Balázs nevű fiának elmondása szerint) ezt a kérést a következőképpen utasította vissza: „Én adhatnék..., de nem adok, mert az oláhok először katonáimat, aztán titeket gyilkolnának le. Hanem megtudom, hogy van Marczi és hírt hozok felőle."[101] Debreczeniné tehát nem indulhatott el betegeskedő férjéhez. Erre csak március 11-e után kerülhetett sor, miután Bem tábornok elfoglalta Nagyszebent. Nem sokkal később megérkezett a Debreczeni-házba a legidősebb fiú, Kálmán selmeci diáktársával, Jancsó Józseffel, akivel együtt csapott fel tüzérnek. Kálmán azért jött, hogy a családot Debrecenbe költöztesse. Nem tudhatta még, hogy édesapja ekkor már Kolozsváron dolgozott, ahogyan azt sem, hogy Nagyszeben elfoglalásáról értesülve, szekérre ült, hogy családjához siessen. Szebenben az útra való készülődés, a dolgok eligazítása, a bútorok elhelyezése két hetet vett igénybe. Debreczeni Márton családja így március vége felé indulhatott csak el. Már Segesvárt maguk mögött hagyták, mikor egyszer csak az úton összetalálkoztak. Debreczeni családjával együtt március utolsó napján érkezett meg Kolozsvárra.[102]

Mint már említettük, Debreczeni Márton 1849 februárjától Kolozsváron dolgozott, Csány László teljhatalmú országos biztos rendelte maga mellé Szentkirályi Zsigmonddal együtt, az erdélyi kincstári ügyek rendezését segítendő. Időközben Duschek Ferenc államtitkár Gränzenstein Gusztáv bánsági főbányaigazgatót küldte Erdélybe, a kincstári, ill. bányászati ügyek rendezésére. Csány az előállt helyzetben elrendelte, hogy a három említett személy választmányilag dolgozzon együtt.[103] Az így felállított bizottság gyors munkát végzett, mert április 20-i kelettel elkészült a Debreczeni és Szentkirályi által fogalmazott és aláírt terv,[104] mely alapvetően Debreczeni Unió-bizottsági tervezetét követte. (A munka kidolgozásában szintén részt vevő Granzenstein néhány nappal korábban elutazott Nagyváradra.[105]) Az elfogadott rendezési tervet Csány László még aznap, április 20-án körrendeletben adta ki.[106] Végrehajtását a bizottság, azaz Debreczeni és Szentkirályi azonnal megkezdte. A kormány azonban helyesebbnek tartotta ezt a munkát egyetlen felelős személyre bízni. A választásnál először Gränzenstein Gusztáv jött számításba, a megbízatást azonban végül Debreczeni Márton kapta meg 1849. április 28-án. A kinevező rendelet és utasítás május elsején érkezett meg Kolozsvárra.[107]

[101] Széchy: *i. m.* 143. Puchner, aki egyébként gyakran megfordult a Debreczeni-házban, annyit végül is megtett, hogy egy futárt küldött Debrecenbe, aki négy nap alatt megjárva az utat, azzal a kedvező hírrel tért vissza, hogy Debreczeni már jobban van (Versényi: 1899. 32.).

[102] Széchy: *i. m.* 144–148.

[103] *Csány László kormánybiztos iratai 1848–1849.* 2. köt. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg 1998. 187. (A továbbiakban: Csány.)

[104] F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar miniszteriumok.* Bp 1987. 181.

[105] MOL, H 22 Duschek Ferenc iratai. III. 48.

[106] Kőváry László: *Okmánytár az 1848–9-ki eseményekhez.* 174–176.

[107] MOL, F 250 Debreczeni Márton miniszteri biztosi iratai. I. cs. 33., 4876/p. ü. sz. rendelet. Debreczeni 8 csomót kitevő biztosi irataiban e tisztsége a következő módokon szerepel: „p. ü. ministeri biztos, Királyhágón túl működő ministeri biztos, pénzügyministeri Erdély kerületi biztos,

Debreczeni ettől kezdve az oroszok kolozsvári bevonulásáig (augusztus 16-ig) miniszteri biztosként irányította Erdély pénzügyi szervezetét.[108] Biztosi működése alatt Kolozsváron, a Mátyás király szülőháza melletti (ma is álló) Tauffer-ház emeletén lakott.[109] Az Erdélybe kiküldött teljhatalmú országos biztosokhoz való viszonyát utasítása nem határozta meg világosan, csak azt rendelte el, hogy Csány mellett működjék.[110] Csányval több mint két hónapig dolgozott együtt. Csány nagyra becsülte Debreczenit, ami leveleiből nyilvánvalóan kiderül. 1849. április 8-án az Országos Honvédelmi Bizottmánynak pl. a következőket írja: „Nagy örömömre szolgált Döbröczöni urat itt lelhetni. Vele és általa a bányákra nézve legcélszerűbben intézkedhetek." Április 27-én Duschek pénzügyminiszternek így ír: „Döbröczönit már elküldöm e napokban, ezt hozzám az Isten küldte."[111] Ehhez az időszakhoz is fűződik egy nem elhanyagolható szájhagyomány. Balázs fia közlése szerint Debreczenit Kossuth 1849 áprilisában még Duschek Ferenc előtt felkérte pénzügyminiszternek, amit ő azzal az indokkal nem fogadott el, hogy a bányászat terén többet használhat hazájának, mint amennyit pénzügyminiszterként használna.[112] Ezt a családi hagyományt sem támasztja alá (egyelőre) írott forrás, de a pénzügyminiszteri posztra szóló felkérés mégsem zárható ki, mivel Duschek 1850-ben készült emlékiratából tudható, hogy Kossuth őt csak nyolc nappal április 14-e után kérte fel formálisan a miniszterségre.[113] Duschek először nemet mondott, és az is lehet, hogy ezután kérte volna fel Kossuth (esetleg mások mellett) Debreczenit. Mindenesetre Duschek a Pesti cs. k. Haditörvényszék előtt 1850. július 11-én tett vallomása szerint Kossuth nem idegenkedett a gondolattól, hogy mást nevezzen ki miniszterré és ezt a lehetőséget magának Duscheknek is felvetette.[114] Elképzelhető tehát, hogy Kossuth Lajos kormányzóelnök – Duschek előtt vagy után – Debreczeni Mártont kérte fel a második felelős magyar kormány pénzügyminiszteri posztjának betöltésére. A szabadságharc hivatalnokaként végzett munkásságát összefoglalva: Debreczeni legnagyobb – az utókor elismerésére is méltán számot tartó – teljesítménye, Erdély pénzügyigazgatásának az egységes magyar pénzügyigazgatási rendszerbe való integrálása volt.

A szabadságharc után

A fegyverletétel körüli napokban Orsováról üzenetet kapott Kossuthtól, hogy siessen utána. El is kezdtek csomagolni, azokba a ládákba, amelyekbe Szebenben

Erdélyi Kincstár Rendező Biztos, bánya rendező biztos, Erdélyben működő kormánybiztos, pénzügyi kormánybiztos" stb. A kinevező rendeletet e munka Okmánytárában közöljük.

[108] Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp 1976. 613.; Széchy: *i. m.* 155.

[109] Széchy: *i. m.* 153.

[110] Trócsányi: *i. m.* 613.

[111] Csány II. köt. 248, 293.

[112] Széchy: *i. m.* 154.

[113] Duschek Ferenc: *Állomásom és cselekedeteim rövid áttekintése 1848 márciusától 1849 augusztusáig.* = Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések. Sajtó alá rend. Hermann Róbert. Bp 2000. 240.

[114] Duschek Ferenc vallomása. Uo. 265, 266.

csomagoltak, hogy másnap elinduljanak. De végül is nem mehettek Kossuth után, mert Debreczeni még aznap az ebédnél agyvérzést kapott. Balázs fia rohant el Pataki Dániel orvosért. „Nem bánom, ha felakasztanak is, nem megyek, mert nem mehetek!" – mondta ekkor.[115] Felakasztani ugyan nem akasztották fel, de a szabadságharc leverése után perbe fogták, és állásából elbocsátották.[116] Állásától megfosztva népes családjával nagy szegénységben élt. Barátai és tisztelői (pl. gr. Mikó Imre vagy Kagerbauer Antal) támogatása mellett alkalmi munkákat vállalt.[117] Többek között Rajka Péter gépgyárossal dogozott, akivel 1850 tavaszán és nyarán, Kolozsvár környékén geognosztikai szempontú kirándulásokat tett. Rajkának az olvasztótégelyekhez a legtűzállóbb anyagra volt szüksége, és ezt Debreczeni hosszú kísérletezésekkel fel is találta.[118] Tüzeléstechnikával, ill. a fűtés hőtanával behatóbban 1849 késő őszétől kezdett el foglalkozni. Ennek során megszerkesztette hazánkban az első kétaknás kályhát.[119] A kályhát terveinek megfelelően Kagerbauer Antal készíttette el egy Veres nevezetű lakatossal, amit aztán Debreczeni 1849. december 15-én állított fel, ill. helyezett üzembe szobájában. Ezt követően kikísérletezte a leggazdaságosabb fűtési módszert.[120] Debreczeni Márton tehát egészen másként, de mégiscsak folytatta a családi mesterséget: a kályhakészítést. Idejének nagy részében félbemaradt szakmunkáin dolgozott, pl. *A közönséges kohótan alapvonásai* c. művén, mely első magyar nyelvű kohászattanunk.[121]

Családjával 1849 őszén a Tauffer-házból egy kisebb és olcsóbb lakásba, Deézsi Józsefi házába költözött, majd innen később a már említett híres kolozsvári építész, Kagerbauer Antal házába.[122]

Debreczeni 1851. február 13-án szállásadójának, Kagerbauernek segítve, a Magyar utcai református templom építéséhez szükséges épületfát vizsgálta felül, amikor a nagy hidegben meghűlt és tüdőgyulladást kapott.[123] A betegséggel gyenge szervezete és megtört lelke már nem tudott megbirkózni. Halálos ágyában fekve, az őt február 16-án felkereső Ignácz Mártonnak szomorúan mondta: „Meghalok barátom, családom sorsa öl meg. Talán jobb sorsra lettem volna érdemes."[124] Két nap múlva, 1851. február 18-án este 11 órakor halt meg Kagerbauer Sétatér (Bartha Miklós/Emil Isac) utcai házában, ahogy a gyászjelentés írja: „vérvegyi sorvadás után alig öt napig tartó rothasztó tüdőgyuladásban".[125] Debreczeni a ravatalon fe-

[115] Versényi 1899. 33.; Széchy: *i. m.* 156.

[116] Széchy: *i. m.* 164.

[117] Uo. 158, 164.

[118] Adalékok. Rajka Péter 1854. január 18-án kelt visszaemlékezése. Közli: Mikó: *i. m.* 29–30.

[119] Faller: *i. m.* 34–35.

[120] KvEgyKvt Kézirattár Ms 2620 Debreczeni Márton tanulmányai a fűtés hőtanáról. 1. 12. fol.

[121] Faller: *i. m.* 35.; Eredeti kézirata: KmOL, Mikó–Rhédei cs. lvt. 117. d. 357–397. b. fol., 309–310. fol.

[122] Széchy: *i. m.* 157.

[123] Uo. 164.

[124] Mikó: *i. m.* 34.

[125] Versényi 1899. 33.; KmOL Gyászjelentés-gyűjtemény 12 264. sz. A gyászjelentésben és az anyakönyvben is hibásan 51 évesnek írják halálakor.

küdt, amikor a rehabilitálását kimondó rendelet megérkezett: fel van mentve, elfoglalhatja hivatalát.[126]

Hivatali állását már nem foglalhatta el, de elfoglalta helyét Erdély halhatatlanjai sorában. Temetéséről, az azon résztvevő Mikó Imre gróf többek között ezeket írja: „Temetése csendes, egyszerű, kevesektől sejtett helyjelentékű volt, mint élete. Ez évek sajnálatos halottakban dúsak valának – sajnáltabb, mint ő, alig lehetett. (...) Sok ismereteit, tettdús életét és hasznos szolgálatait, csillogó szerencséjűnek tartott pályáját és tragikus végsorsát ismerő egy kis baráti sereg, minden osztály értelmesebbjei, és az iskolák ifjúsága, lesújtott családjával egyesülve kíséré őt végnyugalomra. De éppen amily parányi volt e kíséret eleinte, úgy nevekedett a gyászmenet alatt. Kit temetnek? kérdék az elmenők, s amint a nevet hallák, önkéntelenül csatlakozának."[127] (Halálának híre gyorsan elért szülőfalujába, február 23-án a vasárnapi istentiszteleten Hory Farkas ref. lelkész „Elesett a mi fejünk koronája" bibliai igéjével emlékezett meg a falu legnagyobb szülöttéről.[128]) Sírja a Házsongárdi temető délkeleti szegletében, Brassai Sámuel sírja közelében található. Kezdetben felírástalan kő jelezte sírját.[129] 1855-ben Kagerbauer Antal saját költségén emelt Debreczeninek neogótikus síremléket.[130] A sír 1989-ig állt eredeti formájában, mindaddig, amíg Vadász Zoltán kolozsvári színész, majd felesége (1994) bele nem temetkeztek. Ekkor a sír virágokkal díszített csúcsát eltávolították és helyére egy kőkeresztet tettek.

Debreczeni Márton halála után gr. Mikó Imre kérésére fiai, Kálmán és Balázs összeszedték több csomóban fekvő iratait[131] és átvitték a grófhoz. Ő átnézve a hagyatékot, rátalált Debreczeni eposzára. Miután a tizenhat énekes, *A kióvi csata* címet viselő eposzt nem kis munkával összerendezte és letisztázta, kertjében (a későbbi, kolozsvári Múzeum-kertben, botanikus kertben) ünnepséget rendezett, ahogy Széchy Károly írja: „néhai barátja halhatatlanságának ünnepét". Itt mutatta be a hőskölteményt Kolozsvár neves íróinak: Gyulai Pálnak, Jakab Eleknek, Kőváry Lászlónak, Kriza Jánosnak, Szabó Károlynak és Vass Józsefnek. Az eposz felfedezésének hírét az akkor éppen Erdélyben járó Jókai vitte Pestre.[132] Az eposzt gr. Mikó Imre 1854-ben adta ki. Debreczeni művének elemzéseként később több nagy tanulmány és könyv is megjelent. Olyan neves irodalmárok foglalkoztak az epossza, mint Gyulai Pál, Szász Károly, a már többször idézett Széchy Károly

[126] Széchy: *i. m.* 166.

[127] Mikó: *i. m.* 36. A temetés 1851. február 20-án volt (MOL, Mikrofilmtár. X. 4585, 6477. d. *A kolozsvári ev. ref. egyházban az elhaltak és eltemetettek Jegyzőkönyve.* B köt. XII. könyv 107. tek. 2.).

[128] KvEgyKvt Ms 1195. Hory Farkas: *Egyházi beszédek és egyházi beszédvázlatok.* A gyászbeszéd teljes szövegét l. e munka Okmánytár részében.

[129] Mikó: *i. m.* 37.

[130] Vass József: *Síremlékek a kolozsvári temetőben.* Dr. Barra Imre és Debreczeni Márton hamvai felett. = Család Könyve 2. évf. 1856. 9. és 10. füz. 266.

[131] Debreczeni Márton több ezer oldalas irathagyatékát ma a KmOL és a KvEgyKvt Kézirattára őrzi (KmOL: Mikó–Rhédei cs. lvt. 115–118. d.; KvEgyKvt Ms 712, Ms 967, Ms 1894, Ms 2174–2176, Ms 2190, Ms 2620, Ms 2803, Ms 2872, Ms 2991 II/65., Ms 3174).

[132] Széchy: *i. m.* 169.; Versényi 1899. 25.

vagy Toldy Ferenc, sőt doktori értekezés és akadémiai székfoglaló is született belőle.

Debreczenit kora és az utókor a legnagyobb erdélyi költők, és tudósok között tartotta és tartja számon. Híres történetírónk, Kőváry László Erdély egyik legzseniálisabb szülöttének,[133] a nem kevésbé neves történetíró, Jakab Elek pedig meteornak és kis hazája és kora büszkeségének tartotta.[134] Nagy bányatörténészünk, Faller Jenő a bányatechnika nagy magyar előfutárának, kora legjelesebb bányamérnökének mondta,[135] Vass József kolozsvári irodalmár az erdélyi értelmiség ragyogó gyémántjának, fényoszlopának,[136] „Kalotaszeg nagyasszonya", falubelije, Gyarmathy Zsigáné pedig róla szóló elbeszéléseiben mintaembernek, igaz embernek nevezte őt.[137]

[133] Kőváry László: *Történelmi adomák*. Kolozsvár 1857.

[134] Jakab Elek: *i. m.* 67.

[135] Faller: *i. m.* 25.

[136] Vass József: *i. m.* 269. Ő írja le a következőt is: „hasonmása a régi Hellász félistenei közt lelhető".

[137] Gyarmathy Zsigáné: *A minta-ember*. = Vasárnapi Ujság 40. évf. 1893. 22. sz. 367.; Uő.: *Debreczeni Márton*. = Erdélyország Tündéróság. Bp 1900. 73.

Okmánytár

1. Debreczeni Márton rímes levele László József barátjának[1] (1828)

Ennye[2] Ötven Ezer!

Hát csak ugyan végre megalázád magad, hogy egyszer kezeddel a tolladat ragadd – s nem sajnálva egy két muló pillantatod, régi vándor társad sorodra méltatod. Hasztalan panaszod hogy tőllem felejtve, ki lenne emléked kebelemből vetve. E hazug képzelet csalfa tüneménye, a kétségeskedő szívnek szüleménye, s bár ha ártatlanul érdekel is e vád – érte régi Marczid nem haragszik terád. – De tán azt véled, hogy bennem az indulat, a felejdékenység sárhalmain mulat, ha firkáló pennám orrára kiülve nemhirdeti, hogy nincs irántad meg hűlve. Vésszes ha a dolgok illy lábon állanak, vakon nevezsz engem te világtalannak. – Hiszem már a sárga karú mulandóság ölén meg őszült az örökkévalóság, mióta Selmetztől búcsút véve rollad, maig egy batkát se írt hozzám rest tollad. – De szemrehányással félre most! – Őszinte szívvel írt leveled feleletre inte: Tudd meg tehát, hogy a barátság szent heve nállam a távollét prédája nem leve. Tudd meg hogy Therézem hű karjai között irántad keblemből az ki nem költözött, s míg a kék égen a halvány hold ragyoga, elmém rajtad oh be sokat andaloga. Emlékem szárnyai sasként repülének napjaira együtt létünk idejének. Sokszor tűnt előmbe azon hajnal fénye, mikor elindulánk hogy vágyásunk kénye célt érjen a Duna hempelygő habjával küszködő Posonynak vára látásával. Sokszor tűnt előmbe az óriási Tos ki ránk a jebbenti [?] Dutnert orditott, s mind annyiszor forrott haragom ellene, ette volna meg – még anyába a fene. Tudod midőn olykor egybegyűltünk vala, ha a lábosban jó ízű tokány vala s a túrós puliszka zsírba úszik vala, és te verseiddel gyönyörködtetsz vala, Sz[en]t Péter szájába arany pipa vala, melyből ezüst dohányt pipázdogál vala, és reánk le gyémánt szemmel tekint vala. De hogy mindent össze hordjak ne várd tőllem. Te pedig pici menj dolgodra előllem.

Szegény Méhes tehát csakugyan végtére a halálban örök nyugodalmat ére! Nyugodjon, ő boldog! boldogabb mint élve reményét füstbe menésétől félve. De szegény Rajnis gyászos állapotja a szívet keserves érzésekkel hatja: Mióta beteg oh mióta szenved ő? oh be lassú lehet ránéz ott az idő?

Hát Téglás[3] hova lett? rég nem hallok rólla. Neki is megrestült levél író tolla. A posonyi újság minapi levelén szívemből örvendtem Abrus előmenetelén, aki Rónaszéki Quartélyában ülve, nincs a kohók miatt, mint én, úgy megsülve. Írd meg néki, hogy most egyszer vissza adom tiszteletét, s másszor azt el nem fogadom. Többet

[1] A levélből korábban Széchy Károly közölt részleteket (l. Széchy Károly: *Debreczeni Márton.* = Debreczeni Márton költői művei. 1. köt. Bp 1903. 75, 100.).

[2] Ejnye. Az Okmánytárban közölt szövegek helyesírását a nagybetűk, a hosszú magánhangzók és mássalhangzók tekintetében a maihoz igazítottuk, az általánosan ismert rövidítéseket jelzés nélkül feloldottuk.

[3] Téglás Áron: 1825-től a selmeci bányászakadémia erdész hallgatója.

ér előttem mint halomra gyűlt sok hideg tisztelet, egy hű baráti hév csak. Ezt küldjen ő nekem, s ezt fogadja tőllem. Írd meg a kis pipa jól viseli magát, s híven őrzöm mint szent emlék zálogát. A furcsa hogy Schitkot[4], fejét bármint főzte, a Mechanikába Flechner[5] megelőzte. Mit gondol az öreg? tudom haragjába nem vájkál el mocskolt pipájába.

Azt kérded, hogy vagyok? Két esztendeje múlt, hogy fizetésem semmit se nagyobbult. A Csertési kohók füstjei közt állok, és mint substitutus[6] érczeket probálok. Azt ígérték, hogy majd nagy jutalom vár, ha a substitutio egyszer végére jár. Ládd így biztatnak mint katona szolgáját, csak emelje nehéz bornyutarisnyáját.

Nyolc hónap lefolytán egy hidegleléssel, feleségem beteg ágyát nem hagyta el, és e hosszas idők lefolyása alatt éhes tüzemnek nem juta püspök falat, annyit se kaptam a böjt felejtésére, amennyit tehetnél a nyelved hegyére!

Kálmán Öcséd friss már, ülvén vápájára rágitskol fogával kis egér módjára. Ha kis kezével a hajamba akad, nem érti a tréfát, ő húz míg elszakad. Csókokat küld kezed mindenik ujjára s azt izeni, hogy jöjj látogatására. Rád nézt a Maroson túl Dévától lóra ülve lépdegelve Csertest másfél óra. Majd ha jobbul az út és időt nyerhetek Sebesshelyre[7] téged ölelni sietek. Addig is írj többször mihelyt érkezhetel, nem maradok adós neked felelettel. Kívánja légy boldog minden időjárton őszinte barátod

Debreczeni Márton. s: k:

U: I. Ha bátyádnak írsz tiszteld nevembe. Ugyan nincsen e hozzád közel valahol olykor alkalmatosság Kolozsvárra? Nékem könyveim vagynak ott, s tudja az ördög, hogy kaphassam kezembe.

(OSZK Kézirattár. Analekta 11 056 Másolat.[8])

2. Debreczeni Márton levele gr. Rhédey Ádámnak[9] (1842. március 13.)

T. Tekintetes Gróf Rhédei Ádám Őexcellenciájának

Ha eddigi pályám körében az okok és eredmények során hű figyelemmel végig tekintek, s mindazon léptsőzeteket, melyeket a legjobb fejedelem határtalan kegyességéből mostani állásomra jutottam,[10] fontolóra veszem, háládatos érzéseim

[4] Schittko József (1776–1833): 1809-től a selmeci bányászakadémia tanára.

[5] Flechner Károly: 1823-tól a selmeci bányászakadémia tanulója.

[6] Mint helyettes, ti. helyettes kohóellenőr.

[7] Csertés és Sebeshely Hunyad vármegyében.

[8] A kéziratot a következő jegyzet olvasható: *eredetije van Laszlo Josef bánya igazgato urnál, ki saját kezüleg vezette reá ezenn szavakat: „Ezen levelet írta Debreczeni Márton László Josefnek 1828ba Csertésről Sebeshelyre."*

[9] Gr. Rhédey Ádám: az erdélyi kir. tábla elnöke, majd 1837-től erdélyi kincstári elnök. Korának leggazdagabb arisztokratája, gr. Mikó Imre apósa (megh. 1849-ben).

[10] Debreczeni kincstári tanácsossá való kinevezése után írja ezt a levelet Rhédeynek.

özönében lehetetlen elragadtatással fel nem kiáltanom, hogy azt, a mi vagyok, egyedül az Excellenciád nagylelkűségének köszönhetem, mert hasztalan lett volna nekem minden törekvésem a szép, az ily magoson jutalmazó pályára léphetni, és azon meg maradhatni, ha felettem az Excellenciád atyai gondoskodása nem őrködött.

Fogadja tehát Excellenciád az irántam mutatott jótételekért melyeknek értéke, mint erkölcsi adósság reám nézve a haladás sokszorozott mértékben annyira nevekedett, hogy azt meghálálni soha képes nem lehetek, a magam, és családom nevében ez alkalommal is legforróbb köszönetemet, s méltóztasson engemet magas kegyeiben továbbra is megtartani, a ki mély tisztelettel öröklök etc.

Nagy Szeben 13[ik] Martii 1842.

(KvEgyKvt Kézirattár Ms 2803 Adalékok Debreczeni Márton életrajzához. Fogalmazvány. fol. sz.)

3. Debreczeni Márton levele gr. Mikó Imre erdélyi kincstárnoknak (1848. augusztus 4.)

Nagyméltóságú Gróf Kincstárnok Úr! Kegyelmes Uram!

Ha jelen soraim Exczellenciádat fontosabb dolgaiba találnák háborgatni, szolgáljon mentségemül az Exczellenciádtól ez iránt nyert kegyes engedelem.

Én julius 18[an] estve ide megérkezvén, 19[etol] kezdve minden nap több ízben próbáltam pénzügyminister Kossuth úrral beszélhetni, de a válaszfelirati heves viták, – ez és más tárgyak feletti gyakori conferentiák hol a Nádornál, hol pedig egyik vagy másik ministernél, valamint a pénzügyekről jelentés, és előszámítások ki dolgozása oly annyira el foglalták Kossuthnak nappalait, és éjjeleit, hogy csak Julius 25[en] estve levék szerencsés óhajtásomnak teljesülést szerezhetni. Beszélgetésünk tárgyát az Erdélyi kincstári viszonyok, s különösön a Bányászati ügyek tették.

Egy tanácskozmányban, mely Kossuth meghagyásából Julius 25[én], tehát még mielőtt vele beszélhettem volna, helyettes álladalmi Titkár Duschek Ferencz, Bányászati osztályfőnök Trangous,[11] uradalmi osztálytanácsos Ilkey[12], s az én jelenlétembe Budán tartatott, a fő nézetek abba központosultak, hogy az Erdélyi Kincstár által eddig kezelt ügyek négy fő szakokra úgy mint 1. Harminczadi, 2. Só, 3. Uradalmi, és 4. Bányászati felügyelőségekre osztassanak.

A Harminczadi dolgokat felelet tereh alatt vezető felügyelő, a Magyarországra nézve már létező szabály szerént, a kereskedelmi, a más három hasonlóképpen felelős felügyelő pedig a pénzügy ministeriumtól fognak közvetlen függni.

A Magyarországi Fiskális Directoratusra nézve nincsenek még tisztába miként, és hová rendezzék, s ennélfogva az Erdélyi Fisc[ális] Directoratus ügye is az illető levéltári hivataléval együtt még függőbe marad.

Az országos bizottmány,[13] minthogy annak leg több tagjai egyszersmind követek is, nagyon lassan halad működésében. Midőn éppen a székely katonaság ügye

[11] Trangous Lajos.

[12] Ilkey Sándor, a pénzügyminisztériumban, az álladalmi javak osztályának igazgatója.

[13] Ti. az Erdélyi Unio-bizottság.

forgott szőnyegen, azon váratlan hír lepett meg minket, miszerint a Bécsi hadügyministerium a székelyeknek több féle engedményeket adott volna, mi ha valósul, minden esetre egy új adatul szolgáland viszonyaink tájékozására.

Az itt naponkint fel merülő újdonságokat Excellenciád körülményesebben fogja a hírlapokból olvasni. A leg ujjabb mi még hírlapokba bajosan jöhet az, hogy f[olyó] h[ó] 5 vagy 6^{an} Bécsbe, midőn a Frankfurti határozat következtében a Németszínek felvétele kerülend szőnyegre, a Szlávság és a Németség között el keseredett, s következményeiben nagyon fontos egybe csapástól tartanak. Ezen hírnek vételére a képviselők gyűlése tegnap hirtelen titkos bizotmánnyá alakult, s mint hallom a felett tanácskozott, minő lépéseket kelljen a Bécsi éventualitások[14] irányában követni.

Jelen soraimat, mint szándékozám, tegnap Postára nem tehetvén ma már tudathatom Excellenciáddal a Képviselők Házának az említett tárgybani határozatát. Gorove indítványára Berzeviczi, Perczel Móricz, Kossuth, és Nyári Pál szónoklataik után éppen most alig egy negyed órával ez előtt keletkezik a határozat miszerént Magyarország a Német Szövetséggel barátságos viszonyokba akar és kíván lenni, Austria csatlakozását a nagy Németországhoz mind az osztrákok, mind a Dynastia, mind pedig a civilisatio érdekében őszintén óhajtja, s ha netán Austria a Német Szövetséggel háborúba keverednék, Magyarország részéről semmi segélyre ne számítson. Az országos bizottmány lassú működése már a képviselőház előtt is meg fordult, s Kossuth nyilvánítá, hogy ha nem sietünk a törvényjavaslat, a bizottmány véleményére nem várva, rövid időn elő fog terjesztetni.

A székelységre nézve megoszlott a bizottmány nézete. Némelyek a székelyeket a Hon több polgáraival tökéletesen egyenlő jogokba és terhekbe akarják részesítni, s pénzügyi okoknál fogva magam is ezekhez tartozom. Mások pedig adómentesség fejébe tovább is határőrségi kötelezettség alatt kívánják őket tartani. Magok a székely követek is egyik ez, másik a más nézetet pártolják.

Az Öreg Gróf Úr és a Grófnő Excellenciájok kezöket csókolva teljes tisztelettel vagyok, és maradok

Exczellentciádnak

Tisztelő alázatos szolgája
Debreczeni Márton m[anu] p[ropria]

Pesth augusztus 4^{en} 848.

(MOL Mikrofilmtár 787. d. Gróf Mikó Imre levelezése 1848–1853. 89. sz.)

4. Debreczeni Márton levele gróf Mikó Imre erdélyi kincstárnoknak (1848. augusztus 25.)

Kegyelmes Uram!

Az Erdélyi Országos Bizottmány a kitűzött tárgyak vitatását befejezvén, a Főkormányzó Úr nyilatkozata szerént, nem volna már egyéb hátra, mint a Ministerek részéről egyik vagy másik kérdés felett netán keletkező kétségek iránt

[14] Lehetőségek.

bővebb felvilágosítást adni, mire nézve azonban már 8ik napja hogy semmi felszólítás nem történt.

A Képviselők háza tegnap nagyszerű határozatot hoza. A Pénzügyministert 61 millióra rugó hitellel ruházta fel. Midőn épen számítgatnám a napokat, melyek múlva Excellentiátokat Kolosvárt tisztelhetvén, családom körébe juthatandok, a Pénzügyminister úrtól parancsot kapék a Bányászati Osztály vezetését átvenni, míg Trangous az osztályfönök, ki egy fegyvergyár felállítása dolgában elutazott, vissza térend. Közelebb avatottaktól úgy értém, miszerént Trangousnak nem lenne szándéka többé az irodai honesta detentioba[15] visszatérni, ámbár Kossuth őtet arról biztosította, hogy engemet 3000 forint fizetéssel melléje fog segédül rendeltetni, a mint Kossuth ez iránt a nádorhoz felterjesztését már meg is tette.[16]

A párbajrai kihívások napi renden vagynak. Szécsényi Patayval már ki durrantották pisztolyaikat egymásra anélkül, hogy egyik is talált volna.[17] Az ok, miért Szécsényi Patayt kihívta, ez utolsónak pokrócos modora, mellyel amazt megtámadta volt.

A Sz[ent]Tamási nem sikerült roham[18] miatt Perczel Móricz a katonaságot árulással vádolván ezt Chotek hívta ki, mit Perczel küldői megértvén, ezek minden verekedés ellen tiltakozának, mondván hogy Perczel Móricz élete nem saját magáé, hanem küldőié. A párbaj elmaradt, miért Chotek azt ígérte, hogy korbáccsal veend magának elégtételt.

Az országos vásár épen folyamatba van, mit azonban csak a sátorok és bódék, nem pedig a vásárlók sokaságából lehet következtetni.

Magamat Excellentiád kegyeibe továbbra is ajánlván teljes tisztelettel vagyok, és maradok

Excellentiádnak

tisztelő alázatos szolgája
Debreczeni Márton manu propria

Budapest, Augusztus 25en 1848.

(MOL. Mikrofilmtár 787. d. Gróf Mikó Imre levelezése 1848–1853. 95. sz.)

[15] Tisztes fogságba.

[16] István nádor Kossuth Lajos felterjesztésére, 1848. augusztus 22-én nevezte ki Debreczenit pénzügyminiszteri tanácsossá.

[17] Gróf Széchenyi István közlekedésügyi miniszter és Patay József képviselő, miután a katonaállítási törvény parlamenti vitáján összeszólalkoztak, 1848. augusztus 23-án párbajt vívtak a levélben leírt módon.

[18] A magyar csapatok sikertelen támadása a délvidéki Szenttamás (szerb kézen lévő) városa ellen, 1848. augusztus 19-én történt.

5. Debreczeni Márton levele Duschek Ferenc államtitkárnak (1849. április 27.)

Nagyon tisztelt Álladalmi Titkár Úr!

A N[agy]Sarlói (sic!) győzedelem, és az ellenség Budapestről kivonulásának[19] épen most estve érkezett váratlan híre ki mondhatatlan élénkségre villanyozá az itteni kedélyeket. Egy pillanat alatt ki világult a város, és számtalan lobogó fáklyák körül, és után nyomulva örömittason zajong a nép Kolosvár utcáin, ezer ajkakkal éljenezve, – Isten, és a Hon áldását könyörögve a férfiakra, kiknek kitűrése és kitartása ily örömök élvezhetését lehetővé tették, s kiknek sorába álladalmi Titkár úr, a legfontosabb pontok egyikét oly sikerdús, oly angyali türelemmel töltötte bé.[20] –

Hogy közelebbről 4478 sz. alatt tisztelt parancsára, mellyel, miután a rendezésre ki szemelt egyén jellemre, és szakismerete minden tekintetbe teljesen meg nyugtató, csak őszinte óhajtásomat meg előzni kegyeskedett, oka a közelebbről szóval elő sorolandó körülmények mellett, Gränzenstein[21] úrnak N[agy]Váradrai utazása, kit barátságos kérésem, és tanácsom nem bírhatának arra hogy az álladalmi Titkár Úr utasitását, mely mint nékie meg jósolám ez iránti reményemet tökéletesen igazolólag érkezett le, itt helybe várja el, s ki eddig már álladalmi Titkár Úrtól úgy hiszem szóval is meg kapandotta a visszatérésrei utasítást. Azonban biztosan remélem, hogy egy néhány szorgosabb teendők ideiglenesen elintézése után, melyek ugyan rögtön szükségesek, de a rendezési munka elébe nem vágnak, kevés napok múlva személyesen lehetek szerencsés álladalmi Titkár urat tisztelhetni. A bányászat Fejérvár miatt még úgy szólva nagyobb részént el van előlünk zárva, s ha majd ki is nyílik, Zalathna elpusztítása miatt véghetetlen sok bajokkal fogunk küzdeni.

De béketűrés, kitartás, és az álladalmi Titkár Úr pénzbeli segélye ezen bajok le győzése iránt is eredményről biztosít.

Magamat gyakran tapasztalt, és nagyra becsült kegyeibe továbbra is ajánlván teljes tisztelettel maradok

Álladalmi Titkár Úrnak

alázatos tisztelő szolgája
Debreczeni Márton manu propria

Kolosvárt Aprilis 27^{en} 1849. estve.

(MOL H 22 Duschek Ferenc iratai. III. sorozat 208–209. fol.)

[19] A nagysallói csata 1848. április 19-én volt, az osztrák csapatok pedig április 25-én hagyták el Budát.

[20] Debreczeni Márton Csány Lászlóval ünnepelt együtt.

[21] Gränzenstein Gusztáv.

6. Debreczeni Mártont pénzügyminiszeri biztossá kinevező rendelet (1849. április 28.)

Debreczeni Márton pénzügy ministeri tanácsosnak.

Folyó hó 20^{án} 4478. szám alatt önhöz intézett rendeletemben fejtegetém ön előtt azon okokat, mellyel önnek jelen létét reám nézve felette kívánatossá teszik, minél fogva az erdélyi finánczrendezéssel Greenzenstein Gusztáv bánya főigazgatót akartam megbízni.

Idő közben Greenzenstein Kolozsvárról ide érkezett, s a körülmények is változtak. Greenzensteint másképp fogom alkalmazni, s ennél fogva bármily nehezen nélkülözöm önnek jelenlétét, s reám nézve bármily áldozattal járjon, a kérdéses rendezést önre bízom.

Ennek következtében ide mellékelve, átteszem önnek az erre vonatkozó írásokat, s köztök különösen a Greenzensteinnak e részben adott utasítást, melyhez ön szigorúan ragaszkodni fog, kerülve minden választmányi munkálkodást, hanem mindeneket saját belátása szerént, s saját felelőssége alatt intézvén el.

Különösen oda irányozza ön igyekezetét, hogy a rendezés főbb vonalaiban hova hamarább létesüljön s az illető hivatalok a pénzügyministeriummal a levelezést tanácsos úr utján minél előbb meg kezdjék. Nem lesz egyébiránt szükséges, hogy az egyes hivataloktól beérkezendő jelentéseket tanácsos úr külön jelentéssel terjessze fel, elég lévén ha azokat, egyszerűen látomozza, csak azon esetbe tévén külön felterjesztést, ha különös észrevételei azt meg kívánnák.

A hivatalnak adandó hatáskörre nézve a fen említett utasítás szolgáland irányul; a kinevezéseket egyébiránt minden különbség nélkül további rendeletig a pénzügyministernek fen tartom.

Debreczen Április 28^{án} 1849.

pénzügyi álladalmi titkár
Duschek Ferencz

(MOL F 250 Debreczeni Márton miniszteri biztosi iratai. 1. cs. 33. sz., 4876/p. ü. sz.)

7. Hory Farkas:[22] A nevelés fejti ki az embert Emlékbeszéd Debreczeni Márton volt kincstárnoki tanácsos halálára. Február 23-án 1851.

„Elesett a mi fejünknek koronája." Siralmi K. 5:16.

Sok örvendetes és sok szomorú híreknek valék tolmácsa közöttetek, kedves atyámfiai, szomorú halotti gyülekezet, de szomorúbb hírrel, mint most, nem állottam előttetek soha. Könnyező szemekkel és fájdalmas szívvel tudatom veletek, hogy Debreczeni Márton volt kincstári tanácsos, a ti büszkeségtek, koronátok, s nemzetünknek a maga pályáján egykor fénylőn tündöklött egyik csillaga nincs többé. Nincs többé Debreczeni Márton, a ti véretekből való vér, kinek neve a fazekas

[22] Hory Farkas: magyargyerőmonostori ref. lekész (1840–1872).

műhely egyszerű csendes köréből eljutott a trónus fénylő zsámolyáig. E név vala az, mely családi körötökben, mint ritka kincs örvendeztetett, utazástokban ajánlólevélül szolgált, szóval oly férfi tűnt le az élet színpadáról, kinél kőszáli falvunk századok óta dicsőbbet nem állított elé, s ki tudja mikor állítand. Méltán mondható hát Jeremiással tinektek: „Sirassátok azt, ki többé vissza nem jő, és az ő születésének földjét nem látja."

Méltán mondhatom, hogy elesett a mi fejünknek koronája. De mi által lett ő az övéinek koronája, s mindnyájunk büszkesége? Ki ne tudná, hogy a kitűnő tanulás, és értelmének munkás kifejtése által, s ő ritka példával bizonyítá azon igazság valóságát, hogy a nevelés és tanulás fejti ki s teszi valódi emberré az embert.

Mely igazság megmutatása lesz szomorú beszédem tárgya. Beszédemmel én az idvezülő derék embernek csekély tisztességet tehetek, az ő tettei s érdemei megfonták neki a tisztesség s dicsőség szép koszorúját. Célom tehát csak a méltán kesergő véreknek egy pár vigasztaló búcsúszó, s mindnyájatoknak, kedves atyámfiai, szomorú halotti gyülekezet egy pár tanúságadás.

Az embert, amint tudjuk, szellemi és anyagi vagy lelki és testi erők teszik, mindkét erő gyenge az ember pályája kezdetén, a gyakorlás fejti ki s növeli mindkettőt, ha e két erő fejletlen és míveletlen marad, az emberből egy időnap előtt összeroskadó haszonvehetetlen hústömeg lesz, ha csak egyik megy mívelés, a másik pedig elhanyagoltatik, akkor elé áll a fél ember, ki az ember két fő célját a tökéletességet és boldogságot el nem éri. Egy kifejlett lelki és testi erővel bíró ember hasonlít azon erős alapra épített házhoz, mely valamint kívül ép, és minden szükséges kellékekkel ellátott, úgy belül csinos és ízletes bútorokkal felékesíttetett. Ha csak a testi erő s tehetség fejtetik ki az emberben, akkor olyan ő, mintha ama csinos és erős külsejű ház belül puszta vagy ronda bútorokkal lenne tömve, melyből undorodva térül vissza, ha pedig a testi erő kifejtését mellőzve csak a lélekre fordítunk figyelmet, úgy teszünk, mintha egy minden percen összeomlással fenyegető viskóba fényes bútorokat rakunk, melyeket rövid időn az összeomló hajlék romjai temetnek el. Szükség tehát a test erejét, épségét és egészségét kifejteni, mert gyenge test csak börtöne a szabad röptű léleknek, ezt pedig a korán kezdett munka és szorgalom, s spártai sanyarúság által érhetni el, mely hideget és meleget, zivatart és napfényt egyaránt elhordozhatóvá edzi a testet. A gondatlan szülei szeretet épp oly lággyá s törpévé képes aljasítni a gyermeket a szegény pucik padja rongyain, mint a gazdagét selyem pamlaga buta kényelmén.

De amennyivel nemesebb a lélek a testnél, annyival szebb s szükségesebb amannak kifejtése, s tökéletesítése emezénél, az által lesz az ember valódi emberré, e nélkül csak fél ember és fél állat marad. A lélek és ész tehetségeit a nevelés és tanítás fejti ki, midőn az ember a természet kezéből kijő, olyan, mint egy érces kődarab, mely munkás kezek nélkül egy otromba kő marad, a választó és olvasztó gép pedig tiszta arannyá varázsolja át, így az észtehetség is – habár olykor a természetes észnek feltűnik is egy-egy csilláma, mint ama feldolgozatlan kődarabban a nemes ércnek pár szeme – mégis homály marad, és semmi fényt nem derít az Isten képére teremtett emberre, ellenben a mívelés és a tanítás szárnyakat kölcsönöz az észnek, melyekkel az túl szárnyal a tengereken túl, a csillagok messzi hazáján s a mindenhatóság határa körül repked. És hány ily talentumok maradnak porban, hány gyertya van véka alá rejtve? Ki tudja, csak itt köztetek hány fényes észtehetség seny-

ved el kifejtetlenül, ki ahelyett, hogy most pár tulokja után körmönfont ostorával csergeti át a napot, boldogító világosságot szórna tudományával az emberiségre.

Vétkezik Isten ellen, maga, gyermeke, hazája s az emberiség ellen, ki gyermekibe kitűnő észtehetséget látva, azt kimíveletlen porba heverni hagyja. Haljátok mit mond a nagy apostol, Szent Pál: „Ti atyák, a ti magzataitokat neveljétek a tudományban és az Úrnak beszédének intésében." A kimívelt szép észnek fáradalma nem marad jutalom nélkül. A tudományos pálya oly nyílt tér, melyen egy koldusfiú szabadon versenyezhet s mérkőzhetik a gróf úrfival, s leszedheti az elől a dicsőség virágait, itt kiemelkedhetik a szegény a porból, a hírnév s dicsőség oszlopán örökítheti nevét, – s betelnek rajtok a szent igék: „A fiak kik jól neveltetnek, eltörlik az ő szüleiknek nemtelenségit, a fiak, kik gyalázatban és tudatlanságban neveltetnek, az ő nemzetségoknek nemességit megundokítják." Úgy van, kedves atyámfiai szomorú halotti gyülekezet népek és nemzetek szabadítói válnak ki a szegénynépek sorából. Rómának egy híres diktátora az eke szarva mellől került ki. De magának Jézusnak tanítványi többnyire szegény emberekből teltek ki, kik értelmüket az emberiség nagy munkájára képezték ki.

Nincs szebb birtoka a halandó embernek a nemesített léleknél s kimívelt észnél, minden egyéb veszendő, s az ember nemesebb vágyait ki nem elégítő, idő, viszontagság, rablók mindentől megfoszthatnak, ezek legnagyobb szenvedéseink között vigasztaló útmutató s tanácsadó barátokul ölelnek körül bennünket.

De ne menjünk messze példáért. Azon állításomnak, melyből kiindultam, hogy tudniillik a tanulás fejti ki s teszi valódi emberré az embert – bebizonyítására kell e szebb s nevezetesebb példa, mint szomorú tiszteletünk tárgyának, volt kincstári tanácsos, boldog emlékezetű m. cs. n. méltóságos Debreczeni Márton úrnak élete. A tudomány tette őt szívben, lélekben s értelemben valódi naggyá és nemessé, a tudomány kölcsönözte neki azon kedvességet, mellyel alulról és felülről mindenütt találkozott. Félmívelt és féltanult egyéntől nem telik ki azon hivatali pontosság, azon gyermeki alázatosság, azon megelőző nyájasság, azon mindeneket megnyerni tudó okos bánásmód, melyek az idvezültet kitüntették, ezek egy egészen kimívelt lelkű és eszű embernek tulajdoni; és ő ilyen vala. Igazán nem tudja az ember mit csudáljon benne inkább, a hivatalnokot, az embert vagy a rokont.

Ha úgy vesszük, mint hivatalnokot, nem kell egyebet mondanunk, csak azt, hogy ő a porból tanácsosságig emelkedett, erre érdem kellett, érdem, melynek híre a trónusig hasson.

Ha úgy vesszük, mint embert, csudálnunk kell benne azon okos tapintatot, mellyel mindenek szeretetét meg tudta nyerni, a nagyok, a kormányzók őt barátjoknak, az alattvalói apjoknak nevezték, nem egyszer valék szerencsés szemlélni s érezni az ő szelíd bánásmódját, egyszerű és erőltetés nélküli nyájas társalgását, s kiolvasni szeméből a színmutatás nélküli tiszta felebaráti szeretetet.

Ha úgy nézzük végre, mint rokont, itt tűnik ki tán leginkább csaknem példa nélküli szép lelke. A tapasztalás bizonyítja, hogy nagyobbára, kik a porból magosra emelkedének, alatt maradt rokonaikat földi férgeknek nézik s megvetik, s ha a rokonok czondrája mások előtt selyemszövetű köntösükhöz talál érni, szégyenpirosság futja el arcokat, vagy tán még hidegen utasítják el maguktól az el nem ismert véreket. Nem így tett a mi Debreczeni Mártonunk. Szóljatok ti szeretett vérei, bárhol, bármikor s bárkik előtt nem testvéri s rokoni csókokkal fogadott-e mindenkor,

s ha titeket a szemérem fénylő rokonotok előtt visszatartózkodókká tett, testvéri szelíd pirongatás után nem a legnyájasabban emelt-e fel magához? – Igazán elesett a ti fejeteknek koronája.

Oh isteni tudomány, bár sokakra szórnád így jól tevő kegyelmedet!! Mily testvért szalasztottatok el, ti legjobban érzitek. A pártfogó, s titeket színmutatás nélkül szeretett ritka nagy testvér nincs többé. A ti egyszerű házaitokban, ölelő karjaitok között úgy fel tudta magát találni, s oly jól érezte, mint a hivatali termekben s a fényes palotákban, a nagyok fénykörében. Isten jó kedvében áldott vala meg vele titeket, nagyot vesztétek őbenne. Köszönet tinektek azon szeretet, bizodalom és ragaszkodásért, mellyel iránta valátok. Az Úr legyen a ti védelmetek, s virágoztassa családotokat, hogy abból több ily férfiak sarjadzanak a haza s emberiség javára.

Mostoha anyja az idvezültnek, özvegy Debreczeni Jánosné Antal Kata, unokáddal, néhai Debreczeni András gyermekével s anyjával, s egy leányoddal, Varga Jánosné Imre Katával. Ő neked bár nem volt édes gyermeked, de mégis, mint édes fiad úgy szeretett és becsült s kívánja, hogy élted alkonyatja legyen boldog és csendes.

Volt kormányszéki írnok, s jelenleg a cs. k. adóigazgatóságnál hivatalnok, tekintetes Ignácz Márton úr, kedveseddel. Ha az okozatot magasztaljuk, az okot nem szabad kifelednünk. Nélküled a szép lelkű Debreczeni Márton észtehetsége egyszerű falunk porai közt lángolt volna el, minden haszon nélkül. Te avattad be a tudományok műhelyébe, te voltál első vezetője, oktatója s pártfogója; munkád s jóságod jutalma nem veszett el, mert Debreczeni Márton felemelkedése azt neked lélekben gazdagon fizette meg. Légy boldog te és a tieid, áldás és siker kövesse pályádon minden léptet.

Apai ágon való rokonok:

Néhai Debreczeni Erzsébet maradéki: Kovács János felesége s gyermeke(i). Néhai Debreczeni Anna maradéki: Kovács Ferenc. Debreczeni Kata maradéki: id. Imre János, hozzátartozóival. Néhai Debreczeni Ilona maradéki: sárvásári Tamás Márton, s hozzátartozói. Néhai Debreczeni István maradéki: Debreczeni Máté, felesége s gyermekei: Vásárhelyi Debreczeni Erzsébet Kaló Mártonné, Debreczeni Kata Bogdán Györgyné. Debreczeni Ferenc, felesége s gyermekei. Debreczeni Ilona Imre Jánosné gyermekei. Vásárhelyt lévő Debreczeni Erzsébet, férjével, 9 gyermekével.

Debreczeni Anna Sinkó Jánosné, férje s gyermekei.

Családotok egének legfényesebb csillaga esett le, de annak fénye még sokáig fog leszállta után is reátok fényt deríteni. Köszönet tinéktek atyafiúi szeretetetekért. Isten áldása lebegjen felettetek.

Anyai ágon rokonok:

Magyarvalkói Lukács Ferencné Lőrinc Kata hozzád tartozóiddal. Istennek lelki és testi áldása itt és az örökkévalóságban.

Különösön mondok köszönet nevében teneked, kolozsvári építőmester, Kagerbauer Antal úr, kinek sok jóságával élt utolsó napjaiban, s ki az idvezültben annyira tudá az érdemet becsülni, hogy az őt a részvétnek áldozattal járó tetteire ösztönzé. Köszönet jóságodért, fizesse meg az Úr hosszú élettel s bőv áldásaival.

Úgy szinte Sárvásári Szabó Márton s hozzátartozói. Jóságtokért áldjon meg az Úr, s legyetek az ő áldottai.

Tekintetes Zöld Lajos úr, házad népével, rátok is, mint jó esmerőire áldását kérem.

Tekintetes és szent Eklézsia, kinek kebelébe lett emberré, kinek e szent helyén lett keresztyénné, kívánom nevében, virágoztasson az Úr ezredeken keresztül, hogy több ily fiak szálljanak ki kebledből.

Elhunyt nagy férfiú! Én is, kivel, mint másokkal több ízben éreztetted leereszkedő nyájasságodat, ki elismerve érdemeidet, nagyra tudálak tisztelve becsülni, nyugalmat óhajtok kiszenvedett tetemeidnek, szép lelked vegye el jutalmát munkás és erényes éltednek az örökkévalóságban. Ámen.

(KvEgyKvt. Kézirattár.Ms 1195 Hory Farkas: Egyházi beszédek és beszédvázlatok.)

8. Éltető Péter levele gr. Mikó Imrének Debreczeni Mártonról (1853. szeptember 22.)

Nagyméltóságú Gróf, Kegyelmes Uram!

Hogy a Nagyméltóságod folyó esztendő Július 17[rol] hozzám bocsátni méltóztatott becses felszólítására, ily későn engedi betegségem válaszolni, azért bocsánatot esdek; most is csak midőn szünete van epe lázomnak, szedhetem öszve Debreczeni Márton elhalt felejthetetlen barátom korábbi életéről, nagyobbára tőlle magától vett tudomásaimat. Le dictalom mit csak tudok, Nagyméltóságod kifogja belöllök választani a világot láthatókat.

Debreczeni Márton egy Kolozsmonostori[23] falusi fazekas mesterember fia volt. Legelső tanulását azon helység oskola tanítójától vette. Mint ő számtalanszor mondá, minden bár mi nyomorult muzsikust gyönyörrel hallgatott; vagy is annyira kedvellette a zenét, hogy más hangszerhez nem juthatva, szüntelen a toronyba járt harangozni, s a harangozás áldozatául esett, jobb keze mutató ujja egy íze: a harang kötele szakította el. Legfőbb vágya még ekkor, – mint maga mondá – valaha K. Monostori Mesterré lehetni.

Kolozsvárt mint szolga gyermek folytatta tanulását egész diákságáig; mindég kitűnő tanuló volt. Felvergödve a diákságra kitűnő szorgalommal nyelvek tanulására adta magát; és már másod éves diák korában a jelesebb diákok barátságukba fogadták, mert apróbb kis költeményei mindenkitől közkedvességgel fogadtattak. Egy igen becsületes úri ember, Rettegi Sándor úr gyermekeit tanította, kiket, bár – a diákok nyelvén szólva – zsírosabb tanítványokat is kaphatott volna, semmi kecsegtetőbb kinézésért el nem hagyott. Felette szűk körülményein az első segítséget az úgynevezett Alvinczianum Alumniumot[24] egy görög nyelven írt kérelmére nyerte el, megboldogult gróf Rhédei Ádám úr őexcellentiájától. Ezen felyűl az Orchesteren[25] mint Waldhornista[26] muzsikálgatván, miket ezekből megtakaríthatott, Rettegi Sándor úrnak adta által vele való speculatio végett; és így Selmeczre

[23] Helyesen: gyerőmonostori.

[24] Alvinczi díj.

[25] Zenekarban.

[26] Hegyi kürtös.

menetele alkalmával 550 váltó Rftok számlált öszve,[27] mit Alumniumból, muzsikából és speculatioból múlhatatlanul szükséges költségein kívül megtakarítgata; és ezzel indult Selmeczre. Mint diáknak sok apróbb költeményei forgottak kézen; melyeket nem tudom megtartogatott-é? Nevezetesen a „**Hajóját**"[28] melyet kir. tanácsos méltóságos Katona Zsigmond úrnak ajánlott; az „**Esti alkony**"-át melyet nekem küldött s tőllem Pesten Karacs Theréz kisasszony[29] elkérvén soha többe vissza nem kaphattam.

Selmetzen tanulói pályáján sok segítséggel volt hozzá **báró Brukkenthal Mihály,** vagy **gróf Teleki Mihály**, a kettő közül melyik, már megfeledkeztem, ő mindég hálával emlegette. Megjárta selmeczi tanuló korában Magyar-hon megénekelt helyeit, a Balaton táját gyalog több ref: lelkészektől a legszívesebben fogadtatva, sőt szekérrel is néhol tovább szállíttatva.

Végezve Selmeczen mint napi dijjas (Diurnist) Radnára jött le, s itt szövődött házassága. Erről nekem ő ennyit említe; (mit csak is Nagyméltóságodnak mondhatok el). Selmeczen létében több tanuló társaival egy kedves özvegy hadnagynőhöz járogattak, s ő hogy látszó kedvetlenségét a később feleségévé vált hajadon testvérének is előzze, egyszer másszor e lánnyal is időzött; de tulajdonképpen csak is az özvegy hadnagynét szerette. Lejőve Selmeczről Radnára értésére esett, hogy a hadnagyné egy rokonánál ott van; legott felkereste, de bámulására a feleségére menendő is ott vala, s minthogy napidíja oly csekély volt, hogy abból meg nem élhetett, szívesen elfogadta a kosztot, mosást s a többit a felesége rokonaitól, s innen utoljára a hozzá telyesleg ragaszkodó leányt hálából nőül vette. – Radnáról a Csertési kohóhoz tétetett által substitutus Probirernek,[30] de ott is csak szűk napi pénzt húzott. Én Tresztiat és Lunkojt Gróf Wass György Úr felkérésére Zaránd megyében mérve, majd minden heten egybe jöttünk, s tölle tudom kormányi méltánylás és 400 ezüst Rftval megjutalmazott javító találmányait: úgy mint

Sétálgatva a nagy halmokra gyűlt kohó salakok felett, arra a gondolatra jött, hogy a salakok netalán rossz olvasztás következtében lehető tartalmát megvizsgálja; s úgy ütött ki a kísérlet, hogy az érc nemeket a köves részektől magába venni szokott büdös köves anyag (Schwefel Kies) meglehetős adagban találtatnék a salakba; mi az olvasztásra szerfelett prédált Kiesnek eredménye volt. – Minthogy a Kieset drágán kellett az olvasztáshoz venni, tehát egy bizonyos mennyiségű salakot a kísérlet utáni tartalmához képpest, minden kemenczébe tétetett, s így annyi Kieset, menyi a betett salakba találtatott, mindannyiszor meggazdálkodott. Csakhamar észrevette azt is, hogy az olvasztást is célszeresebben kellene mérsékelni, mint eddig intéztetett; mert az érczes kövek tartalmához képest az olvasztás vagy sebes, és ekkor az ércek oxydálódnak; vagy lassú, s ekkor bizonyos rész a salakban marad. Az olvasztást pedig úgyszólva hordozza az „intensitas ignis";[31] mi két tényezőtől függ: a gyúanyag és

[27] Herepei Károly barátja 300 forintról tud. Ez áll közelebb a valósághoz, mert Debreczeni Márton egy 1824-es levelében maga írja azt, hogy Selmecre 300 forintnál alig több pénzzel érkezett.

[28] A szövegben szereplő aláhúzások egykorúak.

[29] Karacs Teréz (1809–1892): neves pedagógus. Teleki Blanka mellett a rendszeres magyar nyelvű, magasabb fokú nőnevelés kezdeményezője.

[30] Helyettes kémlő, azaz helyettes kohóellenőr.

[31] A tűz ereje.

a rá fútt lég mennyiségétől. A gyúanyagot könnyen meghatározta, de a lég mennyiségét a fúvó sebesebb vagy lassabban járása, mit ismét a vízi kerékre folyt vízmennyiség határozott; továbbá mentől sebesebben jár a fúvó, annál rövidebb az „oscillatio aeris"[32] és így a fúvóra alkalmazott sípnak feljebb kell szólni. Ezen okoskodások után a kohó fúvójára egy sípot alkalmazott, és a próbák s tapasztalás után meghatározta, hogy a sípnak minő hangot kell adni, mikor a fúvó a meghatározott lég-mennyiséget adja: dolgozó szobájában maga mellett tartott egy hangvillát (Stimer Girbel) és a fúvóra alkalmazott síp hangját, mely szobájába hangzott, ottan ottan ha változást vélt észre venni, a hangvilla után vizsgálat alá vetette; és ha feljebb szólt a síp, mint kellett, a kerék vizéből levetetett; s ha alább szólt, több vizet bocsáttatott a kerékre. Ezen, és más eféle műtételekkel oly szerencsés olvasztásokat tétetett, hogy a veszteséggel dolgozó Csertési kohót, melyet a Zalathnai erdők kímélése tekintetéből, bár veszteséggel is, a magos kamarának tartani kellett, valóságos nyereségbe hozta; miért csak hamar a m. kamarától az egész Csertési Bányatisztség – közte Debreczeni is – jutalmat kapott; de amint egy Kompodi nevű[33] kohóigazgató előttem valla meg, hogy az egész tisztség egyedül Debreczeninek köszönheti a megjutalmaztatást; különben nekik legkisebb részök sincs a feldicsért érdemben.

Minthogy 1½ év alatt igen sokszor jöttünk együvé, nékem Csertésen a „Kiovi Csata" több helyeit felolvasgatta 1829[ben] és 1830[ban] elszórt apró darab papírokra írva. Én sokat nógattam az utolsó ráspoly megadása, és sajtó alá bocsátására: ő mindenkor ígérkezett is; de végtére látom annyiba hagyta. A „Kiovi Csatá"-t még az írt évek előtt írni kezdette, mikor? Azt nem tudom; hanem 1829[be] már nagy része kész volt.[34]

A Sors 1830[ban] elválaszta egymástól, s ezután csak is Kolozsvárt találkozhattunk személyesen.

1850[ben] November 12[én] utoljára látám. Szilárd, egyszerű, mindég kitartó víg kedélye leverve, szíve csaknem megtörve vala. Három óra hosszant valánk együtt háromszor álltam fel tőle búcsúzni, de belém ragaszkodva nem eresztett. Könnyezni életemben csak ekkor láttam. Elválásunkkor ez volt hozzám utolsó szava: **„Te tudod barátom, hogy azon bánásmódot, mellyel lelkemet kifáraszták, soha meg nem érdemlettem. Isten áldjon meg, ki tudja látlak-e még valaha!"** Én még az nap prof. Salamon József úrnak mondottam, hogy Debreczeni méjjen megindulva van, ily leverten még soha sem láttam.

Megtört szíve közelgő halálát érezte!!

Vegye ki Nagyméltóságod e ledictált sorokból, mit célszerűnek lát, bocsásson meg ily hosszas késésemért. Fogadja el Nagyméltóságod forró, hálás köszönetét, – a derék férfi, feledhetetlen barát – kiérdemlett emléke, s hátrahagyott családja gyámolítása körüli nemes fáradozásáért.

Nagyméltóságod alázatos szolgájának
Éltető Péternek

Zilahon, Őszelő[35] 22[én] 1853.

(KvEgyKvt. Ms 2803. Adalékok Debreczeni Márton életrajzához.)

[32] A levegő rezgése.

[33] Nem Kompodi, hanem Kompoti, Kompoti Lipót.

[34] Elsőrendű forrás *A kióvi csata* keletkezésének időpontját illetően.

[35] Szeptember.

9. Herepei Károly[36] levele gr. Mikó Imrének Debreczeni Mártonról (1853. december 30.)

Nagy Méltóságú Grof Ur, Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak folyó hó 18[ik] költ, de általam, a posta ide nemjárása miatt csak 26[a] tisztelt levelére van szerencsém következőben válaszolni.

Én Debreczenivel szoros barátságban álltam, de ezen baráti viszony nem annyira első gyermekkori életünkben gyökerezik, mint később, felserdült korunkban fejlődett ki, s aztán a viharos férfiúi korban erősödett meg. Azonban ha nem is tökélletes életrajzát, de némi jellem vonásait tudok adni. Debreczeni alkalmasint korombeli volt s e század elején született, de ezt jobban megtudhatni a Körösfői Matriculából.[37] Utánam való gradusban[38] tanult s csak miután diákok lettünk, jártunk némely leczkéket együtt. Jól emlékszem, mikor hosszú fejér czondrás szülői a kolégyomba hozták. A fejér homlokú, pirosposgás ábrázatú, kék szemű és sárga hajú eleven fiú most is szemem előtt áll. Nagyon szegény volt – szolgáknak szolgája –, kiknek fagyos télen korsóval hordozta a vizet a Szamosrul, hogy tőllek a csésze fenekén maradott kevés meleg levet kaphasson. Sok jóval volt iránta faluja belije s talán rokona is, Ignátz Márton, ki bár maga is szegény diák, a kitelhetőig gyámolította. És ezt Debreczeni soha sem felejtette el, akkor sem, mikor Ignátz szegény írnok, ő pedig nagy tekintélyű tanácsnok volt. Ezen sanyarú szegénysége mellett is mindég egészséges, eleven s igen jó kedvű volt, tanulásában eleitől fogva kitűnő, jámbor, s erkölcses magaviseletéért mindenek előtt közkedvességben. Diák korában is mindég a szegényebbek közé tartozott. Tanítványai vagy ingyenesek, vagy keveset fizetők voltak. És ő mégis mindég jókedvű volt, s mikor a gr. Rhédei Ádám 90 forintos Alumniumát[39] elnyerte, barátait megvendégelte s azt mondta: „**Most már gazdag vagyok!**" De ezen gazdagság csak annyiból állott, hogy négy évi diákoskodása után minden megerőltetés mellett is, csak 300 bankó forinttal indult szembe az életnek a drága Selmeczi Akadémiának.[40] S mégis nálánál gazdagabban a szó igazi értelmében, soha senki sem jött le az Akadémiárol. Diák korában könyvei, írásai – úgy nevezett Cursus – nem igen voltak; rendszerint másokhoz csatolta magát s hallgatva a felolvasásokat készült a revocatiokra[41] – és mégis többnyire ő tudta legjobban. Mind e mellett, sokkal azután, már tanácsnok korában egyszer beszélgetvén vele a régi időkről s ezek közt oskolai tanulásunkról, azt mondta nekem: „Mi ugyé mindég eminensek voltunk a Collegiumban, de én mégis megvallom, hogy nekem, míg a Selmeczi elöadásokat (s itt vagy két tanárt meg is nevezett

[36] Herepei Károly (1802–1871): kolozsvári, majd 1841-től 30 éven vizaknai ref. lelkész. A kolozsvári, majd a nagyenyedi kollégium tanára. Korának leghíresebb egyházi szónoka.

[37] Nem a körösfői, hanem a gyerőmonostori matriculából (anyakönyvből).

[38] Osztályban.

[39] L. az Okmánytár 24. jegyzetét.

[40] L. az Okmánytár 27. jegyzetét.

[41] Felelésekre, vizsgákra.

talán Sinko?[42]) még ideám sem volt a valódi tudományról. Valóban én a Collegiumban semmit sem tanultam." S ebben, ha oskoláink akkori tanítási módjára visszaemlékszünk, aligha igaza nem volt. Debreczeni nem is azok közé tartozott, kiket az oskolában, – mint gyárban a kelméket – bizonyos forma és gépezet szerint készítnek. Ő eredeti fő, valóságos Genie volt, ki magából fejlődett ki, kinek csak meg kellett mutatni az utat, hogy maga menjen rajta, s tovább mint az útmutató.

Ezen eredeti lángeszének hivatalos életében elég bizonyítványait adta s még adhatta volna, ha ezen teremtő léleknek elég mezőt adnak s el nem temetik poros acták halmaza közé. Az általa feltalált s kohász korában felállított vízkímélő gép[43] még a német tudósok figyelmét is nagy mértékben magára vonta, s Debreczeni mutatott nékem egy talán 1847[ben] vagy 1848[ban] Némethonban kijött bányászkönyvet, melyben egy bajor bányásztanácsos ezen ő gépét minden eddigi tanálmányok közt mint legcélszerűbbet tünteti ki s kormányának egy hasonló gép felállítását ajánlja.[44] Szegény Debreczeni! mily belső megelégedéssel, mégis szerénységében barátja előtt is pirulva mutatta nevének és művének e méltányos említését. – De erről nem írok többet, most ebbéli érdemeit a Magos Kormány is elismérte, midőn az igénytelen szegény legényt oly szép polcra emelve s fizetésén kívül személyére külön évi díjjal jutalmazta. Akadémiai életéről sem írok, mert azt csak hallomásból ismerem; azt tudom hogy ott is a legszegényebb, de egyszersmind a legjelesebb volt; s ö maga mondta nékem, hogy egy férián[45] 15 bankó forinttal Magyarország nagy részét beutazta. Korcsmákban öltözetében a padon hált, 2 krajcáron vett egy félkupa bort, s azt hol hidegen megitta, hol felmelegítve s 2 fillér árra kenyeret aprítva bele felkalányozta s ekkor azt mondotta: „no most ebédeltem!" És mégis hány gazdagok utoznak fényes kényelmökben kevesebb sükerrel, s hasztalanul kivetett sok ezreik nem hasonlíthatok e 15 forintos szegény utazó tapasztalásaihoz!

És már most egy nehány jellemvonásokat, melyek bár mások előtt nem voltak egészen esméretlenek, de melyeket mint barátja mégis közelebbről esmértem, s mint igazán esmértem, úgy híven akarom rajzolni.

Debreczeni ritka jellem volt. Éles, könnyen felfogó ész, hív emlékező tehetség, oly mély belátással s tiszta ítélőtehetséggel ritka egyénnek adatott. S aztán az a végtelen jósága a szívnek, az a szűzleányi erkölcsesség, mely még gondolni sem tud rosszat, s mindenek felett azon természetes igénytelenség és szerénység, mellben ennyi erények, mint szép kép arany rámában foglalva voltak, mind oly tulajdonok, melyek őt az ó világ classicus szellemei közé emelték. Mind ezekre feltette a koronát azon fáradhatatlan munkásság, melyet férfiúi korában s hivatalos életében fejtett ki. A Pegasus nem való járomba, s azt tartják, a genie nem tudja vonni a hivatal mindég egy vágásban döcögő szekerét. Ha ez igaz, Debreczeni kivétel volt. Nálánál munkásabb, kitartóbb s hivatalának inkább élő egyén soha sem volt, mert nem lehet. Mintegy 10 évig voltam ennek tanúja Nagy Szebenben. Soha sem látogathattam meg úgy, hogy asztala mellett actákkal elborítva ne találjam. Rendszerint

[42] Nem Sinkó, hanem Schittko, Schittko József (l. az Okmánytár 4. jegyzetét). A másik tanár Wehrle Alajos lehetett.

[43] Csigafúvó.

[44] Franz Rischner (1842-ben).

[45] Egy hónap alatt.

nem otthon, de hivatali szobájában dolgozott, hol jó reggeltől késő estig – az egyszerű ebéd egy óráját kivéve – mindég elvolt foglalva. Némelykor estvéli gyertyagyújtáskor kevéssé sétálni ment, rendszerint az uszoda felé, s ezen egyforma életmódot annyira követte, hogy bár sok évekig lakott Szebenben, ennek több utcáját, mint kora, hivatali tiszte és sétája vitte, nem esmérte. Ezt onnan tudom, hogy egyszer estve sétálni menvén vele, kértem hogy jőne már valaha másfelé is s midőn én az úgy nevezett Kispiacon az evangelikus nagytemplom melletti grádicson levezettem, meg állott, visszanézett, s csudálkozva mondá: „bizony még nem tudtam hogy Szeben illyen hegyen fekszik s alant annyi utszák vannak!" Későbbre megesmérte ezen utcákat is, mert gyakran szombaton estve vagy vasárnap hajnalban pipáját kezébe véve kisétált ezen utcákon Vizaknára, engem s Szász János selmeczi tanulótársát meglátogatandó. És az ily látogatások valóságos innepek voltak neki és nekünk. Gyakran midőn szép tavaszi vagy nyári napokon tanuló szobám kertbe nyiló ajtaja előtt sétáltunk s a magos fenyő alatt s zöld bokrok közt a zsibongó méhek szomszédságában gyepkanapéra dőlve, kis gyermekeimet a virágos táblák közt futkosni látta, gondolataiba mélyedve felsóhajtott és mondta: „ez az élet barátom, nem az enyém, hideg falak s poros acták közt!" De az ily pillanatok, mint gyenge felhők csak hamar átvonultak lelkében, s azonnal felvidulva visszakapta régi elevenségét.

Barátai körében hivatali dolgokról nem szerette beszélni s bár a világ folyamát nagy figyelemmel kísérte s több bel- és külföldi hírlapokat olvasott, még legmeghittebb barátjai közt is ritkán keveset, de igen józanon beszélt a politikáról. Nagy társaságot nem szeretett, idegenek közt hátratartózkodó, szótlan volt s ki nem esmérte, talán még ügyetlennek is tarthatta. Pedig mennyi ész, mennyi kedély volt baráti társalkodásában. Mert neki nem-csak szakmányában méjj tudománya, de általában sokoldalú esmérete, kifogyhatatlan humora, s valóságos költői talentuma volt. Már gyermek, majd ifjú korában kitűnő jeleit adta ezen hivatásának s igen sok apróbb és nagyobb, kedélyes és komoly verseket írt. Kár hogy túlvitt szerénysége ezeket elvonta a világtól – legalább én az *Aglájá*ban megjelent *Hajó*ján kívül, több nyomtatott versére nem emlékszem. A muzsikát is igen kedvelte. Már diák korában jó valdhornista[46] volt, hegedűn s fortepianon is játszott keveset. Mint általában társalgásban, úgy egész külsőjében, öltözetében s életmódjában igen is egyszerű volt. Rendesen két tál ételnél nem evett többet, de ennek kemény eledelnek, húsnak kellett lenni, melyekből aztán igen jó étvággyal s nagy adagokban evett. Jó bor, s olykor még Champagniai mellett is, baráti körökben szerette mulatozni, de soha a határon túl nem. Kevélységet nem esmert, régi barátait, tanulótársait a legszegényebb állapotjokban is régi hív érzelmeivel ölelte s valahányszor szegény harisnyás attyafiai vagy csak falubelije is meglátogatták, azokat mindég kitűnő meleg szívességgel látta s asztalánál – ha tiszttársai vendégei voltak is – maga eleibe ültette. Egyszóval ő egy ritka, minden tekintetben ritka jellem volt.

Még egy megjegyzést, különössége miatt nem hallgathatok el. Én nem tudom miféle atyafiságnak kell lenni a *mathesis*, *költészet* és *kementzék* közt, de annyi igaz, hogy nem csak hazánkban, de külföldön is több kitűnő jellemeket tudok, kikben e három iránt nagy mértékben fejlődett ki egy természeti vonszódás, ugynevezett sympathia, Debreczeni is ezek közé tartozott. O igen jó mathematicus,

[46] L. az Okmánytár 26. jegyzetét.

jeles költői tehetség, s különös kemencze barát volt. Nem csak sokat elmélkedett a kemenczék készítése módjáról, fűtés theoreajáról,[47] de maga is örömest rakott kemenczéket. Sőt nékem azt ígérte, hogy oly kemenczét fog szobámba rakni, mely által lehetőleg legkevesebb fával, lehető legnagyobb hely bémelegíttetik. Ezen ígéretét nem teljesíthette, mert el volt borítva dolgokkal, s későbbre szerencsétlen csillagzata őt is Kolozsváron ragadta, hol szomorú napjaiból, azon időben, csak halála leverő híre hathatott hozzánk. Excellenciád, ki oly nagylelkűleg pártolta ezen, arra minden tekintetben méltó férfiut, ott lefolyt életét jobban esméri mint én, ki csekély és hiányos rajzomat azon kívánsággal rekesztem bé, az Isten Excellenciádat áldja meg mind életében, mind halála után maradékaihoz viseltetett és viseltetők most is, midőn életét kiadni szándékszik. *Az érdem-telyes, midőn az érdem emberét tiszteli, ön magát tiszteli meg!*

Alázatos mély tisztelettel öröklök Excellenciádnak

alázatos szolgája
Herepei Károly

Vizaknán 1853. December 30^{án}

(KvEgyKvt. Ms 2803. Adalékok Debreczeni Márton életrajzához.)

[47] Elméletéről.

T. Szabó Levente

Debreczeni Márton, a literátor*

I. A kióvi csata

Debreczeni Márton *A kióvi csatá*ja látszólag egy komplex képet nyújt a világról, amelyben a szembenálló feleknek egyaránt artikulált, distinkt részvilága van, és amelyben ezek nemcsak elhatárolódnak egymástól, hanem komplex módon át is járhatóak.

A múltban megélt emberi életek sora elválaszthatatlan egymástól, a genealógia alapvetően befolyásolja a mindenkori szinkron élet módját és irányát. Például az ősi tündér fiának győzelme elválaszthatatlan attól, hogy anyja ugyanúgy segíti földi fiát, mint ahogyan természetes, hogy a földi harcosok is ezt teszik szorult helyzetben. (Mindez nem egyirányú: Olizár hivatásának érzi, hogy megszabadítsa apját ellenfeleinek bilincseiből.[1]) Ugyanakkor épp Olizár az, aki nem önnön vétkeiért, se nem véletlenszerűen, hanem apja tetteiért bűnhődik: az apa legnagyobb büntetése épp a fiában való bűnhődés, a tehetetlenség, hogy önmaga nemcsak hogy nem segíthet a dolgok állásán / jóvátételében, hanem hogy számára roppant kedves és értékes hozzátartozót kényszerül elveszíteni. A genealógiára való ráutaltság, az emberi életeknek összefüggő sorként való felmutatása ezt is magával hozza ugyanis: az utódokért vagy az elődökért való tevés (mintegy egymás életének kiegészítéseként) mellett a szükségszerű tehetetlenség mozzanatát az eleve elrendeltség képzete mentén.

A genealógiától függő élet képzete keretet és határt teremt az egyéni élet kudarcainak és sikereinek egyaránt. Az eposzban ezek egy olyan makrotelikus folyamatba illeszkednek, amelynek első célelve a vágyott és megígért hon elfoglalása, második (az előbbit is inkorporeáló) célelve pedig maga – a jelen: mindennek a legexplicitebb, legrészletezőbb kibontása a tizenharmadik ének azon része, amikor Ormuzd a múltba, a földrajzilag távoli vagy egyetlen perspektíva által beláthatatlan jelenbe és a jövőbe egyaránt betekintést ad Árpádnak. Az ének befejezése alapvetően pozitív módon beteljesedőként, közbeni kudarcai ellenére, és épp végkifejlete folytán is sikertörténetként mutatja fel azt a narratívát, amelynek megmutatottá tevésében kimondottan a szemlélő Árpádnak van kulcsszerepe:

* A tanulmány megírását a Magyar Oktatási Minisztérium kutatói ösztöndíja tette lehetővé.

[1] „És öröm, édes öröm, melly mennyei, melly csak a hősi
Tett nagyságából származhat, kél kebelébe.
És örül, és a megszabadult atya véle örülvén
Rája merőn függeszti figyelmét [...]
[...] nem gyanitotta
Hogy merész szabadittójába – kit égi hatalmak
Társának gondolt – az atyát szerető fiunak hív
És nemes érzete lángola [...]" Debreczeni 1903. II. 149–150.

„Haj! de ne rettenj meg! – Magyaridnak népe dicsőn fog
Állani mégis az ősz Duna termő partjai mellett.
Sokszor fogja utolsó vészekkel fenyegetni
A harcz sorsa; de nézd ott *Jánost*, nézd fia, *Mátyás*
Tündöklő lelkét. – Ezek új fénnyel boritandják
székedet, és ámbár gyászos temetője Mohácsnak
Hajdoni pompájára setét árnyékkal ülend is,
S bár a két testvér haza, egymást rontva sokáig
Fog küszködni a harczok fergetegébe; de végre
A sas szárnya alatt megnyugodván mosolyogva
Nyújtanak egymásnak békés kezet a maradékok."[2]

Az eposz alapvetően a tér egy mozzanatához való viszonyulás tágan vett két lehetőségét körvonalazza: a várban teljességgel más harcosnak lenni, mint a váron kívül. Például Bongért a szöveg értelmében büszkesége akadályozza meg, hogy a várban lakjék.[3] Ezt a típusú horizontális tagoltságot az is felerősíti, hogy a történetnek a honnok felől szemlélt tétjét a kióvi vár elfoglalása adja, és a kióviak nemcsak Árpádnak és seregének a megállítására törekszenek, hanem egyben (ezáltal) várvédők is.

A kióvi csata világa vertikálisan is tagolt[4]: az eltérő terek minőségileg különböznek, zártságuk vagy átjárhatóságuk az eposz figurái közti viszonyok tekintetében modelláló értékű.

Az ég és a föld közötti közeget kissé talányosan minősíti az elbeszélő „híg"-nak[5], mikor Álmos fiához tett segítő útjáról beszél, ám a szóban forgó passzusból egy dolog bizonyosan kitűnik: az égiek és a földiek közötti határ nem közvetlen, hanem stabil kontúrokkal nem rendelkező szféra („birodalom") húzódik. A dolgoknak ilyetén állása viszont értelmezésemben nemcsak az égi és földi lét elhatároltságára, a világ vertikális tagoltságának egy aspektusára mutat rá, hanem arra, hogy a világ tagoltsága mint rend nem jelenti a szférák hermetikus elzártságát egymástól. Ezek átjárhatók, még akkor is, ha nem is mindenki számára egyformán. Például az ég és föld tekintetében roppant releváns, mintegy státusjelző értéke van annak, hogy az egyetlen földi, aki élete folyamán lépi át a jelzett határt, az a kiválasztott Árpád. A közegek minőségi másságát jelzi viszont, hogy csupán „portól könnyült lélekkel"[6] teheti ő is ezt.[7] Ám hogy egyáltalán megteheti, és hogy ő bizonyul az

[2] Debreczeni 1903. II. 313–314.

[3] Debreczeni 1903. II. 224.: „[...] de ő [ti. Szabolcs] már nem volt messze *Kióvtól*, / Mellynek sík mezején *Bongér* szabad égnek alatta / Vont sátort seregével; mert büszkébb vala szíve / Hogy sem [!] várba szorítsa magát."

[4] Kristóf György különös hangsúllyal emeli ki, hogy a korabeli eposzok, főként a szakirodalomban gyakori párhuzamként visszatérő *Zalán futása* csaknem teljességgel híjával van a síron túli világnak. L. Kristóf György: *A magyar mythologia classicus eposainkban*. Erdélyi Múzeum 1904. 267.

[5] „[...] s emez valamint egy / Villám, melly az egeknek legfelső tetejéről / Nyúgotig egy pillantat alatt csap, hirtelen által / Futja az ég és föld közt álló híg birodalmat" Debreczeni 1903. II. 238.

[6] Debreczeni 1903. II. 284. Egyébként, Árpád határátlépése is előkészített, és ezt a gradualitást jelezheti, hogy a negyedik énekben Ormuzd révén, aki Mitrász parancsát teljesíti, ugyancsak ő az, aki némely dolgot megtud önnnön jövőjéről, annak hangsúlyozásával, hogy: „[...] halandó észnek nem

egyetlennek az eposz csatázói közül, aki radikálisan másként is megtapasztalhatja az égi közeg jelenlétét a világban, mint társai vagy ellenfelei, épp különleges, a műben egyedi módon megjelenő, egyedi funkciókat betöltő, kiválasztottságában való *más*ságát mutatja meg, és számomra cáfolja azt, *A kiövi csata* befogadás-történetében topikus kijelentést, miszerint Árpád zavaró módon, túlontúl is háttérbe szorult figurája lenne az eposznak.[8]

A földiektől eltérő, valamilyen módon a transzcendenshez kapcsolódó alakok az eposz horizontális terében is megjelenhetnek. Ha az eposz hangsúlyosan Keleten játszódik, hangsúlyosan Nyugat a közege annak a figurának, aki az előbbiekben említett teret teszi a magáévá, s aki nem más, mint a Halál:

> „Túl a nyúgoti halmok fenyveslepte tetőin, –
> Hól az egek boltjáról fénnyel nézve le, sok jót
> És sok rosszat látó nap súgára, ha fárad,
> Nyugodalomra hajol, – van az élettenger özönjén
> Egy sziget [...]"[9]

Amint viszont a későbbiekben a szövegből kiderül, a Halál lakhelyét adó sziget terének behatárolásában a lenyugvó nap felidézése, akárcsak a földi pontoké, igazából a tőlük való távolságot mutatja, differenciájukat artikulálja, elhatárolódásukat mozdítja elő. Ez a tér radikálisan más, mint a földieké; azokkal egyszintű ugyan, ám nem hozzáférhető[10], az emberi élet értékeivel nem domesztikálható, a bármilyen – netán a valamiféle társadalmi berendezkedést idéző – rend nem sajátja. Nem véletlen, hogy leírásában épp a földi élet számtalan jellemzőjének a hiányára esik a hangsúly, mintegy az elhatárolódást erősítendő. Relevánsnak mutatkozik ugyanakkor, hogy akárcsak az ég esetében, atemporális közeggel van dolgunk; ám ez a hely nem az a hely: horizontalitása mintegy hangsúlyozza elkülönbözödését, amit Pérun, az oroszok istene ittlétekor az élet és a halál differenciájaként érez:

szabad kitanúlni / A fátyol rejtette jövendők titkait." (*i. m.* 91.) – tehát ő mintegy kivételként jelenhet meg már ekkor.

[7] Másrészt viszont érdemes felfigyelni arra, hogy a test–lélek viszony e tekintetben nem szerveződik hierarchiába. Kitűnően példázza ezt az az epizód, amikor Álmos Ormuzd küldötteként a földre jön, hogy a fia szemére csöppentendő olajjal megelőzze az ellene készített orvmerényletet; fia fegyvereinek láttán visszatér harci vágya, ám lélek, s így képtelen fölemelni a fegyvereket („[...] kebelébe / Egykori harczheve új lángot vét, és diadalmas / Tettei emlékén testébe kívánkoza lelke, / S majd kíváncsi karokkal nyúlt a kopja, aczél-kard, / Pajzs, pánczél, s buzogány rézgombja után, de midőn nem / Bírta nehéz terhek, még hős arczára fiának / Egy csókot teve, és megtért a lelki világba. – " Debreczeni 1903. II. 239.) Eszerint a testi létnek is vannak előnyei és erényei; Álmos esetében ilyennek minősül a fegyverforgatás, hangsúlyozva az eposzi harc fogalmának egy olyan koncepcióját, amelyben az attól válik értékessé, hogy a személyiség olyan kvalitásait helyezi előtérbe, mint a becsület és a hősiesség. Mindez csupán alátámasztja korábbi kijelentésemet, hogy a Debreczeni eposzában ábrázolt emberi életnek nemcsak félelmetes törékenysége, sorsnak-kitettsége mutatkozik meg, hanem ilyenként is hordoz pozitív értékvonatkozásokat.

[8] Fülöp 1887. 58.; Sebestyén Gyula: *Vörösmarty kora*. ItK XI. (1901) 2. sz. 158.

[9] Debreczeni 1903. II. 151.

[10] „[...] innen még soha senki / Sem tért meg bizonyos hírt mondani" Uo. 152.

„És hidegült borzongás érzete járja keresztül
Isteni keblét, *azt* látván szent színe előtt, ki
A mibe éltet adának az égiek, azt mosolyogva
Tériti semmisedésre [...]"[11]

Az eposz világa tehát nem homogén módon domesztikált, s tereinek inhomogeneitásától is függ belakottsága és belakhatósága; az eposzbéli világ térbeli tagoltsága, a különböző közegek átjárhatósága, vagy épp határainak zártsága jelentéses: nemegyszer jól kitapinthatóan mutat rá a figurák közti viszonyra, státusukra és mindennek a rendszerszerűségére, megtervezettségére. E tekintetben is elmondható az, ami kifejtetlenül ugyan, de látens eleme a recepciónak, ti. hogy Debreczeni munkája tervszerű és rendszerjellegű konstrukció nyomait mutatja.[12]

Elidéznék néhány értelmező megállapítás erejéig annál, hogy hogyan szemlélhető Debreczeni *A kiövi csata*jában az az érték, amely az égből eredeztetődik, de amelyet alapvetően az embereknek tulajdonítanak: az élet. Hogyan viszonyulnak megélői hozzá, milyen kvalitásokat tulajdonít neki az elbeszélő?

A pacinák vezér és Leventa összecsapása jó alkalomként kínálkozik az elbeszélő számára, hogy egy olyan elképzelést körvonalazzon az emberi életpályáról, amelyben a fiatalság és öregség egynemű, amelyben az élet minden egyes pillanata életkortól függetlenül homológ, hisz mindahány a halál jegyében áll. Az elmúlás valószínűségének azonos arányúsága nem egy olyan életet eredményez, amely telikusan, ívszerűen tart a halál fele, hanem olyat, amelyben az értékek realizálásának valószínűsége a kora ifjúkortól a késő öregkorig ugyanakkora:

„Oh! te, ki büszke azért, hogy tellyes erőbe virágzol,
Mért épitsz fellengő gondolatiddal aranyvárt
Tündöklő sorsodnak? az életpálya sikámló,
S mint a testet az árnyék, melly napnyugta felé nő,
Szűntelen úgy kísér téged nyomodon az enyészet.
Hasztalan a te reményed: hogy még messze az estve,
Sokszor kelt zivatar, mikor a nap fénye az égnek
Legfelsőbb pontján egyenest ontotta alá hév
Lángjait, és bár legkissebb a délkori árnyék,
Sokszor szökte ez át képének lassu növését,
S gyakron ölelkeze egy szempillantatnak alatta,
Végtelen árnyékkal, miután eltűnt az arany nap."[13]

De az életpályának e szemlélete értelmében mindenkor valószínű és elgondolható a hősi tett, potenciálisan fiatalon és öregen egyaránt tehet jelentékenyet valaki:

„[...] az ősz *Tuhutum*nak
Karja se vólt gyengébb, még ifjui tűz hevitette
Hős kebelét"[14]

[11] Debreczeni 1903. II. 156.

[12] Például: „Az a szövőszék, melyen a cselekvény látványos tömkelegét elkészítette, versenyezhet gépkonstrukcióival." Sebestyén: *i. m.* 159.

[13] Debreczeni 1903. II. 40–41.

[14] Uo. 35.

– állítja az elbeszélő már az első összecsapás alkalmával a honn vezérről. Kolmár, az „öszfejü gílának fiatal fia"[15], akit ráadásul még Tuhutum is túlságosan fiatalnak tart az Oseddel való harcra, olyannyira megcáfolja e vélekedéseket, hogy kis híján Oleget magát is legyőzi.

Az életnek ilyesfajta szemlélete csupán első látásra teszi statikussá és homogénné azt, hisz a tudatos cselekvéseknek és a nem kontrollálható történéseknek egészen széles spektrumát nyitja meg. Míg az előbbinek, mint rámutattam, elsődlegesen pozitív konnotációi vannak az eposzban, hisz uralhatónak, irányíthatónak, birtokba vehetőnek mutatja az emberi életet, az utóbbi ennek az instabil, változó, képlékeny, kontrollálhatatlan, az emberi számításokon, tetteken kívül és felül álló jellegét helyezi előtérbe.

„Egy pillantás is sokszor nagy változatot tesz
Eltünk bús szövedékibe, hát egy éji időszak
Hosszas percei? [...]"[16]

– jegyzi meg a mindentudó elbeszélő a negyedik énekben, miközben Terzán élőnek hitt felesége után való vágyakozását kommentálja. A beláthatatlan esemény megdöbbentő hirtelenségének képzetét itt az is hangsúlyosan artikulálja, hogy az elbeszélő huzamosan fenntartja a történteknek és Terzán korábbi tapasztalatokra alapozó tudásának a különállóságát.

Az eposzban alapvető hadviselésnek is megmutatkozik ilyen jellege, amikor Oleg, Pérun által halálra ítélt fiát próbálva mindenáron kimenteni a veszélyből többek közt békekötéshez folyamodik és úgy minősíti a békét, mint ami megszünteti az életnek a bármiféle hadakozáskor elkerülhetetlen fokozott bizonytalanságát, szemben fiával, aki az élet szükségszerű képlékenységéről, az elkerülhetetlen halálba való belenyugvásról beszél:[17]

„[...] «Áldott a béke hatalma,
Megtompúlnak alatta az öldöklő vasu kardok
Élei és a hegyes dárdák; ez nem teszi kétes
Éltünk még kétségesebbé"[18]

Miközben a felvázolt világ rendjének alapvető bizonytalansági tényezőjeként a sors mutatkozik meg, ugyanennek a rendnek a legstabilabb pontja az isteni döntés. Pérun döntése, mely szerint Oleg bűnéért fiának kell bűnhődnie, megmásíthatatlan elhatározás. Nyilván, az isteni döntések érvényességének is van néhol határa, mely jól kirajzolja egymáshoz való viszonyukat, a hosszas vagy ideiglenes alá- és fölérendeltségnek a néhol roppant bonyolult struktúráját. Ám a világ rendjének ez a szférája egy, az emberiből hiányzó kvalitása folytán stabilabb közegként tud működni, mint az utóbbi: s ez a tulajdonság nem más, mint az időn kívül való léte. Ormuz ezt hangsúlyozza Álmosnak, amikor az a tizennegyedik énekben az Árpádra leselkedő orv veszélyt, az Uldár által felbérelt Cser gyilkos szándékát panaszolja fel Álmosnak:

[15] Debreczeni 1903. II. 202.

[16] Uo. 78.

[17] „Vígasztald magadat, hiszen úgy is nem teve engem / Sorsom örökkétartóvá – a harczon az élet / Kétséges, s szomszéd a halállal [...]" Uo. 44–45.

[18] Uo. 45.

„Hős fiadért ne remegj. Az időnek gyors folyamatja
Bár a földnek férgeivel szüntelenül űzve
Harczait: itt roppant palotákot emel, tova dönt; bár
Itt a tengereket száraz földekre boritja,
S túl fenekét lelzárva azoknak, hosszu barázdát
Vés a tulkok után forgó eke görbe vasával;
Bár mindent változtat kénye, s örökre cseréli
A formát s a halandó gondolatit; de nem érhet
Földi hatalma az égre, s emennek végzete álló."[19]

Eszerint viszont az emberi lét alapvető törékenysége, sorsnak kitettsége időbenvaló-létéből fakad. Az eposzban megmutatott emberi életek ilyen értelemben dinamikusak: állandó változásnak kitettek, nem tervezhetőek meg végleges érvénnyel (nem uralhatóak). A szabadságnak ez a mozgástere egyben fenyegetettséget is jelent; *A kióvi csatá*ban mindennek a megjelenítődése azért is roppant plasztikus, mert a harc mint a teljes eposzra kiterjesztett létállapot a sikernek és a kudarcnak olyan váltakozását adja, amely egyszerre a lehetőségek bonyolult terepe, és ugyanakkor fragilis, veszélyeztetett létet eredményez.

A perzsa, északi és orosz mitológia szimultán jelenléte és eloszlása, illetőleg az epifánia természete (példának okáért az a specifikus kérdés, hogy az egyes közösségek istenei hogyan jelenhetnek meg egy másik közösség életében, hogyan viszonyulhatnak ahhoz, mikor avatkozhatnak be abba, egyáltalán elgondolható-e olyan koncepció, amelynek keretei között mindez megtehető stb.) *A kióvi csata* recepciójának visszaköszönő kérdése.[20] Szász Károly a mű mitológiáinak elhatárolódó, sőt versengő jellegét hangsúlyozza,[21] Bakács István is erre figyel, de ő már helyteleníti Debreczeni eljárását, amikor Zrínyi eljárását hozza fel ellenpéldának, aki egyetlen istent, a keresztényekét helyezte egyértelműen minden más fölé és a teljes eposzi világ világképének a középpontjába.[22] Sebestyén Gyula kifogása arra összpontosít, hogy a közösségenként elkülönülő istenségek igazából túlontúl is érvényesek a másik közösség számára: „a nemzeti isten nála idegen fajú néppel küzd, ami csak addig helyes, amíg közvetített az érintkezés. Ezt azonban nem tudta keresztül vinni [ti. Debreczeni]. Az utolsóelőtti énekben Szabolcs már az orosz istennő kebelén pihen, az utolsóban pedig Odin Árpáddal folytat tárgyalást."[23]

[19] Debreczeni 1903. II. 237–238.

[20] Fülöp 1887. 90.: „Meghagyja *Hadur*t is, és valamennyi isten felé helyezi a *Mindentehetőt*, a keresztyének istenét, kit a magyarok is nemsokára meg fognak ismerni, azonban mindez nem elégíti ki, hanem az oroszoknak is isteneket ad s így a skandináv mitológia isteneinek egész hosszú sorozatát szerepelteti (Perun, Oleg, Ládó, Vokhor stb.)"

[21] Szász Károly: *A világirodalom nagy eposzai*. Bp 1882. II. 695.

[22] Bakács István: *Debreczeni Márton Kióvi csatája [!]: Irodalomtörténeti tanulmány*. Bp 1898. 52.: „mennyivel tapintatosabban járt el Zrínyi, ki keresztény eposzában a keresztények Istenét mindenek fölé állíthatta".

[23] Sebestyén: *i. m.* 158. Mindez azért is rendkívül éles, mert az összehasonlításként adódó korabeli művek közül az, amely e tekintetben szóba jöhet, Aranyosrákosi Székely Sándortól a *Székelyek bejövetele* egyértelműen elhatárolja a nemzeti isteneket: „csupán saját népükre viselnek gondot. Más népeknek inkább ostorai, ellenségei." Kristóf: *i. m.* 195.

Mindegyik hivatkozott vélekedés – helyeslő vagy rosszalló gesztussal – az eposzban megjelenített közösségspecifikus hitet és annak megjelenítési formáit firtatja. Tudniillik, hogy milyen értelmezés rendelhető ahhoz a gesztushoz, amely nem egyedülállóan ugyan, de nem is túlságosan sűrű horizontba illeszkedve az eltérő közösségekhez eltérő hitet és eltérő isteneket, illetőleg a hozzuk való viszonyulásformák eltérő jellegét rendeli, ám szűk értelemben ugyan, de át is járhatónak mutatja őket. Hisz például már az első énekben Szabolcsnak a kióviak körében végbevitt pusztítását nem önnön istenei, hanem a kióviak megsértett istensége, Ódin pártfogolja (a későbbiekben meg újólag ő védi ki Pérun Szabolcsra irányzott bosszús mennyköveit[24]):

„E bálványoknál keresett menedéket *Előd*nek
Hős fia fegyvere ellen rémült népe *Kiov*nak,
Oh! de hiába! könyörgésekre siket vala minden,
És a nagy buzogányu *Szabolcs* a szent kerületbe
Bérohan, és diadal kísérte nyomát, mivel *Odin*,
Kit megsérte *Oleg*, védként lebegett körülötte."[25]

A szembennálló felek hite többszörösen artikulált, hisz nem csupán a kióviaknak és a honnoknak vannak kidolgozott, elkülönülő istenségeik, specifikus belső viszonyrendszerrel és hierarchiával, hanem az eposzban megjelenő, szövetségesként harcoló csoportoknak, sőt: mindezek néhol átfedik egymást. Például a kabar Uldar Ármányra esküszik bosszút, a kún Fáhrzó pedig Ormuzdra hivatkozik.[26] Az átfedések, illetve az, hogy a honnok rendszerében, fel- és elismeretlenül ugyan még a projektált kereszténység idejéig, de Ormuzdtól jelzetten a Mindentehető a legfontosabb, mint minden dolgok eredője.

Úgy gondolom, hogy a recepcióban jelzett módon többek által kifogásolt elkülönült, közösségfüggő hitrendszer, illetőleg az elkülönülő hitrendszerek közti átjárhatóság olyan kérdésre adott válaszokként tételezhető, amely az 1820-as években a herderiánus eszmékkel szembesülő magyar kultúrában például Kölcseynél különleges módon tevődik fel. Ti. hogy milyen viszony van az elkülönülő kultúrák és az egyetemes között. Mennyire járható át és milyen értelemben eleve adott a saját kultúra, és mennyire határozza meg egy másik megértését vagy netán elsajátíthatóságát. A *Mohács* például, akárcsak Herder *Humanitás-levelei* két nézőpontot, két amtropológiai logikát ütköztet: „Egész világért, egész emberiségért halni: azt isten teheté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír."[27], majd olyan kijelentéssort indít, amely visszatér a *Történetnyomozás*ban is: „Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; [...] s el lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemeikben tartsák."[28] Mindez Debreczeni eposza felől olvasva különlegesen érdekes a *Történetnyomozás*ban, ahol a saját szociokulturális szféra és annak a minden más hason-

[24] Debreczeni 1903. II. 30–31.
[25] Uo. 22–23.
[26] Uo. 179, 216.
[27] *Kölcsey Ferenc Összes Munkái*. I. 1960. 1222–1223.
[28] Uo. 1221.

nemű szférától különálló jellege szükségszerű alapját képezi a világpolgárságnak, az egyetemesbe való bekapcsolódás lehetőségének.[29]

Úgy gondolom, hogy *A kióvi csata* a nemzetinek és a korábbi univerzális narratívák viszonyának újragondolása irányába mutató törekvésként is felfogható. Az, ahogyan a nemzeti közösséghez, annak szinkron és diakron értelemben is specifikus kultúrájához való viszonyulás, mindenkori másságának szinkron és diakron felismerése, létrehozása és hangsúlyozása a nemzetek mint átalakult szemantikájú konstruktumok közti viszony válik problematikussá, értelmezést, választ igénylővé. Debreczeni válasza, Aranyosrákosi Székely megoldásához hasonlóan a különálló hagyományok önelvűségét teszi hangsúlyossá, ám míg az utóbbinál ezek átjárhatatlannak mutatkoznak, *A kijóvi csatá*ban létezik az ezek közti átjárás, belátás, megértés lehetősége.[30]

II. Műfaj, reprezentáció, hagyományszemlélet

1825. január 30-én Vörösmarty Mihály előfizetési felszólítást fogalmaz: „Noha minden költői munka jeles lehet tulajdon nemében, s hathatóan segítheti a nyelvet csinosodásában, talán még sincs illőbb a nemzeti méltósághoz, mint azon neme a költésnek, melly országos változásokat, s a haza fő embereit magasabb érzésekkel zengi. Mert azon kívül, hogy az magában is egy olly egész lehet, mellyből a hajdan virágzó nemzetnek hadi, házi, s hitbéli szokásai, s szertartásai egyesítve, s a régiség olly igen kedves varázsával dicsőítve kitündökölhetnek, azon kívül mondom, egy a hadak vas pályáján századokig vérengzett nemzetnek később korában lehet elragadtatás nélkül vissza nézni elmult idejére, mellyben nagyobb szerencsével; de egyszersmind nagyobb lélekkel, s nagyobb erővel is szállott ki a veszedelmek ellen."[31]

Vörösmarty jelentése, azaz előfizetési felhívása arra is rámutat, hogy az eposz látszólag olyan műfajként tételeződik, amely egy fontosabb / felértékelődött rendszer keretei között működik, mint az a rendszer, amelynek az az alapjellemzője, hogy műfajai egyenértékűek, mert hiszen mindenikük „a nyelv csinosodását" segítené úgymond elő.

A nyelvfejlesztés mint célelv helyére Vörösmarty írásában egy műfajhierarchia lép, amely számomra úgy is értelmezhetővé válik, ha egy történeti konvenciórendszerbe való illeszthetőségére figyelek.

Az eposz iránti tizenkilencedik századi igény – véleményem szerint – bizonyos mértékben elválaszthatatlan a neolatin poétikai hagyomány tizenkilencedik századi továbbélésétől.

[29] Ehhez l. S. Varga Pál: *„...az ember véges állat..." (A kultúrantropológia irányváltása a felvilágosodás után - Herder és Kölcsey)*, Fehérgyarmat 1998. (Kölcsey Társaság Füzetei 10.)

[30] A kérdés vizsgálható volna általában a megjelenített közösségekre, és nem csupán hitbéli elképzeléseikre koncentrálva. Például e tekintetben a becsület, s ebből fakadóan a harcostárs értékelése, elismerése jelentheti valamiféle *lingua franca* eredőjét.

[31] *Vörösmarty Mihály Összes Munkái.* IV. (Nagyobb epikai művek I.) Szerk. Horváth Károly–Martinkó András. Bp 1963. 347.

A latin humanitás poétikájában az eposz mint a műfajok legtekintélyesebbike kerül a felosztás élére.[32] E poétikai hagyományt zárta ki (vagy utólag: minősítette elhanyagolhatónak) az a mai napig érvényesülő irodalomtörténeti paradigma, mely a nemzeti irodalom fő karakterisztikumává a nyelvi-nemzeti jelleget emelte.[33] Így nemcsak a tizenkilencedik században latin nyelven alkotók elsődleges (kritikai), majd irodalomtörténeti recepciója szórványos és perifériku s, hanem máig túlnyomórészt feltáratlanok a 18–19. századi magyarországi latinitás poétikai rendszere és a 19. századi magyar nyelvű irodalmi gondolkodás és alkotásmód összefüggései. Feltételezésem szerint ez a poétikai hagyomány él tovább – most már – a magyar nyelvű irodalomra vonatkoztatottan.

Nem csupán a *humanitas* poétikai rendszerének műfaji szemlélete helyezi az eposzt, mint a műfajok legtekintélyesebbikét a műfaji hierarchia élére,[34] hanem – ezzel összefüggésben – a tizenkilencedik század közepének és második felének poétikái is presztízstelinek, s mint ilyet, a nemzeti reprezentációra a legmegfelelőbbnek mutatják: a Kis János által fordított Blair Hugo-mű, a *Rhetorikai és aesthetikai leczkéi* szerint „a *hősi költemény* minden műbírák által *a költői munkák között legméltóságosabbnak* s a kidolgozásra nézve legnehezebbnek tartatik".[35] „A hőskölteme ny valamely nemzet életéből merített oly nagyszerű történetet beszél el, melyben az egész nemzet tettleges részvétele mellett, annak sorsára mélyen beható eredmény vivatott ki."[36] Névy László kilenc kiadást megért irály-, költészet- és szónoklattana pedig „az elbeszélő költészet legművészibb fajá"-nak[37] minősíti az eposzt; Maczke Valér *Költészettan*ának meghatározása értelmében pedig „az elbeszélő költészet legművészibb s legbevégzettebb faja".[38]

Némely esetben a hierarchizáltság akkora mértékét mutatja a kategorizálás, hogy elvárásrendszere – grammatizáló módon – még a nyelvi szerkesztettségre és a szóhasználatra is kínosan ügyel: „szükséges még az is, hogy [a költő] előadásában

[32] Tóth Sándor: *A latin humanitas poétikája. A* studia humanitatis *iskolás poétikájának elméleti kérdései a magyar irodalmi nyelvújítás korszakáig. I. Institutiones Generales artis poeticae (A költői mesterség általános törvényszerűségei).* Szeged 1998. 205.

[33] L. például Pápay Sámuelnek az 1808-as *A magyar literatúra esméretéb*en a (természetesen a *literatúra* értelmében vett) irodalomról adott meghatározását: „A Literatúra is vagy nemzeti vagy pedig idegen; ha t.i. az a nemzetnek tulajdon anyai nyelvén folly, nemzeti, más külömben idegen avagy külföldi: mint p.o. Magyar Hazánkban a Deák Literatúra." A jelenség behatóbb vizsgálatát nyújtja Tarnai Andor *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása* című tanulmányában (ItK 1961. 637–658, különösen: 648.) , illetve Margócsy István: *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében* című tanulmányában (ItK 1984. 3. sz. 291-308, különösen: 3o7.). A neolatin irodalom előzményeiről és 19. századi továbbéléséről I. Szörényi László: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből.* Bp 1993.

[34] Tóth: *i. m.* 205.

[35] Blair Hugo: *Rhetorikai és aesthetikai leczkéi. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János.* II. Budán, 1838. 245.

[36] Torkos László: *Költészettan főgymnáziumok számára.* Pest 1865. 31–32.

[37] Névy László: *Az írásművek elmélete vagyis az irály-, költészet- és szónoklattan kézikönyve. Iskolai- és magánhasználatra.* 1872 (2.) 138.

[38] Maczke Valér: *Költészettan.* Bp 1876. 75.

oly kifejezéseket, oly szavakat használjon, s azokat ugy fuzze egybe, – a mint azt a költői tartalom életteljes megtestesitése kivánja."[39] Laky Demeter *Irály- és költészettan*ának egyik passzusa pedig egyenesen típusokra lebontva írja elő a személyiség eposzbeli megformálásának módozati lehetőségeit: „Azért is lelkületrajzban ügyeljünk, hogy: a szépnem: félénk, gyöngéd, könnyelmü, megsértett hiúságáért bosszuálló; az ifju: kiváncsi, ingadozó, vakmerő vagy szemérmes; a férfi: bátor, állhatatos, lovagiasan hű s nemesen komoly; az öreg: lassú, fontolgató, tanakodó s gyanakodó; a fejedelem: bőkezü, nyájas, kegyes, szavai- és tetteiben méltóságos; a katona: bátor, nagylelküen elszánt, s szigorúan pontos; a szolga: engedelmes, serény, hű, alázatos, ügyes és béketürő legyen."[40]

Ellenvetésként felmerülhet, hogy a citált poétikák vonatkozó elvárásrendszere és normái egyáltalán, vagy igen kevéssé érvényesülnek az irodalmi gyakorlatban. Ám mindaddig, amíg a latin humanitas iskolai poétikáiban jelenlevő normarendszernek a 19. századi poétikákban továbbörökített elvárásrendszerének és a magyar irodalmi gyakorlatnak, a századeleji és századközépi müfajelméleti gondolkodásnak az összefüggései feltáratlanok, maga az ellenérvelés is csupán hipotetikusan, a feltételesség móduszában fogalmazódhat meg.

A romantikus szubjektum- és alkotáskategóriában gondolkodó irodalomtörténetírás konvenciórendszereket (s ezen belül, példának okáért, az iskolás poétikák hagyományát) leminősítő gesztusát nyilván kevéssé találom történetinek, de ugyanakkor reflektálnom kell önnön hipotézisem korlátaira is. S hadd tegyem mindezt újólag egy Vörösmarty-mű kapcsán.

A *Hűség diadalmá*ról írja egyik, Kazinczyhoz intézett levelében Zádor György, hogy: „Ez egy költői korcs, egy 4 ívnyi, dramatizált Eposz, hexameterben és jambusokban: de olly individualis szépségekkel, mellyek a sajtóra méltóvá teszik."[41] A levélrészlet nagyon jó példája az előbbi, epikai norma korlátainak: a *Hűség diadalma* ugyan korcs, de olyan kvalitásai vannak, amely révén mégis közlésre érdemesült. Az a diszkrepancia válik érzékelhetővé, amely a norma és realizációja között fennáll, és egyre erőteljesebbé válik a 19. század folyamán: gondoljunk csak azokra az alternatív narratívákra, amelyek a magyar irodalom óhajtott céljaként már nem az eposzt jelölik meg,[42] Arany János esetére a nemzeti epikával és a *Bolond Istók*kal, vagy akár *A nagyidai cigányok*kal, vagy arra a Gyulai Pálra, aki az eposzra vonatkozó önnön kritikai és történeti normáit destruálja a *Romhányi*ban.

Az eposz mint par excellence reprezentációs forma iránti közvetlen igény ugyan már a 19. század hatvanas éveire destruáltnak látszik, ám fontos látni, hogy az eposz számos tulajdonsága megmarad a múltról való kánoni beszédben, valamint a kánoni reprezentációs módozatokban.

[39] Torkos: *i. m.* 72.

[40] Laky Demeter: *Irály- és költészettan. Gymnasiumi használatra.* Pest 1868. (4.), 191–192.

[41] *Kazinczy Ferenc Levelezése.* 19. k. Zádor György Kazinczynak, Világosvár, 1825. december 25.

[42] Például Fábián Gábor, aki mégcsak nem is említi az eposzt a lehetőségek között, hanem csak a prózáról beszél: Fábián Gábor: *A prósa, s kifejlése föltételei.* Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve, III. 1838.

Hadd időzzek el egy megjegyzés erejéig annál a Toldy Ferenc-írásnál, amely az első kanonizáló szerepű tanulmányok egyikeként jelent meg Vörösmarty „jelentés"-évei és eposzával egyazon évben az *Iris* című folyóiratban. Ezen írás egyik passzusa szerint Vörösmarty eposza „wie überaus und durchgehends romantisch".[43]

Tehát Toldy romantikusként nevez meg egy olyan eposzt (pontosabban annak egyik összetevőjét: a Délszaki Tündér-epizódot), miközben azon műfaji rend jellege, amelyben Toldy akkortájt az értéktelített nemzeti múlttal összekapcsolt epikát elhelyezi, alapvetően klasszicisztikus.

Mindez hangsúlyossá teszi nemcsak azt az a kevéssé újkeletű felismerést, hogy a nemzeti romantikák egyedi jelenségei valóban egyediek és nem vizsgálhatóak kizárólagosan valamiféle univerzális korszak- vagy irányzatdefiníció közvetlen leképeződéseként, hanem egy olyan magyar romantikát körvonalaznak, amely irányzat voltában is inkább heterogén, mint homogén jelenségeket mutat fel.

Toldy *Esztétikai levelek*jének egyik, a *Zalán futásá*ra vonatkozó bekezdése értelmében megvan az eposzban „az a magasabb popularitás, melly a nemzeti eposznak, mint nemzeti birtoknak egyik szükséges feltétele".[44] Nyilván, a Toldy által emlegetett közös/közösségi birtoklásnak egyik alapfeltétele a konszenzualitás arra vonatkozóan, hogy a közös múltnak, amelyet az eposz elbeszél, mit kell tartalmaznia és mit kell elhallgatnia, sőt: arra vonatkozóan is, hogy *valóban* létezik az egyéni történetek *fölött* és *előtt* (figyeljünk Toldy fogalomhasználatára: „magasabb"!) egy olyan közösségi történelem, amellyel elvileg a közösség java része (akár hallgatólagosan is) egyetért, amelyet elsajátít és amelyet továbbad. Vörösmarty maga is hangsúlyosan megfogalmazza az ilyen tudás közvetítésének fontosságát, például abban az 1832-es bírálatában, amelyet Czuczor Hunyadi János-könyvéről ír. Eszerint „[a] nemzetnek nagy iskolája öntörténetei. Jó és bal szerencséinek tudása szükséges ahhoz, hogy a hazafi szíve a hazához híven s lelkesedéssel ragaszkodjék s a múlt idők jó vagy bal lépéseiből annak javára hasznos tapasztalást gyüjtsön. Melly nép, a vele semmiképp nem rokon nemzetek szomszédságában, kilencz század óta lakja Európát, annak a mult idők történetei iránt részvétlennek, figyelmetlennek nem szabad lennie; nem volna szabad, mert csak egy kevéssé gondolkodó ember sem él eltöltött napjai emlékezete nélkül, s ezt elcserélnie vagy felejtenie csak életével lehet."[45]

Az eposz ebben a diskurzusban a közösségi múlt elmondására leghivatottabb műfajnak minősül (s mint ilyen, akár a még javarészt nem magyar nyelvű történetírást pótló funkciót is betölt), s mint ilyenre, alapvető szerep hárul rá abban a folyamatban, amelyet a közösségi múlt létrehozásának nevezhetnénk.

[43] „Mennyire ízig-vérig romantikus", Schedel [Toldy Ferenc]: *Historischer Ueberblick der epischen Literatur der Ungarn*. Iris 1825. 52–53. sz., 207–208.

[44] Toldy Ferenc: *Esztétikai levelek Vörösmarty epikus költészetéről*. 1825. 112.

[45] Vörösmarty Mihály: *Hunyadi János viselt dolgairól Czuczortól* = Vörösmarty Mihály Összes Munkái. XV. (Vegyes prózai dolgozatok 1826–1841.) Szerk. Bodolay Géza–Horváth Károly. Bp 2000. 68.

III. A regionális kulturális képzetek felértékelése; a régió mint potenciális centrum

A kióvi csata esetében legalább olyan fontosnak bizonyulhat felfedezettsége, utolagos diskurzusba hozása, mint maga a szöveg megírásának eredeti, és továbbra is nehezen pontosítható kontextusa. Hisz, hadd emlékeztessek a felmutatásnak arra a gesztusára, amelyben legalább akkora szerepre tesz szert a felfedező Mikó Imre, mint a felfedezett Debreczeni: „Napokat tölték, míg a külön részeket rendezgetém; heteket, míg annak a' sok kis papírszeletnek, e' csupamozaik-daraboknak helyet keresék; sőt némelyiknek helyét, csak miután az egész műben a' technikai és értelmi összefüggés már megállítva volt, miután azt több ízben letisztáztam, akkor tudám megtalálni.

A' gyermek nem kötözgeti nagyobb szeretettel anyja' számára bokrétáját, mint én fűzögetém koszorúba e' szép szellemvirágokat."[46] S hogy a felfedező koprodukciós, kreatív, együttmunkálkodó, konstitutív gesztusai még hangsúlyosabbá váljanak, érdemes emlékeznünk arra is, hogy a Mikó-féle 1854-es kiadásban a költő elmaradhatatlan arcképéhez „szakasztott mása, *Kálmán* fia ült, a gróf ellenőrzése mellett", s Debreczeni aláírását a köteten ugyancsak fia szolgáltatta.[47]

Nem a szöveg és a kiadás hitelességének a kérdését kívánom szóba hozni, sem ahistorikus módon a 19. századközépi filológiai normákat bírálni, hanem csupán a felfedezés és a felfedezett életmű viszonyának, az életmű megszerkesztésének egy speciális aspektusára figyelnék, arra, hogy a Debreczeni-életmű, mint (magánemberi tekintetben) példás viszonyulásformákat felmutató, illetőleg irodalmi és közéleti tevékenységre egyszerre kitűnő példát nyújtó, hogyan illeszkedik bele egy kultúraszervezői gesztusrendszerbe.

A Mikó–Kazinczy Gábor levelezés épp Debreczeni kapcsán elhíresült darabja, a még 1876-ban Abafi Lajos által a Figyelőben közölt,[48] poétánk Kazinczy-versével kapcsolatos levél szomszédságában íródott az az 1855. április 30-ára keltezett levél, amelyben Mikó így ír önnön tudományszervezői tevékenységéről és célkitűzéseiről: „Fájdalom, ugy van: jeleseink naponta hullnak, de tőlünk függ, hogy újak álljanak elő. A letünt csillag helyén más támad föl, ám mert meg van írva »nem hagyandom Izraelt próféta nélkül«. [...] A széthányt egyház romjait – a szent emlékeket – összehordogatni, szobrait pusztulattól megmenteni s ezekből új hajlékot épitni a mi tartozásunk. [...] Nem vala eddig alkalmam tudatni, miként én is egy önéhez hasonló vállalat kivitelén fáradozom: Erdély XVI–XVII. századbeli kiadatlan történetiróit, ugy más kizárólag Erdélyt illető krónikákat, naplókat, kisebb történelmi adatokat évenként megjelenendő 28–30 ívnyi kötetekben világ elébe bocsátni szándékozván. Indokaim, hogy ez által végvonaglásra jutott erdélyi irodalmunknak lendületet adjak. [...] Ha ezek állnak, akkor ön és senki nem rosszalandja, hogy gyenge erőmet nem csatlám Magyarhonban megkezdett hasonló vállalatokhoz. Ám, hogy Erdélyben minden irodalmi élet megszűnjék, részemről

[46] Mikó Imre: *Előszó* = Debreczeni Márton, *A kióvi csata*. Emich Gusztáv tulajdona. Pest 1854. V.

[47] Széchy Károly: *Debreczeni Márton* = Debreczeni 1903. I. CLXX.

[48] Abafi Lajos: *Debreczeni Márton kiadatlan költeménye*. Figyelő I. (1876). 56–57.

fájdalom nélkül soha nem tekinthetem; nem avagy csak azon egy szempontért is, mivel az itteni társnépeknek aránylag erős irodalmi életök van, mit a pesti magyar irodalom *itt* egyensúlyban tartani nem képes. Ezt csak egy tartományi s jelesen Kolozsvárt létező egyenlő belterjű irodalom teheti."[49]

Az adminisztratív tagoltság felerősített egy olyan regionális tudatot, amelynek tételezett saját képzetkörei, irányai és bizonyos tekintetben önelvűsége is érdekesen szemlélhető például a 19. század közepének erdélyi folyóirataiban. Mikó kiadásában bizonyos értelemben Debreczeni életműve is ide illesztődik bele és reprezentál egy különleges értékű emberi-szellemi teljesítményt: részévé válva egy komoly, a nemzet kialakításának tizenkilencedik századi imaginációja folytán magát újraszituálni kényszerülő lokalitás- és régió-konstrukciónak.[50]

*

A tanulmány lezárása után került elő a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában az a kéziratos kötet, amely Debreczeni Márton eddigelé kiadatlan negyven versét tartalmazza. Jelzete: Ms 1894.

A Széchy által közölt versek kéziratos kötetének[51] első fóliójára írt bejegyzés értelmében a Múzeum a kéziratos kötetet Mikó Imre ajándékaként kapta 1870-ben.[52] Ezzel szemben a kézirattári növedéknapló szerint az újabb kéziratcsomó 1912-ben került az intézmény birtokába, tehát kilenc évvel az 1903-as Debreczeni Márton-kiadás megjelenése után. Ez magyarázhatja részben, hogy már nem fordult feléje a tudományos érdeklődés, noha az eredetileg összefüggő kis kéziratkötegeket tartalmazó anyagot beköttető kézirattáros a kötet gerincére a *Debreczeni Márton költeményei* címet íratta.

A kéziratos kötet autográf, írásképe megegyezik a Széchy által közölt szövegek kéziratának írásképével. A korábban közölt szövegekkel motivikai és formai egyezést mutat.

A kéziratos kötet élén az 1819-es évszám olvasható. Ezen a keltezésen túlmenően két erdélyi főúr halálára írt alkalmi vers erősítheti meg, illetőleg árnyalhatja – amint az a továbbiakban majd kiderül – a verseskötet – ha nem is darabjainak egyenkénti, de valamiféle globális – datálását.

A *G. Teleki Josef halálára* egyaránt kapcsolható az 1817. április 7-i halál napját követő gyászpompa szövegi összetevőihez, de – ha elfogadjuk Széchy érvelését az anakreontika 1819-es jelentkezéséről Debreczeni költészetében – íródhatott 1819-ben is, amikor Trattner János Tamás kiadásában Pesten napvilágot láttak a temetési alkalmat övező szövegek.[53]

[49] Mikó Imre Kazinczy Gáborhoz, Kolozsvár, 1855. április 30.: KmOL, Mikó–Rhédei-hagyaték, Mikó Imre levelei 137.

[50] Ennek részletesebb kifejtését l. a *Régióképzetek pragmatikája a 19. század közepének Erdélyében* elnevezésű, a kolozsvári Sapientia Alapítvány Kutatási Programok Intézete által támogatott projektben.

[51] Debreczeni 1903.

[52] KvEgyKvt Ms 967.: „Gr. Mikó Imre aj. 1870. decz. F. L."

[53] *Néhai r. sz. birodalombéli gróf méltóságos széki Teleki Jósef úr sírhalma.* Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1819. A marosvásárhelyi és a kolozsvári kollégium közös szövegírói teljesítmé-

A szövegkorpuszt másik irányban a Bánffy György halálára írott vers segíthet behatárolni. A Szász Ferenc által 1913-ban közzétett, rettegi Rettegi Sándorhoz írott levelek egyike, amely 1822. július 7-ről kelt, a patrónushoz való menetel megakadályoztatását épp Bánffy György halálával indokolja: „Mintha a' Don Quixot babonás ördöge munkálkodnék ki menetelünk ideje körül! Örökké ollyankor adja elő magát egy halálos környül állás mely a' ki menetelt az én részemről akadályoztatja. Erdélynek már egynéhány tíz esztendők olta szeretett védelme, és oszlopa, a' hazafiaknak derék pártfogoja, a' derék Hazafi G. Bánffi György Ur ő Exc. és az okos kormányozó benne 5[a] July reggel 5 órakor örökös bucsut vett az Erdélyi kormány széktől, familiájától, a' hazától, és az egész Cosmopolitisch világtól. Az el

nyeként létrejött kötet tartalma: *Néhai r. sz. birodalombeli gróf, méltóságos széki Teleki Jósef úr életének rövid leírása,* Hegedűs Sámuel: *Mitsoda szempontokból kell nézni a' valóságos derék embernek halálát,* Antal János: *A' nemes lelkű r. sz. birodalombéli gróf Széki Teleki Jósef úr [...] lerajzolva egy Halotti Beszédben, az igaz Emberbarát valóságos képe egy Halotti Beszédben levéve [...] Széki Teleki Jó'sef úr [...] ő Nagyságáról Szilágyi Ferenc [...] által, A lelki nagyságnak legszebb vonása az emberiség. Egy érzés a' közönséges Szeretetnek karjai közt ideje előtt meg holt R. Sz. Birodalombéli Gróf Széki Jó'sefnek sírja felett Hegedűs Sámuel által, N. G. Teleki Jó'sef úr kpe hűséges sugárai. Aldott emlékezetének szenteltettek mélyenmeg-szomorodott Testvére 's Igaz Baráttya G. Teleki László által, Deák Epithaphium, Magyar Epithaphium, Versbeli Epithaphium, Hogy kell nézni a' Gróf Teleki Jó'sef halálát?, Egy gyász ró'sa mellyet a' Nagy Férjfi Római Sz. Birodalombeli Néhai boldog emlékezetű idősb Gróf széki Teleki Jó'sef úr hűlt tetemeire tiszteletből le tett és emlék oszlopul szentel Füzesi ó'sef,* Teleki Ádám: *A' boldog emlékezetű Néhai Idősbb Gróf Széki Teleki Jó'sef úr halálára. Irta G. Teleki Adám, 1817., Néhai idősbb Gróf Széki Teleki Jó'sef árnyékához Régi Baráttya G. M. Gy.,* Gr. Teleki Ferenc *Gróf Széki Teleki Jó'sef úr halálára, Oda [...] ajánlotta F. G. , Professor Haliczky Andr. ÚrNémet Odájából fordította Sz. J.,* Szilágyi Jó'sef: *A nemes szívű s halhatatlan emlékezetű Gróf széki Teleki Jo'sef halálára, Egy érző Jó szívnek kiömlése.* Kolo'svárt Aprilis 8-kán 1817-ben, *Néhai Teleki Jo'sef sír kövére.* Irta sírva egy polgár. P. C.

A Füzesi József által írott versek: *A' Hir,* (Távolról) *Szemlélődés, A' Virtus Pere, A' Bölts érdeme, Békéltető Igasság,* (Közelről) *Ének, Pauza, Vég Szó.* A távolságra utaló zárójeles jelzések énekelt szövegekre és ezek proxemikájára utalhatnak a temetési vagy megemlékezési szertartáson.

A temetési pompa és az ezt övező szövegek minősége és mennyisége, illetve az ehhez kapcsolódó kollégiumi poétikai kultúra nem meglepő a korabeli Erdélyben. Noha a református zsinatok több ízben próbálták visszaszorítani a nem lelkészek által elmondott szövegeket a temetési szertartásban, a főurak és patrónusok esete még a hivatalos szabályozásokban is kivételként látszik megjelenni (például: „A nemzetes uraknak és fő embereknek pedig, holtok után, ha ugyan eggyéb nem lehet benne, koporsóba betétetéskor prédikáljanak, amellyel elégedjenek meg, míg a temetésnek ideje elérkezik, amikor osztán mind az háznál a testének felvétele előtt s mind az sír felett prédikáljanak, de több helyen és többször ne, *hanem ha zálogos urak teste felett.* A ritmizálás pedig teljességgel letétessék, hanem ha azt is *valami nagy embernek és nagyságos úrnak teste felett engednék meg,* hasonlóképpen az orálás is főképpen deákul tolláltassék, *hanem ha valami nagy solemnitásban* sok deák embereknek jelenlétekben *engedtetnék meg.*" Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.* Szerk. Buzogány Dezső–Sipos Gábor. Kolozsvár 1999. 46. [kiemelések tőlem – T. Sz. L.]). A szónoklás és verses búcsúztatás szokásáról, szabályozási kísérleteiről és a gyászkönyvről mint az erdélyi halotti pompához kapcsolódó szövegek gyűjteményéről l. Egyed Emese: *A gyászkönyv mint az életrajz kiegészítése.* Erdélyi Múzeum 2002. 3–4. sz. 84–98.

temetése 8-a July lesz, – lelkiért való mise 9-a v. 10-a bizonyoson még nem tudhatom. Csak ugyan azon kivül is, hogy mint musikus a' halotti tisztelet homagiumát meg tehetem a' haza egy illyen érdemes, de már el hunyt feje iránt egy illyen temetést nem minden esztendőbe lehet látni, s ha szinte meg sem is tiltotta volna a R. Professor a' ki menetelt azoknak, a' kiket benn ért a' G. halála, a' láthatás vágyodása megérdemlené a' benn maradást."[54]

A Szilágyi Ferenc által írott és nyomtatásban is szétosztott gyászének címbéli keltezése értelmében a református kollégisták, és föltehetőleg köztük Debreczeni is július 8-án búcsúztak jótevőjüktől[55], noha a nyomtatott szöveget tartalmazó kolligátum eligazító lajstromának kéziratos bejegyzése értelmében – föltehetőleg a halotti tisztességtételre vonatkoztatva – július 10-et említ a bejegyző. Debreczeni versének megírását viszonylag szűk időspektrumba lehet elhelyezni, noha ez utóbbi pontos behatárolása függ egyrészt attól, hogy a különféle felekezetek halotti tisztességtétele több, eltérő időpontban zajlott[56], másrészt meg maguk a reformátusok is, úgy tűnik, hogy több alkalmat szenteltek jeles halottuk emlékének.[57] Egy dolog biztosnak tűnik: a kéziratos kötet versei nem kizárólagosan 1819-ben íródtak vagy másolódtak, mint azt a kötetnyitó bejegyzés sugallná. Elelől elgondolkodtató lehet a Széchy által publikált verseskötet esete is, amely ugyancsak az 1819-es dátumot viseli az élén, de rendszerezettsége és a Széchy-féle kiadásban nem jelzett kötet végi lajstrom egyaránt legalább annyira a letisztázás és rendezés, mint a megírás idő-

[54] Debreczeni Márton Rettegi Sándorhoz, Kolozsvár, 1822. július 7. Szász Ferenc: *Debreczeni Márton ifjukori levelei.* Erdélyi Múzeum 1913. 255–256.

[55] Az *Erdély' keserve és a' nagy gróf Bánffy György' temetésén Gyász Énekekben Kolo'svárt, Julius 8-kán 1822.* Nyomtatott a' Ref. Kollégyiom' betűivel, a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára U 50 696–50 727 jelezetű kolligátumának 24. darabja a korpusz élén található bejegyzés értelmében. Ugyanez a megjegyzés Szilágyi Ferencnek tulajdonítja az alkalomkor énekelt verset: „Iffju *Szilágyi Ferenc* Kolozsv. Ref. Professor által közlött Hála Könnyei a Ref. Kollégyiom Ifjusága részről a Gubernator G. Bánffi György halálára 1822 7^{br} 10^{r}."

[56] Az alkalmakra nyomtatott szövegek tanúsága szerint: *Nagy méltóságu Losontzi liber báró Gróf Bánffi György erdély Nagy fejedelemségének főkormányzója megszűnt halandó lenni Julius ötödik napján MDCCCXXII kinek halhatatlan derékségéről pompáson gyászos sírhalmánál a' Kolo'svári Fő Templomban az Élők' Épülésére tanuságokat mondott ugyan az' hónap 9-kén Szabó János Kolo'smonostori Apátur, Királyi Tanátsos és Károly Fejérvári Kánonok.* Kolo'sváron. Nyomtattatott a' Ref. Koll. betűivel, 1824 [!]; *Trauer-Rede den Gelegenheit der Todten-Fener unseres allverehrten Königlichen Landes-Gouberneurs des hochgebornen herrn Grafen Georg Bánffy [...] in der Klausenburger Evangelischen Kirche A. C. gehalten am 21 July 1822.* Gedruckt mit R. Lyceal Schriften.

[57] Szilágyi Ferenc nyomtatásban is megjelent beszéde ugyanazon év szeptember 15-én hangzott el: *A nagyság mértéke levéve Losontzi B. gróf Bánffi György úr [...] ő excellentziájáról, és elő-adva egy halotti beszédben, melyet a' M. Losontzi L. B. Bánffi Familia, mint önnön kebeléből e' Hazának adott második Kormányzónak utolsó tiszteletére tartott, Kolo'sváron a' Reformatusok' nagyobbik templomában Szilágyi Ferenc a' Kolo'svári Reform. Kollégiumban a' Theologiai Tudományok' Professora által, Septembernek 15^{dik} Napján 1822,* Kolo'sváron. Nyomtatott a' Reform. Koll. Betűivel 1822^{ben}.

pontjaként valószínűsítik 1819-et.[58] Ide illeszthető azon visszaemlékezések némelyike is, amelyek Mikó életrajzához voltak hivatva anyagot szolgáltatni, és amelyek Debreczenit mint a kollégiumi időszak alatt folyamatosan alkotó poétát mutatják meg: „Mert neki nem-csak szakmányában méjj [!] tudománya, de általában sok oldalu esmérete, kifogyhatatlan humora, s valoságos költői talentuma volt. Már gyermek, majd ifjú korában kitűnő jeleit adta ezen hivatásának 's igen sok apróbb és nagyobb, kedélyes és komoly verseket írt. Kár hogy túlvitt szerénysége ezeket elvonta a' világtól – legalább én az *Áglájá*ban megjelent *Hajó*ján kívül, több nyomtatott versére nem emlékszem."– írta Herepei Károly Mikó felkérésére 1853-ban[59]. Éltető Péter pontosabban látszik emlékezni költőnk poétai gyakorlatára is, sőt egyes szövegek pragmatikájának alkalmi jellegét is fölfedi: „[...] már másod éves diák korában a jelesebb diákok barátságukba fogadták, mert apróbb kis költeményei mindenkitől közkedvességgel fogadtattak. [...] Mint diák már sok apróbb költeményei forgottak kézen; melyeket nem tudom megtartogatott-é? Nevezetesen a *Hajó*ját, melyet kir. Tanácsos méltóságos Katona Zsigmond úrnak ajánlott; az *Esti alkony*át melyet nekem küldött 's tőllem Pesten Karacs Theréz k. a. elkérvén soha többé vissza nem kaphattam."[60] Ezek az érvek együttesen mutatnak számomra egy olyan modell fele, amely Debreczeni kollégiumi éveinek időszakában folyamatos versírói praxist feltételez.[61]

Visszatéve azonban jelenlegi szövegkorpuszunkra: az *Andalgás* című szöveg után a „vége" autográf bejegyzés áll. A Széchy által publikált versek kéziratos kötete két helyütt tartalmaz ilyen bejegyzést: egyrészt a legutolsó vers után, másrészt meg a verseket követő lajstrom után. Eszerint a *vége* megjegyzés valószínűsíthetően egy teljes szövegegység végét jelentheti Debreczeni versírói gyakorlatában (és nem az egyes versek végét, mint példának okáért Csokonainál[62]): ily módon azt feltételezem, hogy a szövegeknek egy első, ideiglenes (talán épp a Széchy által közölt versekkel egy időben letisztázott) 1819-es lezárása után, mind az 1822-re datálható *Néhai G. Bánffi György porai felett* előtt, mind utána, a Selmecre való távozásig, folyamatosan a kéziratos verseskötetbe tisztázta le költeményeit. Eszerint *Az*

[58] A kézirat külalakja, írásképe és rendszerezettsége egyaránt arra mutat, hogy nem az eredeti versgyakorlatos, sem pedig tisztázati füzetekről nincsen szó esetükben, hanem valamiféle kiválasztott, koncepciózusan elrendezett és lezárt korpusz esete állhat fenn.

[59] Herepei Károly levele Mikó Imréhez, Vizakna, 1853. december 30. *Adalékok Debreczeni Márton életrajzához* című kéziratkolligátum, KvEgyKvt Ms 2803.

[60] Éltető Péter levele Mikó Imréhez, Zilah, 1853. őszelő 22. Uo.

[61] Túlságosan merész állítás volna, ezen túlmenően, Debreczeni későbbi éveiben is költői gyakorlatot feltételezni: a már két ízben hivatkozott *Adalékok Debreczeni Márton életrajzához* elnevezésű kolligátumban fellelhető *Sz. István nevű Eposznak lehetős foglalalatja*, illetve *A derék Honvéd* című fordítás több variánsa nem elégséges ehhez a feltételezéshez. A kollégiumi időszak alatti folyamatos versírói praxis érvét a poézisoktatásnak a kollégiumban használt korabeli tanterve alapján lehetne elmélyíteni.

[62] Például az *Egy kies kert le írása, Szűntelen közel van a' halál, Az Estvének le írása, Egy Város le írása, A Békesség [I.], A Poëta csak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet* című *propositio*k esetében. Vö. *Csokonai Vitéz Mihály Összes Munkái. I. Költemények 1785–1790.* Szerk. bev. és jegyz. Szilágyi Ferenc. Bp 1975. 353, 358, 361, 383, 390, 409.

éjj, A' Szerencse, a *Csalfa vidulás*, *Az Esti Szélhez*, a *Dámon és Kloé (Románka)*, a *Sappho Phaonhoz*, az *Őszi alkony* és a *Kalipszóhoz* címet viselő szövegek 1819 és 1822 közé, a Bánffy halálára írt verset követők pedig 1822-re és 1823-ra datálhatók. Úgy vélem, hogy a kéziratos kötetet a *Sappho Phaonhoz* és az *Őszi alkony* között tagoló „II. könyv" jelzés nem egy kezdettől létező kötettervre vonatkozik, hisz a Széchy által publikált versek kéziratában mind a három egységet („könyvet") egyértelműen és következetesen elkülöníti egymástól; a második egység kéziratbeli autográf jelzése nem szól a kéziratos kötet hosszabb távú elkészítésének feltételezése ellen.

Néhány apró, az esetleges korrespondenciákra vonatkozó megjegyzést tennék az új Debreczeni-szövegkorpusz kapcsán. Látványosan szemlélhető az, ahogyan Debreczeni szövegei a korabeli iskolai poétikai kultúrából indulnak ki, de némelyikük számos inventív megoldása révén kiválik a megszokott iskolai versgyakorlatok eredményei közül. Hadd hozzak itt példaként két szöveget: *A' Zivatar*, illetőleg *Az Éjj* című versek nem szokványos *pictura*-szövegek. A korabeli iskolai propositio-írás gyakori feladványa a természeti jelenségek leírása és ezen belül – az *Aeneis* első énekének viharjelenete nyomán (hisz Vergilius *Aeneis*e, *Georgicá*ja és Ovidius *Liber Tristium*a mellett az egyik elmaradhatatlan szöveg a latinban már jártas diákok számára a korabeli kollégiumokban) – a (tengeri) zivatar versbeli megjelenítése. Az évszakok és napszakok leírása sem kevésbé gyakori a versgyakorlatok elkészítésében. Debreczeni azonban mindkét esetben eltér a típus normatív szabályaitól és a versmenetet az érzékenység szerelmi lírájának toposzaiba fordítja át.

A korpusznak vannak olyan szövegei, amelyeknek ha nem is egyértelműen, de jól szemrevételezhetően visszakereshetőek egyes érintkezési pontjai. A *Dámon és Kloé* címet viselő szöveg – amelynek *románka* alcíme szemléletesen érzékelteti a modern értelemben vett, épp kialakulóban levő új műnemi és műfaji rendszer dinamikáját, esetünkben nyilvánvalóan inkább a *románosság*ra mint értékminőségre és kevésbé műfajra utalva – erőteljesen kapcsolódik a Gessner által népszerűvé tett antikizáló szerelmi idillekhez, amelynek egyik ismert és magyar vonatkozásban is – Csokonai és Szentjóbi Szabó Dafnis- és Chloé-verseitől kezdve egészen Nagy János Nyájas Múzsájának *Fillis és Kloé*jáig – megírt és újraköltött története a Daphnis és Chloe-narratívum volt.

Az új Debreczeni-szövegek történeti poétikai vizsgálata számos irányba folytatódhat tovább – az általa is felidézett Csokonaitól egészen a Gessner fordításai kapcsán Debreczeninél konkrét korrespondenciákkal is szóba hozható Kazinczyig vagy a *mesterkedők* költészetéig –, de nem elhanyagolható egy olyan jövőbeli vizsgálat sem, amely épp Debreczeni immár teljesebb literátori oeuvre-jeből kiindulva és a kolozsvári iskolakultúra alkalmi szövegtermését felkutatva próbálja meg kirajzolni a korabeli (kolozsvári) iskolakultúra eddigelé elhanyagolt pragmatikáját.[63]

[63] Korábbi, a kolozsvárit mellőző értelmezés: Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp 1976.

Debreczeni Márton kiadatlan versei

819[ben]

Az Égi Háború

Mélly zugással
Borzadással
Közzelít a' szélvész,
Dűhe mindent pusztítni kész,
S tán a' vidék nyugalma,
Leszsz ma bús diadalma!
A' forgó szél
Sűrű port nyél
'S mint az örvény a' tengerbe,
Kavarog, 's majd az Etherbe
A' felhők szárnyain fel kap,
És felleg sziklákra le csap.
A' jámbor útas megáll
Útjába reszket, 's hatrál,
Széllyel tekínt
Imé megínt
Más forgo szél előtte,
Mely bodulva, és vakon fut –
Füstölög nyomain az út,
Majd oda jut,
Hol a' rét lakojának
Haz fedelét bontogatja,
'S gyümöltsöző fáinak
A' szépeít kiszaggatja.
A' jámbor lakos el rémül,
Artzin hideg verejték ül,
'S míg a' Lugasok közt tévelyeg
Keserű könnye hempelyeg.
Az arany nap sugárai
A' felleg nedves szárnyai
Alá rejteznek
Nem Lengedeznek
Többé Zéfir fuvalmai.
Az órmós hegy zöld berkének
Fáirol ki holt az ének.
S az el sáppadt meg csalatás
Ölébe egy méjj halgatás
Innepel és szendereg.
A' már bé borult Egek
Kárpítja aloll jegek
Pattognak a' föld szinére,
Melyek a' szánto reménnyire
Egy komor Enyészetnek
Láthatárán nevetnek.
A' parti tartalékok
Kirén kitört hab tajtékok
Pusztítva rugnak a' rét
Termésein szerte szét.
Dördül az Ég
Szikrázva ég
Az Égi tűz egy cserfán
Ama kőszírt homlokán.
Még dördül az Eg ajtaja,
'S a vidék alélt lakoja
A' földi szenny allyárol
A' Teremtő Tronussához
Szent borzadással járul,
Reszketve kér
Kegyelmet nyer,
A szélvész le csendesűl
Az Eg többet nem dördűl,
A' Nap súgára ki tekínt
'S bús szívére bal'samot hínt,
Vissza tér
Sorsa álmát ölelve
Remennyel el telve
Többé nem zokog,
Es ki fedett kunyhójának
Igazításához fog.

Esdeklés

Ne kerüld Lóri! hű szerelmem
Tüzét! nyisd ki már kebeled!
Hogy valaha tikkadt gyötrelmem
Váltson boldogságot veled.
Ah miért futsz tőllem szünetlen?
Miért rejted el képedet?
Hiszen nem vagyok én Kegyetlen
Vad mely szét tépje szívedet.

Nem látod 'sohajtásaimmal
Hogy már hegy, völgy, liget tele,
'S Gyakori könnyhullatásimmal
Szemem patakot nevele.
Lelkem elhal, szívem fuldokol,
'S mára néma sírok felett
Lengek, 's ah ott is téged csokol
A' meg csalodott képzelet.

Távol lét

Ki gördülő könnyeimnek
Fő oka! el törlője!
Lankaszto keserveimnek,
Fő oka! enyhítője!
Távol van a' Kedves tőllem
Tavol! 's oh ezért belőllem
Mennyi sullyos bánatnak
Panaszszi nem szakadnak!

Távol van ő! 's bár ölébe
Nem tölthetem éltemet,
Még is bús éltem körébe
Mindég üldöz engemet
Edes álmodozásimba
Lassú sohajtozásimba
Mindenütt őtet lelem,
Mindég őtet ölelem.

Csalfa reményim jajjai
Csak ajkaim legelnek
Gondolatim gyász szárnyai
Nyugvást csak rajta lelnek.
Örömeim – panasszaim –
Édes kínzó fájdalmaim
Csak e földi kedvesnek
Drága képén repesnek.

Nyugodalmam rév partjától
Oh be messze vagyok én!
Ohajtásom várt tzéljától
Mindig kerget a remén.
Nyugtom sem a' Társaságba
Sem a' bús Magánosságba
Nálla nélkül az álom
Karjain se találom.

Nem szűn meg szívem gyötrődni
Csak zokog – sír szünetlen,
Ennyi sullyok közt vesződni
Miért hagyod oh Kegyetlen!
De mit szollok? oh meg botsáss
Hogy egy tíkkadott sohajtás
Kegyetlennek neveze
Bus szívem mást éreze.

Nem az ő, – esmerem szívét
Joval van az felőllem
Most is szereti az Hívét,
Noha távol van tőllem.
De reménylem nem sokára
Hogy kedvesse hiv karjára
Gerlitze modra repül,
Mihelyt a Tavasz derül.

Siess! siess! hát oh Kelet
Bal'samos szárnyaiddal
Sátort vonni mezőnk felett
Árnyékos lombjaiddal.
Tőlled várom boldogságom,
Tőlled várom jobb világom,
Siess hát oh Kikelet!
Lengeni mezőnk felett.

A' Reggel

Oszolnak az éjj homályai,
Kél a Nap dítső pompájába,
'S csillámlanak sugárai
A' hűs patak folyásába;

És midőn láthatókká lettek
Láng fénnyére más Tárgyazatok,
A' kék égről el széledtek
Minden ezűst csillagzatok.

Itt az Idő ki fejlődése!
'S lassú meg világosodása!
Hol egyik tárgy születése
A' másiknak sírját ássa.

Volt borongó setét Éjzaka,
De bírt ragyogo csillagokkal,
Ki nyíllott a' Nap ablaka,
De már ez nem bír azokkal.

Midőn az emberi okosság
Fellyebb ér, s magosabbakat lát,
Egy alább lévő valoság
Képére sugárt nem bocsát.

Igy volt! és így marad a Világ
Két színű változandosága
Tökéletességre nem hág
A' virtus borostyán ága.

Midőn fel serken az értelem
'S kezdődik a' Lélek munkája
Lassabban ég a' szerelem
Már homalyodó [?] szikrája.

Igy volt, és így marad a világ
Két színű változandosága
Tökélletességre nem hág
A' Szerelem boldogsága!

G. Teleki Josef Halálára

Itt hagysz hát oh hív oltalom!
Erdélynek véd Angyala!
Holott leg több bizodalom
Csak szárnyad alatt vala.

Oh hát egy bú lepte halom
Érzéketlen keblére
Édesebb a' nyugodalom
Mint kedvesed ölébe?

Midőn minden éltet nyere
A' vidám ki kelettől
Te szelíd vírtus embere!
Akkor válsz meg éltedtől.

Mért mészsz? mért méssz? ah nem látod
Mi keserves tisztelet
Kísér 's hány síró barátod
Zokog koporsod felett.

Nem látd mi gyászba öltözött,
Milyen buson kesereg
Tikkadt bánatai között
A' Parnaszszusi sereg.

Zokognak el mulásodért
A' baráttság – szelídség
Es a' virtus, a' melyekért
Már többé szived nem ég.

A' szép viola bussá lész
Le hajol el hervadni
Tiszteletének ő is kész
Homágiumát adni.

Térj meg! térj meg! az életre
Ha még vissza köszöntessz
Oh hány végső lehelletre
Ujj életet nem öntessz!

E' halotti pompa között
Né a' virtus egészszen
Szomoru gyászba öltözött,
'S készül hogy el enyészszen.

Allj meg! állj meg oh hitetlen
Mosolygj vissza rájja
Hogy ne légyen ily véletlen
Az el mulás prédája.

De mit szollok e bánatba?
Nem enyészik el vele
Midőn minden pillantatba
Erte vérzett kebele.

A' test boltjai egy szélvész
Altal öszve roskadnak,
De a' virtusra használt ész
Mívei meg maradnak.

El hervad a' sírhalmokra
Ültetett borostyán szál,
Ha virtus által azokra
Örök virítás nem száll.

Öszve rogynak a' városok
Roppant épületei
Lám de élnek a' Hérosok
Világ csudált tettei.

Nem vádollak hát oh Halál!
Míg örökös Kikelet,
'S halhatatlan borostyán szál
Nevet a' virtus felett.

Él így Teleki közöttünk
De csak az emlékezet
Az a' mely lebeg előttünk
Ő maga el rejtezett.

Ő kiről a' Mulandoság
Az életet le tépte,
Már az Örökkévaloság
Küszöbét altal lépte.

Kinek a' Halál sugára
Ajakira költözött,
Egy szép hajnal homlokára
Már ro'sákat kötözött.

Csak abba vádollak Halál!
Csak abba hogy ilyeken
Diadalmad mért triumfál?
Mért nem kissebbeken?

Ugy van! a' mely magosabban
A' Czedrusok közt fel nő,
Azt csapkodják sulyosabban
A' szélvész és az idő.

Addig víjják oldalába
Míg végre meg hódola,
'S csüggedez az árnyékába
Szenderedő viola.

Oh be véletlen a' halál!
'S a' kedvetlen szerentse
Melyik pillantatba talál
Nincsen mi meg jelentse.

És a' mely ro'sa lánczokat
A' vidámság számunkra
Fűzött, a' bal sors azokat
El tépheti láttunkra.

Gangos a' Tulipánt reggel,
De el lankad estvére,
'S Im a hervasztó meleggel
Bus enyészetre ére.

A' ro'sa bár szépségével
Bájolja a' szíveket
De még sem kerülheti el
A' halálos íveket.

Vidám a' gyenge viola,
De ha a' nap meg űti
'S Fel szívja a' nedvet rolla
Árva fejét le süti.

És mível nékem is sorsom
Nem jobb az övénél már
Meg lehet néma koporsóm
Még ma kebelébe zár.

De né! Né! a' vég látáson
Haldokló Nap súgára
Mely dícsöen! mely pompá'son!
Száll az estve karjára.

'S míg mosolygo sugárával
Láttzatik már menni le
Oh be érzékeny notával
Követi egy Fülmile.

Milyen tisztán uszta által
E' nap a' terült Egek
Ezüst tengerét, homályal
Nem fedték őt fellegek.

'S most mely szépen ragyogának
Utolszori fénnyei
Az ő dicső nagy voltának
Hátra maradt jelei.

A' Csecsemő vidékünkön
Ugy kezdett beszélleni,
Boldogság leng életünkön
Míg köztünk fog fényleni.

A' csüggedés völgyén járva
Már már a' sarga halált
Lelni készülő árva
Nálla életre talált.

'S ah! most ő a' sír gyomrába
Le szállott, 's oh fájdalom!
Nincs többé hűs árnyékába!
Nincs többé nyugodalom.

Zokogj Haza! légy szomoru!
Nyögd ezt hív gerlicze pár
A' Magyar főn a' Koszoru
Egy ro'sával kissebb már.

Állj meg forró sohajtással
Árpád felekezete!
Es zokogd ezt busongással!
Oh zokogd ezt felette:

„Itt nyugszik a' ki éltébe
Ugy szedte virágait
Hogy az enyészet ölébe
Ekesíttsék porait.

Kibe mikor véget is ért
Az utolsó lehellet
A' haza boldogságáért
'S a' virtusért lehellett"

De mit látok? a' hab között
Egy hiv Lélek csajkája
A' szirtokba meg ütközött
'S fáj! jaj! itt vég órája.

Már a' vizekbe merűle
Szelid lelke hajléka
Oh be hamar rá kerüle
Az el mulás játéka!

De né tova egy szigetnek
Kellemetes hajléki
Közzül nevet az életnek
Segedelme ő néki.

Már az élet folyamának
Partjára ért, és oda
Egy gyönyörű Élő fának
Allyára le nyugoda.

Ott éri a' boldogságot
Ott nyugszik csendességgel
Ki örökös baráttságot
Kötött már a' Nagy Éggel.

Ott! ott a' dicsőült karok
Között a' Menny meg adá
Babérját, Élő Magyarok!
Most! most nézzetek reá!

Nagy az ő emlékezete
Reng attol hazánk köre,
Légyen virtusos élete
Czéljaitok tüköre.

Az Estve

Hívesülni kezd a' Felhő
A' szép nap elenyészett
Lengedez az esti szellő
Szunnyadoz a' természet.

Intvén a' fényes est hajnal
Csillaga már meg szűntek
Dalokat fúni 's azonnal
A' madarak el tűntek.

Némul a' vidék határa
A' munkás izzadt fővel
Tér bal'samos nyugalmára
A' szürkülő idővel.

Hív párja ki tárt karokkal
Várva várja kellemét,
És sziv szülte hév csokokkal
Zárja bé bádjadt szemét.

Kis kunyhójok nád leplei
Közt csendesen szunnyodnak,
Míg a tölt hold ezüstjei
Nyúgot felé haladnak.

Minden siet hogy az álom
Karjain pihenhessen,
Ah de én ezt nem találom
Reám nem néz kegyesen.

'S míg az Estve kebelébe
Hullatom ki könnyemet,
E' meg aggott tölgy tövébe
Bízgatom kis tüzemet.

'S majd galybol való tüzemnek
Gyors el pislogásárol
Elmélkedem életemnek
El mulandoságárol.

Az Álomhoz

Jövel már valahára
Csendes álom jövel!
Szállj bus szemem héjjára
Egy bájos erővel!

Régen sohajtok érted!
Ah régen, de reám
Nem tekintessz nem érted
Kérésimet talám!

Szánd meg fáradt lelkemet
Oh kedves! 's vígy Knídon
Vidékire engemet
Szelíd karjaidon.

'S hogy el felejtsem bumnak
Epesztő lángját én,
Rengess Elíziumnak
Kellemes mezején.

Lebegd körül szárnyoddal
Bánatos szívemet
Es bal'sam illatoddal
Enyhítsd keservemet.

Jövel már valahára
Egy bájos erővel
Szálly bús szemem héjjára
Csendes álom! jövel!!!

A' Haldokló Esztendő

A' Temető környékén
Egy bádjadt szellő lendül,
'S az idő gyors kerekein
Most! most vég óra csendül.

Né! Né tova izzadt fővel
Mint küzdik az esztendővel
Az őt reszkető világ
Felett a' Mulandóság!

Minden gondba megütközött
Szárnya a' sír felett jár,
'S Lelke hörgései között
Már jég száján lebeg már!

Itt van az ő vég határa
Él enyészik nemsokára,
Él! 's eppen e fáj nekem
Mely szüli gyász énekem.

Édes öröm szent árnyéki
Lebegték körül éltem,
Midőn az Ég kék hajléki
Közül jönni szemléltem.

Gángesi szellőn repülve
Remények karjára dűlve
Szívtam azon illatot
A' mellyel ő biztatott.

Arany hegyeket ígértem
Meg jöttével magamnak,
Ah! de célomat nem értem
Reményim meg csaltanak.

Mit ma végezni akartam
Azt holnapra halasztottam,
'S így majd minden pertzenet
Csak hijába oda lett.

Itt a' virtus fakjájával
Örök Edent mutatott,
De ő hiúság karjával
Más felé csalogatott.

Itt a' Parnasszi árnyékok
Ott az Amori játékok
Hartzoltanak felettem,
Egy ponton se ülhettem.

Oh! Az ész a' csiklándozó
Szívnek ha nem hodolna!
Ugy örökké illatozó
Babért köthettem volna,

Ha a' sors játékán nem a'
Vak történet határozna,
Oh most be nyugodt lennék!
Ro'sa párnán pihennék!

De csak ugy szokott a' lenni,
Míg tört hajónk Nyugotnak
Tart, minden felől syreni
Hangzatok csalogatnak.

A' szív forro érzeménye
Csak a' jövendők remennye
Között lelve nyugalmát
Szendergi csalfa álmát.

Téli alkonyodáskor

Le szállott a' nap az enyészet
Hoval lepett fagyos ölébe;
Nyugszik a' busongo Természet
A' zordon Ejjnek kebelébe.
A' kis patsirta most nem zengett
Estvéli dalt tiszteletére –
Hüves fuvalmával nem lengett
Zéfír e völgy gyász környékére.
A' hold halavány világínál
A' boldogul szerelmeseknek
Erzékeny éneke nem csinál
Felelő ekhót a bereknek.

Nem mormol most a' hűs csergeteg
Habja kígyodzó folyásain,
Minden halgat; csak a' fergeteg
Csikorog a' szirtok fokain.
Az ősz idő egy sappadt búnak
Ereszkedve Mélankholizál,
Míg a' Télnek szelei fúnak
A' magos hegy ormozatinál.
Nem kellenek most az Erdőnek
Ujúlást adó árnyékai,
Kórókká lettek a' mezőnek
Hajdon bájoló virágai.

Igy tűntek boldogságomnak
Szebb ro'sái jaj! el hervadtak,
Csak a' bunak és fájdalomnak
Szúró tövissei maradtak.
Hó lepte kör! Te vagy biztossa,
Te légy Tanuja keservemnek!
Te látod míg artzimat mossa
Özön árja forró könnyeimnek.
Gyászol én velem az Esztendő,
Gyászol! de az ő gyászsza el mul
Majd ha egy ro'sázott jövendő
Arannyal szőtt kora meg ujul.
Az én gyászszaim örökösök,
Mindég zöld bánatom szomoru
Kupreszsze mint a' Dicső Hősök
Homlokán a' babér koszoru.

A' Természet majd meg ujulva
Lép át a' Tavasz kebelébe,
'S az a virág mely most hervadva
Nyugszik a' fejér hó leplébe,
Majd mosolygo virításával
Bájolni fogja a' nézőket
'S kelyhének bal'sam illatjával
El tölti a' vidult mezőket.
De az én éltem ifjúsága
Ha egyszer enyészetre hajól,
A' víg szerelmek nyájassága
Csokjaival többé nem bájól.
El lesznek hervadva örökre
Vidám májusom virágai
Nem fognak hívni örömökre
Szép Tavaszom arany álmai.
Fátyolt kötnek a' Tél szelei
Minden mosolygó reményemre,
Midőn az aggság esztendei
Havat szórnak őszült fejemre.

Laurához

El felejthetetlen Angyalom!
Ro'sám hát most is téped?
'S jaj! csak a' szomorú sírhalom
Zárja el előllem képed!

Híjába írt a' Természet
Törvénnye
Híjába borzaszt a' veszély
Örvénnye
Az enyészet rettentsen bár
Bus elmém még is rajtad jár.

Érzem én hogy tőlled örökre
Meg fosztva kell e tünemény
Eltet nyögnöm; mert a' jövőkre
Nem fűz ro'sát már a' remény.

Minden díszt lefútt rolla az
Őszi szél

Mézes ajka több örömről
Nem beszéll.
Mejje már már végsőt hörög
'S csalatásomonn nyöszörög.

Bus Magánosságom ölén itt
Csak kesergésbe veszek részt,
Érzem jelen valóm kínjait,
De a' jövő ki holt rám nézt.

Jobb is hogy egy setét
Fátyol fedje azt
Igy nem várok, nem reméllek
'S több panaszt
Gyakori sohajtásommal
El reppenni az ég nem hall.

Sokszor midőn Melánkholiám
Bus notája nyögdécsel sír,
'S már örök léthét áraszt reám
Az előttem ohajtott sír,

Egy emléked, nevednek egy
Hangzatja
A' halál karját rollam le
Szaggatja,
Es én ujra éltet lelek
Pedíg árnyékot ölelek.

A' tűnődés emésztő tüze
Nem szűn lángolni mejembe,
A'mit most belőlem ki űze
Majd újjá teszi szivembe.

Kéttségeim könny Tengerén
Hánykodom
Se menekszem – se halok csak
Kínlodom,
A'mi most a sírba temet
Ismét az éltet engemet.

Imé e hervadó, e beteg szív,
Mely még tele szerelemmel,
Mult ifjuságomra vissza hív,
'S néma síromból ki emel,

Pedig ő volt mely e pontra
Vezetett,
Míg forron, de remény nélkül
Szeretett,
Ö volt ki miatt életem
Kellemeit el temettem.

Sohajtok én, ah! de híjába,
Nem vesz erőt a' szélvészen,
A' fergeteg mélly zugásába
El merül, el hal egésszen,

Szemeimből sűrű záport
Ejtek én;
De az örökkéveloság
Tengerén
E halaványult szemeknek
Gyász könnyei mit tehetnek?!

Ha hát csak híjába sohajtok
Könnyeim hasztalan ejtem,
Es azt a' mi után ohajtok
Csak a' sors karján felejtem

Szünny meg oh beteg 'szív! többé
Szeretni
Ne kénszerítts az életet
Meg vetni!
Es te oh gyors emlékezet!
Ne fogj képzetemmel kezet.

A' meteor

Né ama nedves tájjékon
Egy gőzzel tölt hasadékon
Ki pattant tüzes szikra!
Fut a' hantok közt hosszára
Sebes rákléta modjára,
Már le rogyott a' síkra.

Mint e tűnemény világa
A' Halandó boldogsága
Oly hirtelen eloszol,
Alig érkezett csokolni
Már is meg szűnt világolni,
S a' setétbe panaszol.

Híjába biztatja magát
A' szív, hogy boldog csillagát
Soha homály nem lepi,
Az illy képzetek el tűnnek:
Mihelyt a' sors örömünknek
Ro'sáit öszve tépi.

Én ezt már sokszor próbáltam,
'S oh be igaznak találtam
Az öröm el tűnését.
Nem láttam a' hűs szellőnek
Fuvalmát olly sietőnek
Mint ennek repülését.

Barátomhoz

Én is vidám voltam egykor
Oh kedves emlékezet!
Midőn a' ro'sa gyermek kor
Bársony leple fedezett.

Éltem göröngyös pályáján
Egy kis öröm viola
Nyíllott, – jaj de még csíráján
Hervadásra hajola.

En is voltam olly boldogság
Kellemes szigetébe
Hol öröm lengett minden ág
Közt, 's minden fa tövébe.

Távol vala a' sohajtás,
Nem érez ott bánatot
A' vidám szív ott, és nem más
Csak hív öröm mulatott.

Nem bánt ott tulajdon kénnye
Szerént csalárd ketsekkel
A setét jövők reménnye
A' nyugodt képzetekkel.

A' villám gondolatoknak
Repülő gyors szárnyain
Nem repked sem más halmoknak
Nem esmert virágain.

Árnyékot ado bokroknak
Allyaiba nyugodtam
Ha a' gyenge pillangoknak
Űzésén el fáradtam.

'S Ha az álom kellemei
Bal'samozták szememet
Paraditsom örömei
Rengettek el engemet.

Míg ezen hely boldogsága
Vala meg esküdt hívem,
Nagyra vágyás kívánsága
Nem emésztette szívem.

Nem vala itt keserűség.
Nem! és én azt képzettem
Hogy e kedvelt gyönyörűség
Között foly le életem.

Ah! de mihelyt az Ifjuság!
Tündér kertébe léptem
A' gyermekkori boldogság
Virágait el téptem.

Már azon édes nyúgalom,
Mely hajdon ugy bájola,
Egy feneketlen sírhalom
Kebelébe hajóla.

Bádjadt szívem békételen
Érzési fel hevülve
Panaszoltam sorsom ellen
Méláimba merülve,

'S midőn bus magánosságom
Karján így mulattam,
'S elenyészett boldogságom
Emlékeit sirattam.

Láttam szelíd formájába
A' reményt egy Isteni
Ortzával zöld palástjába
Felém közzelíteni.

Mely míg a' jövők titkába
Önnön kénnyére játtzott
Tündökölni homlokába
Allo baráttság látzott.

Eggyet mosolygott, 's azonnal
A' Bus minden bánata
El tűnvén Anakreonnal
Egy asztalnál mulata.

Az el halványult ortzára,
Mely színt' a' sírba merült
Egy szelíd mosolygására
Ro'sa pirosság terült.

És ott egy képzelt boldogság
Ágyára le fektette,
Hol a' szenvedt nyomoruság
Sullyát el felejtette.

Még lappango homályokot,
Bizonytalan jövőket
Fedezett fel, 's mint valokot
Forron csokolta őket.

Olyan édes enyhítője
Vala a' fájdalmaknak
Mint egy zéfir hűs szellője
A' hervadt virágoknak.

Ö nyájason tekintvén rám
Édesen meg csokola,
'S míg Istenségét bámulám
Hozzám ily szokkal szolla:

„Ifjú! nézd a' Mulandoság
Kénnye miként triumfál
Minden testesült valoság
Gyász romladékainál.

Né! mint bán az a' sárga kar
A' gyenge violával,
Szépet, és rutat el takar
Egy aránt fátyolával.

Mint a' hímezett mezőknek
Bal'samos virágai,
Ugy dőlnek ki az Erdőknek
Eget ért Czedrussai.

El veszti örökös jussát
Az országok Királlya,
'S Egy örökösebb Tronussát
A' föld alatt találja.

Igy száll le a' szegény koldus
A' sír mélly fenekére,
Igy a' nyomorult, mint a' dus
Végre csak halált ére.

Szegény halandó! hát minden
Részbe illy a' te sorsod?
Hogy örökösön el nyeljen
Semmisítő koporsód.

A' Természet karja közzül
Mért jöttél az életre
Ha mindened futva repül
A' komor enyészetre?

Egy Örökkévaloságnak
Mért nevet rád sugára?
Ha e földi boldogságnak
Az el mulás határa.

Távol e csalfa képzelet!
Nem illy kegyetlen az Ég,
A' nagy Lélek míve felett
Borostyán zöldell mindég.

Nézz ama Nagy Meredekre!
Ott egy ditsősséges Ház
A' virtus ott a Lelkekre
Örök életet ruház.

Az onnan omlo fényesség
Homálytalan sugára,
At hat a' mérhetetlen Eg
'S Föld minden határára.

Oda Ifju! oda siess!
Nagy bajjal is fel érni
A' Ditsősségről egy becses
Borostyán ágat kérni.

Bízd magad az ezüst Théris
Ölére a szélvészek
Rémítő veszéllyi közt is
Én hív barátod lészek.

Ekkor szárnyaira veve
S tul repülvén a' jövőn,
E Szent Templomhoz leteve,
Hol én ülve egy kövön

Láttam eggyüvé olvadni
A' Földel a' vízeket
Nagy zugás közt le roskadni
Az Eg tartó hegyeket.

Láttam míg széllyel omlottak
A' Várak kő falai,
Míg reszketve el bomlottak
A' Világ két sarkai.

A' fel kavart valoságok
Kháoszi ölébe nyögtek,
Melyek felett a' csillagok
Fáklyáji füstölögtek.

A' Hold ezüstös szarvai
Nem rezgettek az Égen,
Nem törtek át sugárai
A' lángoló fellegen.

Az el Mulás vas kezével
Fébuszrol mindent le foszt
S Le hullo roppant testével
Meg rázza a' Nagy Khaoszt,

Midőn e gyászos mélységre
Le taszított már mindent,
A' bádjadt idő is végre
Ezek felett el pihent.

Már a' világ el vesztette
Formáját, már öszve dűlt,
Es hajdoni eredete
Setét ölébe merült.

De a' Virtus szent hajléka
Sérthetetlen maradott,
Míg az el mulás játéka
Mindent össze tapodott.

Ekkor a' remény sugára
El hagyá képzetemet,
S a' jelenvaló pontjára
Vissza vive engemet.

Azt véltem hogy mind csak álmok
Ezek, 's majd el repülnek
S a' feledékeny sírhalmok
Setét ölébe dűlnek.

Lám de érezek egy langot
Mely el fogta szívemet;
Széllyel veti a' fírhangot,
S mindég biztat engemet.

A' remény szent szikrája az
Mely keblembe fészkelte
Magát, midőn hárfáján az
El mulást énekelte.

Előttem ő lebegteti
Azt a' dicső Templomot,
'S Hogy kövessem erőlteti
Ott a' Herói nyomot.

Ez! ez a' Szent Szikra ígér
Ki állván a' háborut
Ha majd lelkem oda fel ér
Nekem egy zöld koszorut.

Ő biztat de a' félelem
Rettegteti szívemet
Azzal hogy a' veszedelem
Közt el vesztem éltemet.

Bátor az ész retteg a szív,
Oh két ellenkező pár.
Amaz elő, ez hátra hív
Mellyiknek hodollyak már?

Látom immár a' Tengerek
Habjain a' Szélvészek
Dühösségét 's ah rettegek
Hogy áldozatjok lészek.

Itt maradok! Itt é halom'
Pá'sírtján, hol szomorut
Nem érzek hol nints fájdalom,
Igy nem nyerek koszorut.

Nem! nem! mikor ro'sát szedtem
A rósa fákrol itt is
Gyakran fájdalmot szenvedtem
Mivel meg szurt a' tövis.

Kedvesebbnek tetzett, s szebben!
Ah szebben árnyékozá
Keblem minél nehezebben
Jutottam én ő hozzá.

Igy! Igy nem gondolok már a'
Rettentő veszélyekkel
Csak oh virtus! Valahára
Tornátzodba érjek el!

Bár a' halál a' mélységből
Rám tátott torokkal áll,
A' tégedet követéstől
Bátor lelkem el nem áll.

'S Ha csak ugyan a' Tengerek
Öbleibe merülök
Nyugodni borostyán berek
Arnyékidba repülök.

Igy tűnődtem, s oh Barátom!
Ekkor reszketve már a'
Készült hajot ki botsátom
A' Tenger sík hátára.

Oh hány ezer örömeim
Mondák hogy el kísérnek
Míg bíztato reményeim
Csendes rév partot érnek.

Elfogadtam őket 's velek
Hajom a' síkon haladt.
Fuvának a' csendes szelek,
A' part jo hátra maradt

De czélom kedves utjába
Félire se'értem még,
'S már a' ködök homállyába
El merülni kezd az Ég.

A' zugó folyóvizeknek
Torkolati áradnak
És ezzel a' tengereknek
Nagyobb hánykodást adnak.

Értem már oh csalfa remény!
Értem mível biztattál,
Míg előttem egy tünemény
Világot mutogattál,

De hodolok a' Végzésnek,
Halandónak születtem
Alá van az enyészésnek
Vetve muló életem.

Meg tompultak érzéseim
Fájdalmim meg enyhűltek,
Már halaványa tetemeim
Részei már meg hűltek.

Bú bánat – öröm – szerelem!!!
Isten! Isten veletek!
Már többé fagyos kebelem
Nem mulathat köztetek.

Távozzatok reménységek!
Hajdon hív Barátaim!
Nem érezik itt szükségek
El mult kívánságaim.

Barátomhoz

Miért intessz oh Barátom!
Miért inteszsz engemet?
Hogy ugy annyira bocsátom
Keseregni szívemet.

Oh ha tudnád mennyi búnak
Epesztő gyötrelemre
Indító szélvészszi fúnak
Gondba merűlt fejemre.

Nem! nem kárhoztatnál akkor
Nem intenél engemet
Hogy miért zengem mindenkor
Busongva énekemet.

Meg számlálod a' duzzadott
Oceán sok csepjeit
De nem el halványodott
Szemeim gyász könnyeit.

El bírod Kárpát hegyének
Messze nyulo lántzait
De nem szívem keservének
Sírba nyomo sullyait.

Az Etna heves ölébe
Nem forr-lobog olyan tűz
Mint a' mely szívem körébe
Minden vígságot el űz.

Híjába rejtem előlle
A Pobushoz [?] fejemet
Nem menekedhetem tőlle
Ott is éget engemet.

Híjába öntöm könnyemmel
Inkább inkább gyuladok,
Haj! nem ezt nem veszthetem el
Akár merre szaladok.

Sőt ha nem tud érzéketlen
Szívem már sohajtozni
Tán ott is fog e' kegyetlen
Láng hévével kínozni.

Ah hogy intessz hát Barátom!
Hogy intessz hát engemet?
Hogy ugy annyira bocsátom
Keseregni szívemet.

Hagyj el! oh hagyj el magamra
Hogy e senyvesztő tüzek
Lángjai közt sírhalmomra
Ciprus koszorut fűzzek.

Egy Hitetlenhez

Letettél hát szavaiddal
Hívségedről le tettél?
Melyet forró csókjaiddal
Olly sokszor pecsétlettél.
Hit-fogadás megvetője
Természet szégyenítője
El hagytál hát hitetlen!
Eg – föld – s hozzám kegyetlen.

Az egyszer esküdt hűségnek
Állando meg tartása,
A' tiszta erkölcsiségnek
Igaz tüköre, mássa.
Én ezt örökre meg tartom
Míg el érem nyugvópartom,
Míg ereimbe lessz vér
Minden csepp csak érted vér.

Sőt pillangová változva
Ha menny vidékin bolygok
Még akkor is sohajtozva
Reád vissza mosolygok
Nem szégyenít meg engemet
Ez a' szó hogy: hűségemet
Meg szegtem. Drága Kellem!
Én a' hitet tisztelem.

Békétlenkedés

Vallyon miért teremtetett
Erző szív e' világra?
Ha nem tarthat a' szeretet
Számot a' boldogságra.

A' semmiség gyász porával
Miért cserélt lételünk
Ha az öröm poharával
Örökké nem élhetünk?

Mire való a' szerelem
Szikrája kebelünkbe
Ha csak a' bú és gyötrelem
Mérgét önti szívünkbe?

Mire való a' Baráttság
Szent érzése ha csak a'
Két színűség és csalfaság
Szemfényvesztő ablaka.

Mért védi az Ég Istene
Az el mulás emberét?
Ha ő zajdítja ellene
Sorsa zúgó tengerét.

Mire ígért boldogságot
A' természet kezdetbe?
Ha nem látunk valóságot
E' puszta ígéretbe.

'S tán azt véled nyomorul szív
Hogy midőn a' reménység
Fákjája csalogatva hív.
Ezt porolta ki az Eg?

Oh ezt a' hazug képzelet
Teremtette magának
Midőn a' sors ellene lett
Egy álmodott czéljának.

Még akkor is ha kebeled
Néha örülni láttzik,
Csak egy tünemény ez – veled
Csak a' sors mérge játzzik.

Nem száll itt soha a' beteg
Szívre csendes nyugalom,
Örökös itt a' fergeteg
Örökös a' fájdalom.

A' jövendő plánumokat
A' történet tapodja,
A' jelenvaló napokat
A' mult idő ragadja.

A' szerencse hatalmának
Egy láthatatlan karja
Boldogságod poharának
Mézzét öszve zavarja.

A' természet szebb munkái
Venus 's a' szerelemnek
Kedvelt – mosolygó ro'sái
Tövis között teremnek.

'S még is mikor a' szélvésznek
Bus dühe mindent ragad
A' szép ro'sák el enyésznek
És csak a' tövis marad.

Ha olykor olykor kitekint
A' nap arany sugára,
Földünkre a' homály megint
Fátyolt von ablakára.

Fel ülve egy szent lehellet
Bal'samos szárnyaira
Alig mosolygott a' Kelet
Árzöld [?] rétvirágira.

Már is a' bíbor levelek
El sárgulva lehulnak,
Mihelyt hév éget vagy szelek
Kemény fúvási fúnak.

Az élet nyájas tavaszsza
Alig virított, 's már kész
Hogy ékeit el hervaszsza
Az idő és a' szélvész.

Nincs boldogság ez életbe
Csak kín ez, és fájdalom
Üldöz minden pertzenetbe
A' gyötrő aggodalom.

Nincsen e' könnyel öntözött
Földön sehol békesség –
Csak a' néma sírok között
Vagyon – ha van csendesség.

De mit mondok? Lám micsoda
Csendesség ez? mit ér ez?
Ha csak akkor érünk oda
Mikor a' szív nem érez.

Itt a' dicsősség fénnyei
Állandók nem lehetnek,
Itt a' virtus ösvénnyei
Csak a' sírba vezetnek.

'S Te Mulandóság gyermeke!
Ember! Te az érzésnek
Játéka! Képzelt remeke!
Egy mindenható kéznek

Miért hodolsz oly szorossan
A' sors veszszejének?
Holott nem hihetsz biztosan
Csalárd tüneményinek.

De hah! még is! hodolnod kell;
Mert vas annak veszszeje
'S nints ellene a' könnyekkel
Hízott szívnek ereje.

Meg kell hajolnod alatta
És csak könnyezni szabad,
Míg szemeid héjázata'
Könny forrása ki apad.

Hullass hát! hullas könnyeket!
'S árassz mindenütt e' zöld
Vidékeken tengereket,
Hogy fulladjon meg a' föld.

'S Te a' halál vas macskáján
Szenderegj örök álmat
Ha élted tövis párnáján
Nem találsz nyugodalmat.

Halj meg! oltsd ki az Isteni
Szikrát tested porából
Ha ment, – szabad akarsz lenni
Bal sorsod fogságából.

Mondj le arról! átkozd meg azt!
Ah átkozd meg örökre!!
Ha csak bánatot és panaszt
Fejt ki a' reményekre.

Az árva Gerlicze

Egy nyögdécselő bús ének
Tölté a' völgyek árját,
Midőn a' kis gerliczének
Hangja siratá párját.

Láttam az árvát epedett
Bánatja özönébe.
Míg remény nélkül repkedett
Az erdők sűrűjébe.

Láttam en, 's erre csorgottak
Szemem szokott könnyei,
'S Lóra nevén sohajtottak
Szívem bus érzései.

A' Zivatar

Fekete homályba borult
Az Eg kék Oceánja,
A' Felleg gyomrába szorult
Tűz, mennyköveit hánnya.

A' madarak el tűnének
A' hűs lombok zöldjébe,
Meg szűnt minden dal és ének
A' Felhők ezüstjébe.

Az árvízek mélly zugással
Omolnak a' bérczekről
Minden éket pusztítással
Ragadnak a' rétekről

A' jég alatt törik az ág,
Égi harag tipor – dul
Nints menedék! a' fél világ
Özön víz közt olvad – ful.

Villámoktól a' Menny tarka
Zúg a' zabolátlan szél
Reszket a' földnek két sarka
Az ősz idő Lelke fél.

Fullaszt a' víz – éget a' tűz
Mind a' kettő öl – temet
Kegyetlen sors! aki itt is űz
Bosszuságod engemet!!

Hagyj el már! hogy a' kínoktol
Szabad lévén örüljek,
Vagy e tolongo haboktol
Tölt özönbe merüljek.

Szánny meg kedves! mutasd hűséged!
Mosolyogj ro'sás ajkaddal!
Es ezért tisztelni fog téged
Ezer Amor csokolta dal.

Butsu

Isten hozzád ah kedves hív!
Bútsúm nyög ajkaidon,
Nem pihenhet többé é szív
Kellemes karjaidon.

Nem! 's ah! mennyi könnyem ejtem
Ezért de a' végzés ez
Erre viszont elfelejtem
A' mit bús szívem érez.

Kedves alak! Isten hozzád!
Oh mint vérzik kebelem
Hogy tovább is nyugtot nem ád
Öledbe a' Szerelem.

Te itt maradsz! ah de én nem
Hagyhatlak itt tégedet,
Velem hordoz képzeletem
De csak gyötrő képedet,

És e nyughatatlanságom
Enyhítsd meg bár annyival,
Jusson eszedbe világom
Kesergő fájdalmival!

Midőn el alélva zengem
A' sír felett vég notám
Akkor se felejts el engem
Ott is légy joval hozzám!

Kérlek kedves! el ne felejts!
'S zálogul utoljára
Egy szívből olvadt csokot ejts
Kedvesed ajakára!

Oh Kellemek drága szűze
Köszönöm jo szívedet
Melynek híven égő tüze
Melengette Hívedet.

Édes vala nyugovásom
A' méznél is édesebb
Kebledbe, 's ah! elválásom
Most annyival mérgesebb.

Isten hozzád már Angyalom
Te itt maradsz de velem
Jő képed jő a' fájdalom
S a' búsongo Szerelem.

Andalgás

Rázd le szárnyaidrol a' tűnődés
Szív epesztő gyötrelmeit!
'S hozd vissza, oh láng képzelődés!
Eltem el hunyo örömeit!
Hogy boldogságom sírhalmára
Le dűlve a' multak súgára
Oszlassa életem egét
Borító bánat fellegét.

Oh lebegj! 's lebegtesd körültem
Az el tűnt ro'sás napokat!
És zengjed hogy én is örültem,
'S forron csókoltam azokat,

De mint a' hűs Zéfir fúvalma
Vagy mint a' félelem nyugalma
Ugy enyésztek el az orkán
Mindent elragadó torkán.

Csak a' vidámság használhatja
A' jelenkor kellemeit,
A' multak képével oszlatja
A' bús Lélek keserveit.
Rázd le hát a' komor tűnődés
Terheit oh láng képzelődés!
'S hozd vissza a' gyötrelmeket
Enyhítő mult örömöket.

Az Ejj

A' világ e' körébe
Homály lepi a' terınészet kebelét,
'S nyugta csendes helyébe
Minden Teremtés piheni éjjelét.

A' kék Eg ezüstjein
Ezer csillag lobogtatja fákjáját,
A' csendesség ölein
Halkal ussza a' halvány hold pályáját.

Minden kis furge madár
Trillázó nyelvéről ki holt az ének
Nyugszik a' gerlitze pár
Nyugalmos fészkén boldog szerelmének.

Ezer baj – ezer veszéjj
Közt izzadó munkás fáradságának
Az álommal eggyes éjj
Hűs leplei édes nyugtot adának.

Igen! mint egy nyugtató
Sírba, ugy szállott le a' munkás nappal
Eletet osztogató
Bút hozó, but üző sugáraival.

Egy illyen Éjtzakára
Hát az én éltem valyon mikor talál
Hogy bus szemem héjjára
Gyászos fátyolt vonnyon a' sárga halál.

Sok habba meg ütközött,
'S öszve rontsolt testem nyögő kebelét
A' néma sírok között
Mikor érem kipihenni éjjelét?!

Hol van az a' pertzentés?
Melybe e' szerető szív terhének
Véget tudna vetni, és
Meg szünne árja özön könnyének!

Oh! Be távol vagyon ez
Attol ki nyomorog, kit kéttség űz,
Ki hervad ki senyvedez
Miként egy lángot vetni nem tudó tűz.

Távol van ez! de légyen!
Sokszor látom napunk ködbe merülni
Még is le száll, le mégyen
Az est bal'samos karjára enyhülni.

Reám nézve is el jő,
Látom a' remények tarka szárnyain
Az az ohajtott idő
Midőn meg nyugszom a' halál karjain.

'S ha Lori szép szemétől
Könnyet nem nyerhetnek fagyos poraim,
Ha az ő kő szívétől
Nem érdemelték meg azt hév lángjaim;

Lám eztet a dícsőült
Ég meg fogja tenni midőn harmatja
Gyöngy csepjeit már meg hűlt
Már gyepesedett síromra hullatja.

A' Szerencse

Küsködött a' tikkadt habokkal
Éltem ingadozó csajkája,
'S már már sappadt mosolygásokkal
Intett az alvilág Királlya,

Hogy mennyek át birtokába
Hol az édes nyugalom
Érzéketlen polajába
Nints többé aggodalom.

Intett ő, – s én e kéttségekbe
Már kész valék parolát adni,
E csendesség lepte helyekbe
Hív segedelmért szaladni

Midőn téged szárnyas madár
Egy ro'sára reppenni
Meg látálak, 's ott csapodár
Notáidat zengeni.

Rám tekintél, 's egy mosolygással
Fel ébresztéd szunnyadt szívemet;
Oh hány mennyei biztatással
Enyhítetted bus keservemet!

Híttem színlelt barát néked
Bíztatásid szépítve,
Mert nem tudtam még, hogy széked
Ho halmon van építve.

Csalfa vidulás

Félre kesergő bánatok!
Félre ma előllem!
Panaszok ne szakadjatok
Többé már belőllem!

A' jelen való időnek
Használom pontjait
Nem nézem a' jövendőnek
Ro'sázott napjait.

Ugy is majd ha futásomnak
El jő végső pontja,
S a' halál tördelt hajomnak
Kötésit el bontja.

Majd ha egy idő koromba
Nem érző koporsók
Közzé gyászos sírhalmomba
Lántzoltak a' sorsok.

Ott nem lehet örülni a'
Néma porok között,
Melyekre az Elegia
Könnyeket öntözött.

Míg elérném a' napot hát
Hol az öröm el mul
Vidámon töltök minden mát
Vidámon 's boldogúl,

Remény szemmel nem visgálom
A' jövő napokat,
De öröm között használom
A' jelen valokat.

Edes képzet! mit hitetszel?
Nem lehet ezt tennem,
Egy titkos bú keservével
Mindég zokog bennem.

Ah! nem lehet! mert a' kiért
Vérzik kebelem,
Esedezésimhez nem ért
Hijába kérlelem.

Az Esti Szélhez

Hadj itt! hadj esti szél engem
Bántaim halmain,
En a' sír szélét kerengem
Lelkem bádjadt szárnyain.

Hajd itt hogy képzetem lássa
Azt az örökös éjjelt
Mit a' bus szív sohajtása
A' sírhalmok között lelt.

Hová ha a' meg csalatott
Arva fejét el rejti
Az epesztő bút bánatot
Örökre el felejti.

Hadj itt ne gerjeszd fel ujra
El aludt érzésimnek
Szikrátskáit hogy a' búra
Ismét fel serkenjenek.

Szálly inkább a' Boldogoknak
Haj fürtjére, és amott
Szijj a' tarka virágoknak
Töltséréről bal'samot.

A' hite szegett Lorára
Hintsd annak nektárjait
Ki tán más imádojára
Most is szorja csokjait.

Szállj reá és mond meg néki
Hogy a' gyászos temető
Penészbe borult hajléki
Kebelébe temet ő.

Engem ki szép ortzájának
Vak imádoja voltam
Míg szívem indulatjának
Esztelenül hodoltam.

Hogy le vert a' halál íve
Ki szelíd valék hozzá
Mond meg csupán álnok szíve
'S két színsége okozá.

Már több ro'sás hajnalokon
Több ki derült reggelek
Feltettzésén víg hangokon
Rolla nem énekelek.

Mond meg, hogy a' nap sugára
Reám nézt az enyészet
Alom hozó párnájára
Örökre el enyeszett.

Dámon és Kloé

(Románka)

Egy zöld fa árnyékába
Csendesen szunnyadott
Kloé 's édes álmába
Damonnal mulatott.
Minden halgatásba volt
E' szépség angyala
Körül – a' fákon kiholt
Minden madár dala.
Csapodár kis szárnyával
A' bé bal'samozott
Zéfir szőke hajával
Gyengén játzodozott.
A' rét virágairol
Felé 'sibongának
A' méhek 's ajkairol
Csok mézet lopának.
Majd mikor fel serkene
A' lugasok között
A' ro'safákhoz mene
'S koszorut kötözött
Habzó érzés lángjával
Dagadott kebele,
Míg bájoló hangjával
Imigy énekele
„Repülj kedves Dámon már
A' sebes szellővel
Kloé rég ohajtva vár
Hív Dámonom jövel

Nézzed koszorut füzök
Kedvesem számodra
Melyet majd büszkén tüzzök
Ki nyílt honlokodra.
Be szép e ro'sa kötés
Piroslo pompája,
Ah Damon sokkal szebb és
Moslygobb ortzája!
Szeretem én a' mező
Tarka virágait
Keresztül csergedező
Kis csermely habjait
De érzem én, és igaz,
Dámont sokkal jobban
Szeretem én 's bennem az
Érzés érte lobban.
Ah! mikor őtet látom
Lassan ballagni itt,
Mint a szélnek bocsátom
Ro'sám levélkéit.
Mikor ő mulat velem
A' sors nem mostoha
Hozzám 's nyugodt kebelem
But nem érez soha.
De mikor ő nints velem
Szivem mindig vérez
'S nyughatatlan kebelem
Örökké but érez.

Koszoruim hervadnak
Könnyeznek szemeim
Örömre nem sajdulnak
Forró érzéseim.
Repülj, kedves Dámon már
A' sebes szellővel!
Kloé rég ohajtva vár
Hiv Dámonom jövel!!
Kloé csak veled leli
Nyugtát csak ugy vidám
Ha szép Szemed lövelli
Az életet reám."

Dámon a' bokor megett
Kloét végig hallá,
Es áldotta az eget
Hogy titkát meg vallá.
Ő rég nyughatatlan volt
A' Kloé szívéért,
De csak titkon panaszolt
Mert szollani nem mért.
A' szerelem bájjától
Most meg részegült,
És a' bokrok aljától
Feléjje repült.
Némán által ölelve
Kebelén mulatott;
Mert zavarodott nyelve
Egy szot se' szolhatott.
Öröm könnybe lábbogtak
Ragyogo szemei
Mig kedveltjén nyugodtak
Néma nézései.
Egy pirulás terüle
A' Kloé artzainn,
'S ő is szotalan üle
A Dámon karjainn.
Csokját majd kettzerezte
'S forró öleletét,
Ismét földre szegezte
Bájos tekintetét.
Mindenik boldog vala
Egy más karja között,
Rájjok a' sors angyala
Ro'sákat kötözött.
Tirza szegényke őket
Látta és haraggal – !
Ő is boldog időket
Reménylett Damonnal.
Sokszor az ő számára
Virágot fürkészett
'S noha bokrétájára
Érzéketlen nézett,
Ő még is e' reménnyel
Bíberkélt magába
Hogy Damon szerelemmel
Hodol, – de hijába!
Most önnön szemeivel
Látta Dámont 's párját
'S nevelte könnyeivel
A' tengerek árját
„Mért élek én ha nincsen
E földön hozzám hiv
A' ki örömöt hintsen
Eletemre egy szív?!
Reám nézt a' kikelet
Virági mit érnek?
Ha forró csok 's ölelet
Nélkül sírba térnek.
Meg csalt engem a' remény,
Keblem hijába vágy
A' szív hozzám kőkemény
Mely máshoz viaszlágy.
Oh! Nincsen egy ro'sa is,
Mind! Mind el hervadott,
Nékem csak kóró-tövis
Bu és könny maradott.
'S jaj! ha könnyek árjába
Kell nekem meg fulnom
'S önn szemem forrásába
Lassankén ki mulnom?
Mért epeszszem szívemet?
Ah! jobb hogy egyszerre
Nyelje el életemet
A' habok tengere!
Igy míg örömmel uszom
A' vízek árjainn
Csendesen el aluszom
A' halál karjainn.
Ott az örök semmiség
Ölén a bu meg szűn,
Nem leszsz több keserűség
Minden panasz el tűn.
Hah! már látom! né hol áll!

Mosolyogva teként
A' boldogító halál
Felém, 's magához int.
Megyek! igen is megyek
Szabaditó tündér!
Szívem hogy boldog legyek
Nyugalmat tőlled kér.
Szélvészek! mit hevertek?
Forraljátok fel itt
Fuvásotokkal jertek!
A' tenger vizeit.
Erős hatalmatokot
Öntsétek egymásba
'S a' nyugvo habokot
Hozzátok mozgásba.
Hogy nyeljenek el annál
Könnyebben engemet
Ki zajgó haragjoknál
Keresem végemet.
De mi ez? könnyet ejtek
Ah kegyetlen Dámon!
A'kit most se felejtek
Utolsó órámon.
'S bár ez édes reménnyel
Hunyhatnám bé szemem
Hogy te majd érzeménnyel
Öleled tetemem.
Ha egy bádjadt fuvalom
El lebeg szívednél,
És egy csendes sírhalom
Tegedet el nyél:
De jaj! kemény Végzetek
Nekem e' se' szabad,
Az én testem a vízek
Között öszve olvad,
Te pedig Kloé karján
Lehelleszsz utolsót
'S Egy ro'sa bokor alján
Találsz sírt – koporsót.
Szeretett!! Isten hozzád!
Engem nem Szerető!!
Szived másnak éltet ád,
Az nékem temető.
Ah már a' habok árja
Ohajtja végemet,
Hogy könny fátyolba zárja
Jajos életemet

Már a' nap homájosul,
Zugnak a' bús szelek,
Hold és csillag mind el mul,
'S én is együtt velek.
Reszketek, szavam el áll,
Lelkem lebeg számon
Oh keserédes halál
Isten hozzád Dámon!"

Tirza küszködésébe
Végsőt alig szolla,
'S már a' tenger vízébe
Hab közt fuldokola.
A' halállal küszködőt
Dámon észre vette,
'S hogy általa mentődött
Lehessen élete,
Gyorsan bé szökik, s már az
Uszás által hozzá
Ert és őtet a' száraz
Föld színére hozá.
De későn fáradt érte
A' segéd késő volt
Tirza tzélját el érte
Tirza szegény meg holt.
A' meg vetés fajdalma
Most nem epesztette,
Oh ezt örök nyugalma
Karján felejtette.
Dámon mikor ő benne
Tirzát meg esmérte
Egy sohajtás reppene
Szivéből ki érte
Egy nagy ákász aljába
Őtet el temeté,
És a' fa oldalába
Ezeket metszeté:

Tirza, kit ide rejtett
A' sír boltozatja,
A' meg vetett szeretet
Gyászos áldozatja.
Nem tarthatott számára
Hímen víg innepet.
Vándor! ejts sírhalmára
Egy forro könny cseppet!!

Sappho Phaonhoz

Pháon! Oh Phaon! mire nem nyitod ki
Hű szerelmemnek valahára szíved?
Mit kerülsz engem? mire futsz elöllem
Minden idöbe?

Oh Kegyetlen! bár kebelembe néznél!
'S látva mint ég ott epedő hevével
Amoro, tán ugy szeliden repülnél
Nyájas ölembe.

Még se! lám hányszor panaszolt az érzés
Sirt, nyögött, kérlelt jajos énekembe,
Fájdalommal tölt szivem ömledési
Voltak ezek mind.

Es ezekből mind lehetett gyanítni
Mely nagyonn ohajt lobogó szerelmem
Ám de kő szived soha sem hevült fel
Hűlt vala mindég.

Ah igen! hűltnek maradott örökre
En irántam – haj! de ma is hijába
Kérlelem szíved, te ma is siket vagy
Kérleletimre.

Reszketek lelkem haboz, érzeményim
Hülnek és fornak, szemem egy homályos
Ejtzakának köd fedelébe tompul
'S hirtelen el vész.

Eletem dörgő ege fellegekbe
Rejtezik, tisztán ragyogó napom tün,
Fergeteg dul ful, zivatar csatázik
Arva szivembe.

Pháon! oh Pháon! de miért is égek
Érted én annyit? Hiszem a' teremtés
Nem csak egy test és piros artzulatra
Hinte virágot.

Hajthatatlan! Nem sírok én hijába
Többet; a' bánat nem emészt meg érted,
'S e komor szivből nevedet ki törlöm
Oh! ki örökre.

Nyúgodalmam hív kebelébe térek,
'S a' magánosság ölein pihenve
Itt az Amor bus diadalma nem fog
Bántani engem.

Edes álom! haj! de mi ez? mit érzek?
Ah megint elmém elejébe tünt a'
Csalfa kép, oh hát lehetetlen őtet
El-ki-kerülni.

Ugy vagyon szivem lobogásin, érzem
Hogy hatalmat nem vehet a' komoly fő,
Szaggatott hangom rebegése ujjra
Pháon után sír.

Jaj! de ő gyorsan evez a habok közt,
'S Engem a' parton keseregve hágy el,
Hasztalan nyujtom karomat ki érte
Viszsza se néz ő.

Jol vagyon! menjen! de ha viszsza sem néz,
Engemet sem fog neve említése
Vágyodásom bús epedő tüzével
Kinzani többé.

Annyi bátorság kebelembe van még
Hogy ki olthassam vele a' habok közt
Eletem köddel borított világát,
S meg szabaduljak.

Phaon! ah Phaon! szeretett kegyetlen!
Menj szerencsésen magam is megyek, jaj!
Csalfa sors, kínzó szerelem! világ! mind
Velletek Isten!

Második Könyv

Őszi Alkony

A' Nap fénnyözöne el enyészett,
Es egy el némító szürkület
Csendes leple alatt a' természet
Nyugvó köre setét színű lett.

Most nem az a nyájas szellő lengé
Hervadt mező puszta téreinn
Mely kikeletkor játzott a' gyenge
Virágok illatos kelyhein.

Az idő a' hév nyárbol ki hűlve
Több pihenés után tántorog
Sírjához, – a' múlás karján ülve
Noha most is egy aránt forog.

'S míg ez éjji melankholiába
El merül komoly ábrázatja
Könnyeinek hideg forrásába
El hervadt ékeit siratja.

Az éles szem meszszi látásait
Setét körébe meg akasztja,
'S a' Tárgyak nappali árnyékait
Egy egész árnyékba olvasztja.

Csendesség van! csak az őszi bogár
Sibong! Álmaibol fel retten
Mélázó lelkem e egy kétes sugár
Fénnyével néz át az életen.

A' mái nap eltűne! – oda lett,
'S ki adhatja viszsza? Lételem
Véghetetlenséggel kecsegtetett
Sorsa felől reszket kebelem.

Ohajtott nyugvásom a' vigadó
Ifjúság karján nem találom;
Mert ez csak egy hamar el hervadó
Rosák közt ringató álom.

Mikor édesebbek álmodási,
'S örökre szeretne alunni,
Akkor kezdenek a' szél zugási
Boszszantó lármájokkal fúni.

Az Eg dörög – az Ifju fel riad,
'S mint képzelt független királlya
Sorsának, viszsza dörög – de szabad
Érzésit meg kötve találja.

Mások után okoskodásiból
Remény várat épit, 's meg tölti
Árnyék képekkel, míg álmaibol
Egy őszi szél ujra fel költi.

Földi élete szövevényébe
Minden árnyékokkal elegyül,
És sírja örökös éjjelébe
Csak ez a sok árnyék egyesül.

Hijába törekszik az okosság
Itt mindent nap fényre hozni,
Hijába! az örökkévalóság
Titkát nem tudja ki nyomozni.

Árnyéka a láttzó testnek is van,
Bé nem foghatja kerületét
A' látás – Hát a mi láthatatlan?
Oh ez egy átaljába setét.

A' sírba élni! ez oly fel tétel
Melyet örökös nem tudás rejt,
És az életről külön vált létel
Csak láttzik, de soha meg nem fejt.

A' telhetetlen szív vágyásait
Magától el zárva képzeli,
'S önnön sorsa meg csalódásait
Láthatatlanokba öleli.

Pedig el téveszti intézetét,
'S boldogtalan a' ki éjjeli
Csendes nyugodalmát az ébrenlét
'S nappali munkáknak szenteli.

Egy képzetbeli vak meg győződés
El ragadja az örömöket
'S ki tudja a jövő szemlélődés
Viszsza fogja é adni őket?!

Borzasztanak kínos kéttségeim,
A' setét kárpitok nem hulnak,
Ah mely sokat érzek! de érzésim
Csak forró könnyeimbe fulnak.

Epedve sohajtok sorsom tövis
Párnájára dőlve, mert ennek
Kegyetlen végzeti engemet is
Világ Polgárává szültenek.

A' Társaság törvényit tisztelem,
Szeretem ember feleimet,
És a' szelid virtusnak szentelem
Földi pályámba lépésimet.

Rövid éltem keskeny határába
Ha lehet mindenkor használok
Az örökkévalóság álmába
Ily gondolatok között szállok.

És erre ám! Kínos kéttségeim
Homályos kárpitjai hulnak!
Csendesülök, könnyes érzéseim
Nyugtató örömre vidulnak.

Az epedő szív vágyodásai
Mesés lételemnek örülnek;
Mert a földi élet árnyékai
Szelíd virtusba egyesülnek.

Kalipszóhoz

Ott hol örök kikelet
Érzés bájoló szárnyain
Egy bal'samos lehellet
Leng a' mező virágain.
Hol a' lugasok között
A' Csermely tiszta folyása
A' koszoruval fűzött
Partokat csörögve ássa.
Hol minden hajnal és reggel
Édes örömre serken fel
Hol minden esti alkony
Egy forma színbe ragyog,
Itt élsz tehát oh boldog
Szerencsés Isten Aszszony?
Szíved soha se' sír itt,
Oh itt minden vidámság,
Élted örök ifjúság
Ro'sás ölébe virít.
Haj! mint ohajtanám én
Sorsod helyébe pihenni;
Egy nyájas tavasz ölén
Örökösön boldog lenni!
Oh mint el reppenének
A' völgy lenge fuvalmai
Közt szívemből az ének
Nyögdécselő fájdalmai!
Oh ott az Ég mindég vidám
Színbe mosolyogna reám
'S Le dűlve a magános
Zöld fák gyepes aljára
Örömim tölt pohára
Nem lehetne hijjános.
Mint a' kis madár a' kék
Levegő ezüstjébe
Szabadságom körébe
Függetlenül éreznék.
De mi ez? te bujába
Szívednek, könnyet gördíteszsz
'S a' szellők futásába
Sohajtásokat vegyíteszsz?
Veled a' halhatatlan
Öröm minden édest közöl,
'S Te még is boldogtalan
Szomorú gyászba öltözöl,
És átkozod azon éltet,
Mely téged örökre eltet:

Lakod annyi kellemén
Mint egy lántzon nyögö rab
Soha se vagy vidultabb. – –
De ah! – most! Most érzem én,
Örökre el veszteni
Ulysest, – Telemakot!
Haj! elégséges okot
Ad ez könnyeket ejteni.
Oh a' szív gerjedelme
Ha kölcsön érzést nem talál,
Az ifjúság szerelme
Kínoson éltető halál.
Ha ennek hév szikrája
Kedvelt tárgyát el téveszti
A' természet pompája
Vidulásra nem éleszti.
Ekkor csak könnyeket ejt ő,
'S néma mint a bus temető.
De ha a' szerető Hölgy
Kedvese karján pihen,
Oh ugy minden kietlen
Előtte virágos völgy.
Ugy a' halál is élet
Ha az örökösön hív –
Benne forron verő szív
Tárgyával egyessé lett.
Igy hát nem ohajtom én
Sorsod helyébe pihenni
Örök ifjuság ölén
Örök boldogtalan lenni.
Mert noha buson könnyez,
'S néma panaszokba zokog
Epedt szívem, oh de ez
Hoszszason tartani nem fog.
Ha vigasztalást keresek
Midőn fájdalmim végesek
Enyhül nyugodt kebelem,
'S boldog remények közt jár
A' midőn véges határ
Közzé szorult lételem.
Oh hát nem ohajtom én
Sorsod helett pihenni
Örök tavaszod ölén
Örök busongó lenni.

Néhai G. Bánffi György Ur Ő Exja Porai felett

A' szép hajnal öléből
Fel jő a nap az Ég kékjére
'S boldogító fénnyéből
Áldást áraszt a' föld színére
'S ha tiszta fénnybe ragyog
A' Menny öszve ölelkezik a' földel
A' béke szelid olaj ága zöldell
'S minden teremtés boldog:
De joltévő sugára
Nem mosolyoghat mindég,
Setétbe borul az Ég
Egy csendes Ejtzakára.

—

Hát mikor az Isteni
Szikra le száll a' föld porába,
Es naggyá tudja tenni
A' kormányzót kedvelt Honnjába
Ha a' szelíd indulat
Őtet fel emeli, Ő kezet fog itt
A' virtussal, s nemzeteket boldogít,
A' szem könnyet mit hullat
Ha mint véges valoság
Az időbe meg őszül?
Oh a'mit az idő szül
Nincs abba állandóság!

—

Az érző sziv miért sír
Hiszem a'ki nagy volt éltébe
Sokkal nagyobb az a' sír'
Lelkét nem bántó éjjelébe.
Mikor egy áldást hintő
Virtusos embert, ha véges volt ő itt,
Ott az Eg örökösön meg dicsőít
Inkább örömre intő,
Haj! de még is ha ejthet
Könnyet, enyhülést tanál
A' szív annak poránál
A'kit el nem felejthet.

—

'S bár akármely Isteni
A' hideg bölcsesség míve, itt
Nem tudja jéggé tenni
A' fájdalom forró cseppjeit.
És így Bánffit aval a'
Porba miért ne tisztelnők a'ki bár
Az idők felett megdicsőülve jár,
De itt is kedves vala.
Kedves! a' haza baján
Hányszor nem segít? Itt!
Itt az ő érdemeit
Ne bántsd két színű kaján!

Mikor a' porok felett
Könnyez a' Maradék kebele
Ez a' forró tisztelet,
'S a' meg holt virtusinak jele,
'S bár tudja hogy boldogul,
'S a' véghetetlenségbe van rév partja
Titkon még is sohajt érte, s meg tartja
Áldott nevét zálogul.
Nyugodj hát Bánffi! boldog
Itt a' Haza könnyébe;
Ott a' Menny örömébe
Lelked dicsőbben ragyog.

A Boldogokhoz

Ti Barátim! Kiknek boldog
Ro'sátok virágzik még,
Kikre szelíden mosolyog
A' rám nézve busult Ég:

Ne kevélykedjetek azzal
Hogy ró'sa lombok alatt
A' boldogság hív karjával
Édes álomba alat.

Mert a' sors, és a' szerencse
Csapásitól nincsen itt!
Oh nincsen a'mi meg mentse
A' szívnek örömeit.

A' jövendők fátyolába
Ki tudja mit tart és rejt,
Az idő, s gyors futásába
Rátok nézve ki-mit sejt?

Oh a' földi állandóság
Melyet a' képzet csinál
Csak a' setét mulandóság
Sírhalom kövein áll.

A' sors halgató, és néma:
Titkába nem osztozik,
'S ingó karján a' systéma
Formát cserél – változik.

Az Idő

Oh Idő! ki az örökkévaloság
Szárnyai alatt lebegve ragadod
Éltünk napjait, s a' mulandoság
Éh torkának prédául adod.
Szüntelen sietsz oh láthatatlan
Tirannja a' véges dolgoknak
Szét tépve nyujtod mint álhatatlan
Barát azokat a' síroknak.
A' buta kor vastag homállyait
Te váltod fel mosolygo fénnyel
'S mint kénnyednek gyenge játékait

Te vonod be ismét felleggel
Szollassz, és az enyészet Angyala
A' gyászos Kripták közülki kél
'S a' százados várak roppant fala
Helyett a' föld porai közt lél.
Híjjába rak a' forro tisztelet
Oszlopot az örökös éjjel
Vidékén kedvesse hantja felett
Te nevetve mor'solod széjjel.
Építesz, és rontaszsz mint az eső
Mely e téreken éltet-újjít,

Amor partokon felül hömpölygő
Habbal mindent iszapba borít.
Nintsen semmi előtted állando,
Öledbe hal el, a' mi ott leszsz,
Csak a' rény emléke maradando
Jollehet lételt öledbe vesz.
Nints kerületedbe bizonyos pont,
Ha most a' sors vidor fejünkre
Nyíllo ro'sáibol koszorut font
Majd hervulva hulnak szívünkre.
Alhatatlan vagy mint az ifjukor
Most míved száz csokkal borítod,
Majd ha dühed mérge dul ful tipor
Az örök mélységre taszítod.
Éltünk szebb örömei, ro'sái
Tarka karjaidon nyíllanak,
'S viszont ott lesznek a' szél prédáji
Ha bús szívünkbe el hervadnak.
A' vidám 's komor szempillantások
Melyek együtt teszik a' létel
Köz határit, örök változások
Zúgó árjain enyésznek el.
Hijába ígér a' szív szerelme
Boldogságának örök Tavaszt,
Szárnyallásod lassú győzedelme
Látatlanúl emészti meg azt.
El virít a' Kikelet Májussa
És ha mér ez egykor el hervul
Nints az életnek hozzá több jussa
A' barna haj fürtökre ho hull.
Oh! ha bus Melankholiám között
Nézek az el tűntek halmára,
Melyre sokszor könnyeket öntözött
A' jelenvalo szűk határa.
Századokat látok el tiporva,
Melyeket századok halmoznak,
'S a' setét Káosz ölén szét szorva
A' semmisedésnek áldoznak.
Tronusok hevernek el felejtve,
A' Kapitolium le dőlt rég,
'S örök éjj sirhangjával el rejtve
Oh hány ezerek nyugosznak még?!
Minden elmul! 's még forro
bánatom
Szaggatott sohajtásaival
Az el tűntek képét siratom
Drága jelenvalom is el hal.
Nyughatatlan elmém a' jövőt is
Az el multak sorába teszi,
'S midőn többé nem virág,
csak tövis
A' nyílt ro'sát akkor keresi.
Messzi álmodozásaim között
Er utol ama végső ora,
Hol el hágy Plánumokba öltözött
Lelkem, 's el fedez a' föld pora. – –

Bús éltünk mint az árnyék mulando,
Még is eltiporjuk ro'sáit
'S oh! hányszor kesergi a' halando
Haszontalan el tűnt óráit.
Oh! boldog ki a' jelenvalokat
Erzékenyedéssel öleli,
'S a' repülő szempillantásokat
A' nemesb virtusnak szenteli.
Vajha én is éltem szűk körébe
Ugy szedném annak virágait,
Hogy az Idő sebes repültébe
Díszesíttsék sírom porait!!
Majd mikor a' harang bus kongási
Jelt adnak lételem végének,
Nyugodt Lelkem végső sohajtási
Enyészni örömmel mennének!!!

A Magánosság

Ki fáradva a' világnak
Lármáji között mejem
Itt a' bús Magánosságnak
Ölébe hajtom fejem.
Itt hol a' kő szirtes dombok
Az Egeket hordozzák,
S imitt amott egy egy lombok
Tetejét árnyékozzák.
Hol mint egy el halva láttzik
A' természet képével
Es a' mulandoság játtzik
A' szív mohos erével.
Hol egy fel emelkedett él
Puszta ormozatain
Búson csíkorog át a szél
Síbbadzo szárnyain.
Hol egy vár omladékának
Szomoru ábrázatja
Hajdoni nagy pompájának
Maradvánnyit mutatja.
Hol a' tájj halgatásának
Éjjelét csörgésével
Csak egy patak folyásának
Zugása serkenti fel.
Itt! itt dűlök le egy kőnek
Mohára, el fonnyadott
Szívvel, mely a' nagy tetőnek
Homlokárol szakadott.
Tán ha egyszer vágyodásom
E néma környékre ért
Meg szűn gyötrő lángolásom
Többé égni Loráért!
Lóra! Lóra! oh ez a' név
Ujj sebet ejt szívembe
Oh mint éget ismét a hév!
Oh mint lángol keblembe!
Hah! ti méllyen zúgó habok
Fa – hegy – domb – szírt – kő –
hullám!
Felhőt vető tornyozatok!
Mind! mind omoljatok rám!
Zuzzátok öszve szívemet
Nem kímélt csapastokkal
Hogy ne emészszem keblemet
Illy epesztő lángokkal!!
És ezt a' kínos szendergést
Üzzétek ki szememből
Mely annyi fojtó kesergést
Csalogat ki szívemből!
Ti! ti! ne! ne gondollyatok
Még ifju életemmel,
Csak hogy Laurat, s a' bánatok
Sullyát felejthessem el.
Oh! de ti ezt nem teszitek
Kegyetlen boltozatok!
Sorsomon nem könnyebbíttek,
Csak sírok és halgattok.
Nem! nem! jaj nem találhatom
Sehol fel azt a' helyet,
Melybe sennyvesztő bánatom
Ne kínozná e' mejet.
És még bennem kínzásával
Jajjá vált a' szerelem,
A' bus Himfi Petrárkával
Mulatoznak itt velem.
Ha a' mélly sohajtásoknak
Hangjai szárnyra kelnek,
'S a' sorvadó kő szálaknak
Oldalain legelnek,
Ah! ezek is utat nyitnak
Kebelekből egy nyomon
Sűrű könnyeket csordítnak
El hagyatott sorsomon.
Nem! nem! jaj! nem találhatom
Sehol fel azt a' helyet,
Melybe senyvesztő bánatom
Ne kínozná e' mejet.

Sohajtás

Híven mosolygott egykor rám
Az én szív szerette Lórám.
'S haj! akkor mint örültem
Minden Menny volt körültem.

Örök Tavasz hű nyugalom
Lak helye volt minden halom
Amor ha rám tekintett
Pályámra ro'sát hintett.

Oh! de ezek mint a' patak
Habjai mind el szalattak;
'S a' boldog ro'sa kor oh!
Már csak el aszott kóró.

A' Lóri szerelme meg hűlt
A' bájos álom el repült,
'S a' szerentse ércz erű
Pohara már keserű.

Panasz

A' világ tágas körébe
Mindentől el hagyatva
Itt az estve hűs ölébe
Csak egyedül mulatva
Magának önként halált hív
Ez el hervadt, el sáppadt szív,
Kit az Ég ugy meg vetett,
Csak azért hogy szeretett.
Oh! de távol van az tőlle
Szüntelen szalad előlle
'S néki kínos fájdalma
Nem enyhül, nints nyugalma.

Halvány ortzám – bús szemeim
Könny habokba ferednek,
Ah! mert tiszta érzéseim
Csak híjába epednek!
Mint a' gyartyánál bolyongó
Estvéli lepke pillangó
Hozzá-hozzá érteti,
De szárnyát el égeti;
Ugy kapkodok én Laurának
Szívéhez, oh de lángjának
Fénnye, az a' kényes tűz
Engem tőlle el el űz.

Nem gondol é szív kínjával,
És őtet a' Szerelem
Edesen folyó hangjával
Csak híjába kérlelem.
Esdeklő bús panaszlások
Könnyel tellyes mosolygások
Epekedő szerelmek
Nyájas kérő kérelmek
Ah mindezek csak hijába
Nem juthatok birtokába
Kiért szívem most is még
Oly hív lángolással ég.

Nyílt ifjúságom busongó
Esztendei mit tésznek?
Ha áldozatim tolongó
Füstjei el enyésznek.
Mire lángol bennem a tűz?
Ha hevénél e drága szűz
Nem melengeti szívét,
'S csak le neveti hívét.
De ha bújába a hangok,
Szunnyadjatok Egő langok!
Kérelmére oh! bánat!
Ne nyisd meg többé számat!

A ro'sa bokorhoz

Bimbozzó szép ro'sa bokor
A'melyen az ifjúi kor
Artatlan színbe játtzik,
'S míg rajtad keservét vallya
Filoméla, gyászos dalja
Hangzatim sírni láttzik.

Oh! engedj ágad tövébe!
Míg ott szívem könnyeibe
Meg aztatom képzetem,
'S majd ha egy őszi fuvallat
Rám fú hadd hogy ágd alatt
Hervadjon el eletem!

Cephalus

Éneklet (Cantate)
(J. B. Rousseau után)

Még a' Felhőt setét homály borította,
És a' földet csak a Hold világította
Hogy a' viradtát előző
Szerelmes Aurora Cephalust keresé,
Ki még ekkor a' gond űző
Alomba mátkája jövését nem lesé.
Rá talál – felé megy – haboz – a' bámulás
Érzéseit meg akasztá,
'S a' Hős iránt égő szívbéli lángolás
Rebegő szavait ezekre fekasztá.

Csörgő Patakok! e' kellő
Mezőn lassabban follyatok!
Víg madárkák! némuljatok!
Nyugodj el te is hűs szellő!

Hadjátok a' sokat futott
Ifju Vadászt hogy csendesen
Szenderegve érezhessen
Az édes álom nyugtot!

Csörgő Patakok! e kellő
Mezőkön lassabban follyatok
Kis madárkák! némuljatok!
Nyugodj el te is hűs szellő!

De hová ragad az olvadó érzemény?
Ah hideg szerető! tehát egy ilyen kény
Lobogtatja szerelmedet?
'S Én csak mint ködoszlop ugy állyak itt nemán
Míg te tunya Alom karján
Aluva vigyazod, 's várod jegyesedet.

Egy kis idő van még,
Cephalus! serkenj fel!
A' nap jövésével
Oszlik a setettség,
'S eltűn a' Hajnal, el!
Mihelyt fénylik az Eg.
Egy kis idő van még
Cephalus serkenj fel!

Igy szollott, 's azomba a' fölnek téreit
A' Kelő Nap aranyfénnye világítá.
És a' szerencsétlen szerető szemeit
Végre, jaj de későn álmából fel nyitá.
Hölgyét nézi – látja – szollitja jaj szonak
Hangján sírba, de hijába!
Az eltűnt, 's szívébe csak egy olyan jonak
Képét hagyá, mely nincs többé birtokába.
Igy bünteti Amor a' hideg szerelmet:
Tölle vigyázatért várhatunk kegyelmet.

Mikor szépen mosolyogni
Kezd a' hajnal legyünk ébren!
Az álom tunya ölében
Amort bé nem tudja fogni.

Mint egy Zefir, a' szerelem
Perczeneti el szaladnak;
'S nyomok után nem maradnak
Csak bú-bánat és gyötrelem.

Mikor szépen mosolyogni
Kezd a' Hajnal legyünk ébren!
Az Álom tunya ölében
Amott bé nem tudja fogni.

A' Változások

Hová repültök Ifjuságom
Örömbe ringató álmai?
Hová tűnsz földi boldogságom
Rosákkal ékesült Hajnala?
Oh! hát az aranykor napjai
Közt nyugtom csak ily rövid vala?!

Alig derült ki az időbe
Eletem mosolygo Tavaszsza,
És e' tüneményes mezőbe
Még nem láthattam csak bimbókat,
'S ily korán kész hogy el hervaszsza
A' sors homlokomon azokat?

Ugy van! porlik azon tündér vár,
Melybe egykor magam el rejtve
Egy sziv olvasztó égi súgár
Fényénél biztoson reméltem,
Hol más tárgyakat el felejtve
Csak szívem kénnyeinek éltem.

Süllyedez a sziget, melynek én
Egykor szabad királlya valék:
Thronusom a tenger fenekén
Maszsza testvérével egyesül:
Udvarloim egy setét árnyék
Lepi, s egy se' marad kezesül.

A' föld, mely át nem ölelhette
Ifjuságom képzeleteit,
Vonszó erejét el vesztette,
Es a' kifejlődés' Istene
Határtalanítván széleit
Egy porszemmé tett engem benne.

Egy porszemmé! – Ah forró könnyek
Hulljatok szememből örömmel
Hogy e' hitető tünemények
Sors játzodtató világába
Szorított porszem merüljön el
Önn' léte el olvadásába.

Oh mint égett egykor kebelem!
Milyen forró volt vágyódása
Hogy meg esmerhesse lételem
Kerületét! – de a' képzelet,
És a' reménység biztatása
Csak egy álom tündér képe lett.

Az okosság semmit sem talált
Ott, hól a' szív kénnyen egykor a'
Mindenség özönébe uszkált:
Nem hittem én ezt; – probát tettem,
'S ím! a szerencsétlen Pándora
Nem hitt meséjét meg fejtettem.

Aldoztam én ifjúságomba
Könnyel a kesergés oltárán,
Oh de jelen lévő sorsomba
Minden csepp – öröm könny lehetne:
'S bár álom volt, de szivem karján
Még egyszer álmodni szeretne.

Oh milyen kicsiny volt előttem
A' Világ! – de azt mondják hogy még
Akkor semmivel bíbelődtem;
'S a' valóságot most lelem fel:
De bár felejtett volna az Eg
Engem örökre e' semmivel!

Ugy se' sokkal több egy álomnál
Az életnek egész folyása,
'S a' bádjadt szív a sírhalomnál
Csak ugy találhatja ezt kedvesnek,
Ha nyugodalmas álmodása,
'S képei örömbe repesnek.

Itt a' Lélek a' láthatókat
El hagyva szemlélődésbe él,
'S a' testetlen gondolatokat
Csak képzetbe létesíti;
'S mivel több ez a' tüneménynél
Ha a' vágyást bé nem töltheti?!

Az értelem homályos fénnye
Systémákat támaszt és temet;
De az idő sebes örvénnye
Az egészszet részekre osztja,
'S a' magán tul járó szemet
Önn' tudásától is meg fosztja.

Ah huljatok keserű könnyek!
Huljatok szememből örömmel!
Hogy e' hitető tünemények
Sors játzodtató világába
Szorítot por szem: merüljön el
A' folytó bánat forrásába:

Még se! szememből ne huljatok
Ti bús fájdalom Czimerei!
Hiszen örökös változatok
Közt érnek tökélletességbe
A' valóságok ezerei
E' mérhetetlen mindenségbe.

A' nyájas Hold halvány sugára,
'S a' csillagok fényes lámpássa
Az Eg ezüst Oceánjára
Soha! – soha fel nem derülne
Ha az arany nap ragyogása
Hűs éjtzakába nem merülne.

Ha az eszetendők repültébe
Mindég ki kelet virítana,
Ugy a' nyár forró kebelébe
Soha se láthatnánk kévéket,
Innyünnknek soha se' nyujtana
A' gazdag ősz ért gyümölcsöket.

Pedig ezek nélkül szomorú
Az esztendő, 's hijánosságba
Hervadoz a' fején a' koszorú,
'S kebele csak egy bus sírhalom:
Mert az örök egyformaságba
Még a' boldogság is unalom.

Oh milyen pompás ez az élet!
Oh milyen boldog a' halandó!
Hogy egy felsőbb szelíd intézet
Változhatatlan végzésébe
Az ő létele sem állandó
A' változások cseréjébe.

Ne huljatok forró könnyeim!
Többé ne mossátok artzomat!
Én nyugodt vagyok, 's érzéseim
Között a' boldogság sajátom.
Örömmel ölelem sorsomat
'S benne magam boldognak látom.

Örömmel ölelem sorsomat
A' változások cseréjébe,
'S E földön porszemnyi lakomat
Mindég bé tölteni igyekezem,
Mig egykor a' sír éjjelébe
Letelemről el felejtkezem.

Sonnet

A' Földi élet vidám reggelén
Nekem csak két virágszál virított:
Egyik a' forro szerelem ölén
A' más Barátságba boldogított.

Midőn az első Lori kebelén
Örökös el hervadásra jutott,
Nyugtot a' másiknál reméltem én,
'S ah! hijába! mert ez is el futott!

Egykor aranyos lántzal csatoltak
Ezek sorsom játékához. – Vidám
Enekem nem tudott keseregni.

Szivem érzési nem panaszoltak,
Mindég nyájas öröm mosolygott rám,
Ah! mert édes volt ugy szenderegni.

[Csattog a' jég...]

Csattog a' jég a' háborgó
Oceán duzzadozik
Boreász dühössen forgo
Habjainval birkozik.

Gyenge hajam a' rémítő
Torkolatok közt lebeg,
'S a' nem sokká közzelítő
El merüléstől rebeg.

'S midőn egy dühös hullámnak
Kegyetlen csapkodása
Altal leve árbozt fámnak
Végre öszve romlása:

Örömim e' csattanásra
Egybe meg ijjedének
'S nem nézvén a' fogadásra
Tőllem el reppenének.

Én itt egy detzka darabon
Már magamra hagyatva
Meg ütközve minden habon
Tikkadozva jajgatva,

El ájulva fuldokoltam
Minden hab rám ütközött,
'S már szint' el aluva voltam
A' Halál karja között,

De a' remény barátjára
Rá tekint és kezemet
Fogván egy sziget partjára
Ki vezete engemet.

Oh de be gyászos e sziget
Be kietlen puszta ez
Itt Zéfir soha zöld liget
Virágin nem lengedez.

Pirító zuzmarájával
Itt örökös tél hervaszt
Képzetem biztatásával
Nem várhatok itt tavaszt.

Nem ékesítti viola
Nem ro'sa e környéket,
Csak a' tél fejér fátyola
Borittya e vidéket.

Nints itt a'ki oltalmával
Takargassa éltemet,
Szél – jég – hó – fagy ártalmával
Egy aránt ér engemet.

Barátom! így vagyok én itt,
'S meg engedj ha bánatom
Arja közt szívem könnyeit
Kebeledbe hullatom.

Meg engedj, ha panaszimmal
Némelykor szomorítlak,
'S Boldogságod ölén azzal
Tán meg is háborítlak.

Engedj meg bátorságomért!
'S Ely boldogabbul mint én,
Kit égő vágyodásomért
Ennyire csalt a' remén.

A' Sorshoz

Oh Sors! Egi tünemény
Homályos sugára!
Bú bánat – öröm – remény
Két színű sáfára

Kit a' szenvedő jajos
Atka üldöz kísér
Míg a' sírok közt bajos
Élte pihenést ér.

Ah! mit mosolygasz a' tűnődés
Bus völgyeiről rám?
Midőn szívem eped,'s gyötrődés
Közt fog el halni tám!

Hadj el! oh hadj rejtekem
Néma alkonyain!
Hogy sírhassak énekem
Könnyező sorain.

Hagyd el e' Magánosság
Ölén nyugvo Lelket
Ne csald a' mulandóság
Fénnyeivel többet!

Az árnyéktol is repül
A' kitsíny partsírta
Ha az ölyv körme közzül
Életét kik vívta.

Hadj el! Eltem egy puszta vadon
Bus kietlenné vált
Hol a' szélvész dühe szabadon
Mindent öszve szilált.

A' kikelet ketsei
Reám nézt el multak
'S az enyészet kezei
Között el hervadtak.

Haj! volt egy ró'sa szálom
Mely engemet bájolt
De mint a füst az álom
Hervadásra hajolt.

Lelkesedve öleltem
Temjénnel áldozám,
'S ah! hijába tiszteltem
Hitetlen lett hozzám.

Igy bánsz mostoha sors mi velünk
Ma ámbroziával
Kínálsz, holnap teli kebelünk
Mérged italával.

Ha szárnyad ma ránk szorja
Ro'sás kellemeit,
Ah! holnap tövis szurja
Szívünk örömeit.

Az Örömhöz

Edes Öröm! Te az Égnek
Leg drágább ajándéka!
Egy estvéli fényességnek
Tüneményes árnyéka!

Téged hírdet oh! gyöngy alak!
A' madár énekében
Téged tisztelnek a halak
A' vizek ezüstjében.

Téged érez a bölts elme
Magános rejtekében,
Téged a' szív gerjedelme
Boldogult szerelmében.

Az arany nap tűz tengere
Tőlled lángol világít,
Te hozzod fénybe egyszerre
Az éjj sok száz világit.

Az Oroszlány vad szívébe
Te fuszsz ámbrás illatot,
Ha az erdők sűrűjébe
Prédájára kaphatott.

Kellemidet nyögdétseli
A' gerlitze hangjain,
Ha kedves párját fel leli
A' zöld berek lombjain.

A'ki nyílt ro'sa kelyhébe
Tőlled ég a' pirosság,
'S így a' több virág rendébe
Övé a' fő méltóság.

Te nállad talál a' mező
Térsége virágokra,
Te küldöd a' lengedező
Szél fuvalmit azokra.

Midőn a' nap sugárai
Szürkületkor meghűlnek,
A' Lélek gondolatai
Szárnyaidon repülnek.

'S míg a' Hold halvány fennyei
Nyugot felé haladnak
A' boldog szív érzései
Kebeledbe mulatnak.

Midőn sok ezer tünemény
Közt egy valoságot lel
A' bé tellyesedett remény
Könnye tégedet tisztel.

Oh élet leg főbb fű szere!
Oh bal'samozott gyors szél!
A' mindenség sok ezere
Érted sohajt érted él.

Te hínted bé virágiddal
A' hallando pályáját
Te vidítod csokjaiddal,
Néha a' bus oráját.

Te tészsz menny pitvart a' koldus
Nád fedte kunyhojából
Te szállítod le a' Tronus
Urát márvány házából,

Hogy a' gondoktol meg válva
Tégedet ölelhessen,
'S csendes alkonyidba szálva
Boldogságot lelhessen.

A' porba mászkálo féreg
Kitsiny szívébe bé hatsz,
'S néki az epesztő méreg
Helyett édes mézet adsz.

Mindenre ki hat sugárod
Csak reám sűt hidegen
Bírtokod csak tőllem várod,
Csak tőllem vagy idegen.

Reszkető karom hijába
Áll előtted ki tárva,
Te el futsz, 's szívem bujába
Csak azt nyögi hogy árva.

Mint az Estve hűs ölébe
A' fáradt útas mellett
El reppen Zéfir, 's szívébe
Még nektárt se lehellett.

Igy tűnsz el előttem sokszor,
'S ah! soha sem vigasztalsz,
Üzlek, de mint egy météor
Szét pattansz, s így is meg csalsz.

És ha csak ugyan vidítod
Néha komor kedvemet
A' mult kriptáit felnyitod,
'S ott lebegtetsz engemet.

Ez a' hely hagyatott nékem
Hol téged még láthatlak,
Midőn busongó énekem
Soraiba síratlak.

Kesergés

Forro sohajtások!
Szívem felei!
Belső aggodások
Külső jelei!
Ah! csak ti vagytok még
Mellettem ébren
E' komor csendesség
Néma völgyében.
Ti hozzátok vissza
Lethe partjárul
Lelkem, ha már iszsza
Vizét, s benne ful.
Sokszor zeng tőlletek
A' magos kő szál,
Ha szívem bennetek
Csendes hangá vál.
Ha az emlékezet
Setét tüköre
Tudtom nélkül vezet
A' mult időre,
Hol égi örömbe
Uszott kebelem,
Mert még szerelmembe
Nem volt gyötrelem;
Oh! egyszerre belől
Lágra lobbantok
'S szívem búja felől
Nyögnek a' hantok.
Forro sohajtások!
Szívem felei!
Belső aggodások
Külső jelei!
Ott is ti lesztek még
Mellettem ébren
Egy örök Csendesség
Néma völgyében.
Hol többé képzésem
Életre nem vágy
'S ki aludt érzésem
Lángja békét hágy.

Egyed Ákos

Emlékbeszéd[1]

Tisztelt emlékező, emlékállító gyülekezet!

Kedves gyerőmonostoriak, kalotaszegiek, mindnyájan!

Úgy tudjuk, bizonyosan jól tudjuk, hogy itt Magyargyerőmonostoron annak a háznak a helyén állunk, ahol régen, ezelőtt mintegy 200 évvel Debreczeni János fazekasmester hajléka volt.

Vajon milyen lehetett a ház, amelyben Debreczeni Jánosné Lőrincz Erzsébet 1802. január 25-én életet adott annak a kisfiúnak, aki a keresztségben a Márton nevet kapta. Bizony annak a háznak az alakját ma aligha tudná valaki pontosan elképzelni vagy leírni. Mégis aligha tévedünk, amikor azt mondjuk, bizonyosan egyszerű, kicsi, alacsony, szegényes épület lehetett az a szülői ház, amelyben Debreczeni Márton az annyira meghatározó jelentőségű gyermekéveket töltötte, olyan volt, mint akkortájt az egyszerű kalotaszegi emberek hajléka általában.

De ki merészelne véleményt mondani valamely család életéről a lakóház külseje alapján?

Hiszen nagy palotákban is lehetett lelki és szellemi szegénység, és fordítva: kunyhókban is lehetett és volt boldog, gazdag, szép otthonos családi élet. Úgy gondoljuk, ilyen lehetett a Debreczeni János és Lőrincz Erzsébet kis házának családi élete. Erre enged következtetni a benne nevelkedett fiú, Debreczeni Márton egész élete. Ő a szegényes otthontól gazdag örökséget, kiváló indíttatást kapott az élethez. Ezt vitte tovább, fejlesztette szépen nemes lelkisége s kiemelkedő talentuma által egészen a magas fokú társadalmi elismertségig.

Debreczeni Márton életéről, életpályájáról többen írtak, s még többen vallottak életében és halála után. És mindenki, kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel, mondhatni őszinte csodálattal szólt róla. Mi, mai emlékezők sem tehetünk másképpen. Az elismerés, a csodálat szólhat arról a tanulni vágyó „kis köpcös, kékszemű, bátortalan, fehér condrájú" ifjúról, akit a kolozsvári Református Főtanodában így ismertek meg.

Szólhat és szól az ifjúnak a tudományok terén elért kiváló eredményeiről, arról az útról, amely a gyerőmonostori elemi iskolából a selmecbányai, Európa-szerte elismert bányászati akadémiáig vezetett; arról, hogy Debreczeni Márton nem ásta el az Istentől kapott és szüleitől örökölt talentumát, hanem gazdagon gyümölcsöztette: a kis falu fiából, az egyszerű család sarjából elismert bányatanácsos és feltaláló lett; szólhat és szóljon is arról ez a pályaív Magyargyerőmonostorról a magyar fővárosig, Pest-Budáig, Kossuth első felelős magyar pénzügyminiszter minisztériumába vezetett, szóljon arról, hogy Kossuth Lajos sietett rábízni Erdély pénzügyeinek rendbetételét. Nem feledkezhet meg az emlékezés arról sem, hogy a számokkal és ásványokkal foglalatoskodó tudósunkban költői lélek lakozott, aki az ősökről, a magyarok régi dicsőségéről írt megkapó szép versezetet, és aki szívvel és lélekkel,

[1] A Magyargyerőmonostoron 2002. szeptember 7-én tartott megemlékezésen elhangzott beszéd.

teljes tudásával szolgálta az 1848-as forradalom és szabadságharc idején a magyarok ügyét, amelyet meggyőződéssel igazságosnak tartott.

Emlékeztetünk és emlékezünk a nagy tudós leírhatatlan szerénységéről, egyszerű életviteléről, jó humoráról, eredetiségéről: „Ő eredeti fő, valódi lángész volt, ki magából fejlődött ki, és kinek csak meg kellett mutatni az utat, hogy maga menjen rajta, tovább, mint az útmutató" – írta róla egyik kiváló ismerője.

De csodálkozásunk közben nehogy megfeledkezzünk azokról, akik őt pártfogolták, támogatták, ezek közt is először arról, aki tehetségét felfedezte s majdhogy kézen fogva vezette tovább tanulni Erdély fővárosába, Kolozsvárra, aztán arról, aki barátságába fogadta, maga mellé vette az erdélyi kincstartóságban, közismertté tette az irodalomban, vagyis gróf Mikó Imréről, akit Erdély Széchenyijeként szoktuk emlegetni.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdély legrégebbi, ma is működő magyar tudományos intézménye Debreczeni Mártont saját előfutárai között tartja számon, még akkor is, ha korábban eltávozott az élők sorából, még mielőtt Egyesületünk megalakult. Nemrég, a kolozsvári megemlékezésünk alkalmából, Egyesületünk akkori elnöke, Benkő Samu, a Házsongárdi Pantheonban nem fukarkodott elismerő szavakkal méltatni Debreczeni Márton hozzájárulását az erdélyi magyar tudományosság, a magyar tudományos nyelv fejlesztéséhez.

Ezeket mind magaménak is vallva, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi elnöke megígérem: Debreczeni Mártonnak, Magyargyerőmonostor nagy szülöttének, az erdélyi tudományosság jelentős alakjának, a szépen verselő romantikus költőnek alakját nem engedjük feledésbe merülni, s nemes szellemét ápolni fogjuk.

Rövidítések jegyzéke

Bp – Budapest
Debreczeni 1903. – Debreczeni Márton: *Költői művei.* I. *Kisebb költői művei.* II. *A kióvi csata.* Szerk. Széchy Károly. Bp 1903.
Fülöp 1887. – Fülöp Áron: *Debreczeni Márton és A kióvi csata.* Szathmár 1887.
ItK – Irodalomtörténeti Közlemények
KmOL – Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága
KvEgyKvt – Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár
MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Versényi 1899. – Versényi György: *Debreczeni Márton emlékezete.* = Erdélyi Múzeum 16. évf. 1899. 1. füz. 28–33.

Tartalom

Benkő Samu: Debreczeni Márton és az EME 5
Gr. Mikó Imre: Debreczeni Márton élete 9
Debreczeni-Droppán Béla: Debreczeni Máron élete
és működése (1802–1851) 21
Okmánytár 39
T. Szabó Levente: Debreczeni Márton, a literátor 56
Debreczeni Márton kiadatlan versei 73
Egyed Ákos: Emlékbeszéd 114

Rövidítések jegyzéke 116

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
KIADÁSÁBAN MEGJELENT:

Erdélyi Múzeum

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye.
* 53. kötet. 1991. 1–4. füzet; * 54. kötet. 1992. 1–4. füzet; 55. kötet. 1993. 1–2. és 3–4. füzet; 56. kötet. 1994. 1–2. és 3–4. füzet; 57. kötet. 1995. 1–2. és 3–4. füzet; 58. kötet. 1996. *1–2. és 3–4. füzet; 59. kötet. 1997. 1–2. és 3–4. füzet; 60. kötet. 1998. 1–2. és 3–4. füzet; 61. kötet. 1999. 1–2. és 3–4. füzet; 62. kötet. 2000. 1–2. és *3–4. füzet; 63. kötet. 2001. 1–2. és 3–4. füzet; 64. kötet. 2002. 1–2. füzet; 65. kötet. 2003. 1–2. füzet.

Múzeumi Füzetek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának közleményei:
* 1. 1998; *2. 1993; 3. 1994; 4. 1995; *5. 1996; *6. 1997; 7. 1998; 8. 1999; 9. 2000; 10. 2001; 11. 2002; 12. 2003.

Collegium Biologicum

* 1. 1992; *2. 1998; 3. 2001.

Collegium Geologicum

* 1. 1999.

Collegium Geographicum

*2. 2001.

Orvostudományi Értesítő

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei.:
* 64. kötet. 1991; * 65. kötet. 1992; * 66. kötet. 1993; * 67. kötet. 1994; *68. kötet. 1995; *69. kötet. 1996; 70. kötet. 1997; *71. kötet. 1998; *72. kötet. 1999; 73. kötet. 2000; 74. kötet. 2001; *75. köt./1–2. füzet 2002.

Műszaki Tudományos Füzetek

1. Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén.
2. Pálfalvi Attila: Porkohászat.
* Fiatal Műszakiak Ülésszaka: I–II–III–IV–V–VI.

Erdélyi Tudományos Füzetek

* 209. Benkő Samu: Nagy Géza, a literátor és művelődésünk mindenese.
* 210. Antal Árpád: György Lajos életműve. Köllő Károly: György Lajos irodalmi munkássága. Könyvészeti adalék.
* 211. Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében.
* 212. Demény István Pál: A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája.
* 213. Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben. Csetri Elek, Fábián Ernő, Benkő Samu, Nagy György írásai.
* 214. Gaal György: Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig.
* 215. Kovács András: A radnóti várkastély.
* 216. Muckenhaupt Erzsébet: A XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében.
*217. Bura László: A Szatmári Református Kollégium és diákjai (1610–1852).
*218. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 200 éve (1793–1993). A marosvásárhelyi tudományos ülésszakon elhangzott előadások.
*219. Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben. Az EME 1994. április 16-án tartott emlékülésén elhangzott előadások.
220. Szentkatolnai Bálint Gábor. Borcsa János, Bodor András, Péntek János, Berta Árpád, Bakk Pál és Senga Toru tanulmányai.
* 221. Gaal György: Magyarok utcája.
*222. Jakó Zsigmond: Ezerszáz esztendő.
* 223. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön.
*224. Egyed Emese: Levevék fejemről Múzsák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete.
*225. Coroi Artúr: Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez.
226. Vofkori Mária: Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 16–18. században.
*227. Sájter Laura: A magyar szecessziós dráma stílusa.
*228. Kovács Kiss Gyöngy: A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában.
*229. Bicsok Zoltán: Torda város statútuma. Csipkés Elek kézirata 1823-ból.

*231. Erdély a keresztény magyar királyságban. Tanulmányok.
*232. Ajtay-Horváth Magda: A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában.
233. Dialógus és retorika. A III. Hermész táborban elhangzott előadások (Torockó, 1999. augusztus 25-27).
*234. Jan Andrea Bernhard: Petrus Dominicus Rosius à Porta peregrinációs albuma.
235. Baranyai Decsi Csimor János emlékezete.
236. Egyed Emese: Mennyei Barátom. Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinchez (1771–1789).
237. Nagy-Tóth Ferenc–Fodorpataki László: Élettudományi kutatások Erdélyben.
238. Álmodónk, Vörösmarty. Tanulmányok az 1999. december 10–11-i kolozsvári konferencia anyaga.
239. Tudomány – egyetem – diszciplína. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének 2001. október 26–27-én megrendezett „házikonferenciáján" elhangzott előadások.
240. T. Szabó Csilla: A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján.
241. M. Bodrogi Enikő: Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete.

Erdélyi Történelmi Adatok

VI. 1. Wolf Rudolf: Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678.
VI. 2. Kovács András: Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei 1588–1674.

Romániai Magyar Bibliográfiák

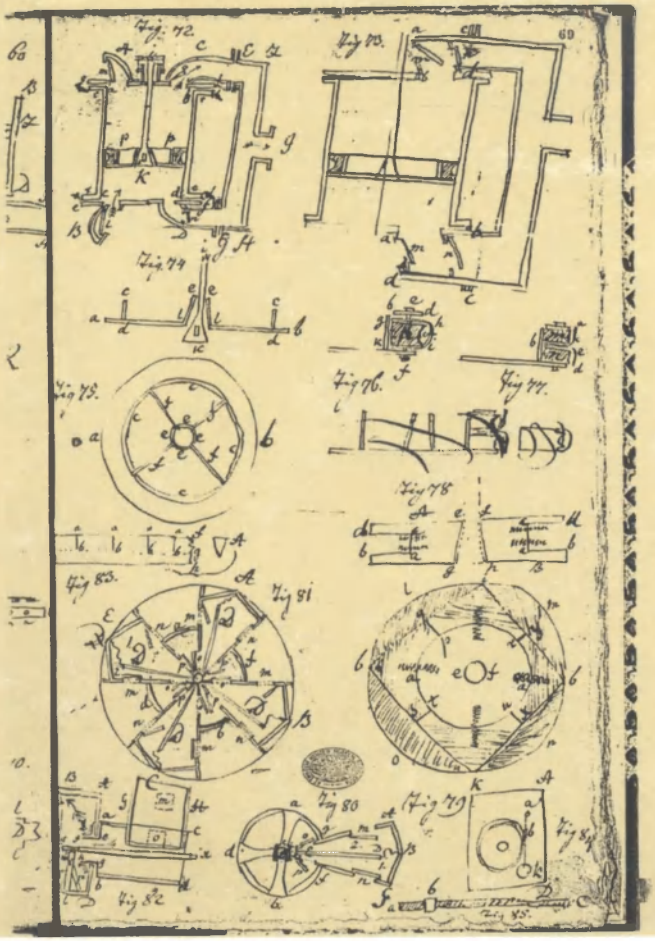
*1. Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949.
2. Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953.

*

*Antalné Tankó Mária: Gyimesi írott tojások.
*Benedek István: Repülőmodellezés Kolozsváron.
*Bethlen Farkas Erdély története I. A mohácsi csatától a váradi békekötésig (1526–1568) I–II. könyv.
Bocskay István–Matekovics György: Fog- és szájbetegségek megelőzése.
Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel.
Demény Lajos: Székely Oklevéltár – Új sorozat IV. Székely népesség-összeírások. 1575–1627.
Demény Lajos: Székely Oklevéltár – Új sorozat V. Székely népesség-összeírások. 1635.
Demény Lajos: Székely Oklevéltár – Új sorozat VI. Székely népesség-összeírások. 1635–1653.
*Demeter László: Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849.
*Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára.
*Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára.
*Entz Géza: Erdély építészete a XI–XIII. században.
*Entz Géza: Erdély építészete a XIV–XVI. században.
*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VIII. kötet.
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V., VI., VII., IX., X., XI. kötet.
*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya és a Csíki Székely Múzeum közös rendezésében tartott vándorgyűlés előadás-gyűjteménye. 1997. szeptember 12.
Ferencz László: A belgyógyászati diagnosztika kézikönyve.
Fodorpataki László: Mikroszkópos növényszervezettan.
Fülöp Géza: Az információ.
Gábos Zoltán: Termodinamika. Fenomenológiai rész.
*Genersich Antal emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából. Adatok a romániai magyar orvosok és gyógyszerészek munkásságáról.
*Kékedy László: Műszeres analitikai kémia. Válogatott fejezetek I.
Kékedy László–Kékedy Nagy László: Műszeres analitikai kémia. Válogatott fejezetek II.
*Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai.
Kun Imre: Klinikai endokrinológia.
Kuszálik Péter: A romániai magyar sajtó 1989 után.
Monoki István: Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940).
Nagy-Tóth Ferenc: Régi erdélyi almák.
Péter H. Mária: Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai.
Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV.
*Sepsi Árpád–Kohl István: A kárpáti barnamedve.
Távlatok. Nyelv- és irodalomtudományi tanulmányok Antal Árpád professzor tiszteletére.

Megrendelhetők utánvéttel az Erdélyi Múzeum-Egyesület címén:
3400 Cluj 1. C.P. 191. Románia.

A *-gal jelöltek elfogytak.

A valakire való emlékezés soha nem képes azonosan felidézni az egykori alakot. Időbeli utólagosságából kifolyólag mindig valamilyen minőségi értelemben ad hozzá valami mást, s ezáltal mássá teszi. E kötet ilyen értelemben vett tisztelgés egy egyre különlegesebbnek és bonyolultabbnak látszó írástudói (a 19. század első felének fogalmai szerint értett literátori) életmű előtt: egy olyan kísérlet, amely tudatosan folytatja a Debreczeni Márton-oeuvre újragondolását és kanonizációját, de egyben rákérdez az újragondolás megváltozott feltételeire is.